

Усэхэр
Пшысэхэр
Нарт кьэбархэр

СИХЭГЪЭГУ

Къушъхъэ сьджэу тыгъэм къыпэжыурэр,
 Псыхъо чъэрэу сиорэд къежыурэр
 Сихэгъэгущь, сыгум фэзгъэдагъ.
 Осэлс шIэтэу чыгмэ къячъэбзэхрэр,
 Ны гушыIэу мафэ къэс зэхэсхрэр
 Сэ сичIыгушъ, сыгум фэзгъэдагъ.

ЦIыфыр зыщыпсэурэр ыгу шъхъафитэу,
 КIуачIэу хэлты, ыпсэ закъуи фитэу,
 СичIыгу дахэшъ, сянэм фэзгъэдагъ.
 Къуаджэ пэлчъ ныбджэгъур къышысIокIэ,
 Къалэ пэлчъ нэгущIоу къыспэгъокIы.
 СичIыгу зафэ сянэ фэзгъэдагъ.

Сьд фэсшIэн хэгъэгоу сызыпIугъэм?
 ГъэшIэ кIыхъэ джъри сэ къэскIугъэп,
 Ау сэгугъэ: сылэжыщт насып.
 Сырылтэшъшъ кIуачIэу къысхэплъхъагъэм,
 Щынэфынэшъ гъогоу сызтехъагъэм,
 Сэ сшIошъ мэхъу: сылэжыщт насып.

Сянэм фэзгъэдагъ сэ сихэгъэгу,
 Сыгум фэдэу, ар дэлъыщт сыбгъэгу.

ОШЪОЧАПЭМ НЭСЫ СІАПЭ

I

Ошъочапэм
Нэсы сІапэ,
Сытетхэнэу сытеІабэ.
Сэтхы: нан,
Сэтхы: тат.
АзыфагукІэ сэгъэчъыхъэ
Сурэт фэдэу:
Мыр мэкъу Іат.
Сыдэу ина!
Хэт нахъ иныр –
Мэкъу Іата?
Нана, тата?

КъекІотэхі тыгъэ нэфыр,
Мэкъу шыгум щытІысыгъ.
Нани чэфы,
Тати чэфы:
– Игъом Іатэр дгъэшэсыгъ!

Нани тати азыфагу
Сисурэт сэ дэсІыхъан.
Джыри моуштэу згъэчъыхъанышъ –
Тыгъэ огу ташъхагъ кыхъан.

Нэбгыришми тыкъэкІожы,
Сэ кохъуитІур къэсэхъыжы.
Мэкъу Іатэр тыгъэ нэгоу,
КъыткІэлъыплъэу ит ошъогум.

II

Сыдэу огур къэбзэ-лъабз,
Сыдэу непи нэфынабз!
Сыдэу даха, зепэшІэты!
Орэд гохъэу гур еІэты.

Уегъэгушко, уегъэцІыфы,
УшыІэнэу – уегъэфабэ.
Ошъочапэм чІэт къушъхъэтхыр,
Ащ ышъхагъкІэ кыкІэсэтхэ:
Огоу плъэгъурэм къэбзэ-лъабзэу,
Фэдэу ори угу гъэкъабзэ.
Уянэ ыбзэ, уичІыгу кІасэ,
Укълъфыгъэшъ, уямызэш.
Джар уиогу, уигъэтхасэ,
Джар уимафэ, джар уичэш.

III

Нэф кызышъкІэ,
Ошъочапэм,
Тыгъэ нэфым икъежапІэ,
Сурэт моуштэу тесІыхъашт:
ШхъуантІэшъ-шхъуантІэ
Ошъогу нашхъор,
Ащ кыщэкІы уцы къашхъор,
Ар осэпсым егъэшъокІы,
Лъэгъо занкІэр ащ пхырэкІы,
Кыщэхъарзэ жьы ІэшІу макІэр.
Джащ фэрэд,
Джащ фэдэшт
Пчэдыжъ тыгъэм икъежъакІэ.
Щэджэгъуанэм
Огу гузэгум
Тыгъэр стырэу кысыхъашт.
Джащ пай псыхъом
Мэз шъхъарытэу
Сэ ошъогум исІыхъашт.
Мэз бырабэр жъау кокІ,
Джащ ычІэгъэу рерэкІокІ
Тыгъэу пшгыгъэр,
Тыгъэу пагъэр –
ЗэкІэ тыкъэзгъэфэбагъэр.

Пчыхъэшгъапэм ошъочапэм
 Мэл Гэхъогъур къышэлъагъо.
 Къырыгъуази сэлэ лъагъом,
 Тыгъэр огум ехъжыгъ.
 Ау сэ шІыгъэп ар сурэт –
 Мэлмэ ауж ит Мэмэт.
 Огу нашхъом
 Уцы къашхъоу
 КъышыкІыгъэм ар хэтыгъ.
 Псыхъо чъэрым
 Шгъхъарыт мэзым
 Мэл Гэхъогъур рифэкІыгъ.
 Мэфэ реным ар Гэхъуагъ,
 Арышгъ тыгъэм игъусагъ.

IV

Тхъапш ыныбжыр Лауркъан?
 Илъэс тІокІым ызыплІан.
 Адэ сыд пай дэпшыгъ
 Чыгъэу лъагэм? Пилъэгъуагъ

ЗэлэшІэтэу щэджэгъуанэм
 Тыгъэ иныр Лауркъанэ.

Сьдэу лъагэ, сьдэу шІэт!
 Чыгыгъы шгъапэм сыд пай тет?
 Ар къомыхъэу къэкІожьщтэп
 Тэтэжъ, мэлхэр къыфыжъщтэп.

Джащ пай Лауркъан дэпшыгъ
 Чыгыгъы шгъапэм... Ы-ы, шІонагъ
 Комэ гъугъэу, комэ паком,
 ЫПыгъ тыгъэр, ымыгъакІоу!..

– Лауркъан! – къэджэх иныбджэгъухэр.
 – Къехыжъ! – къэджэх ишъэогъухэр.–

Хэт ащ фэдэ зылъэгъугъэр –
 КъыпыкІыкІмэ комэ гъугъэр!..

Фэсакъ гуши, зымгъэсыс,
 Тыгъэ стырми унэмыс!

Ау дэІона мо шгъхъапаер –
 Джыри тІэкІу дэІэбае...
 АІ-анасын, сьдэу стыры!
 Лауркъанэ зэрымыры
 Хъугъэм фэдэу къефэхыгъ –
 Комэ гъугъэр пикІыкІыгъ,
 Ыи Іаеу кІистыкІыгъ.

Ау дэплъыешгъ – мары, шІэтэу
 Тыгъэр макІо, игъогу тетэу...

Тэтэжъ мэлхэр къызефыжъхэм,
 Лауркъаны ыІэгу плъыжъхэм

Яплъи, уцыр ащифагъ.
 Лауркъаны: – Мэстых, – ыІуагъ.
 Тэтэжъ еІо: – Мэсты шгъае,
 Тыгъэм нэс дэІэбаеу,
 О зыр ары ащ нэсыгъэр,
 Тыгъэм ыІэ къезгъэстыгъэр.
 Арышгъ, пІэгу о – тыгъэ Іэгу,
 Унэгу нэфи – тыгъэ нэгу.

Губгъохэр нэкIык,
Мэзыр пхъэхыгъ.
Тыгъэри лъхъанчэу
КъекIотэхыгъ.

Огур къэучыIы,
ЧыIамэр къэу,
Жыбгъэр кIэй ныбэм
Къыцэлъэтыгъ.

Зэпэнэфыжьхэу,
Осыцэ фыжьхэм
Хъэренэ гъогухэр
Жыбгъэм хашIыкIы.

Дахэу зыращэу,
Куамэр ащэеу,
Чыыгмэ джэдыгур
Осым хыхъыкIы.

Къунаныр мэджэгу, малъэ.
Къысэлъэшъ, сыкъыкIегъаштэ.
Къэсэштэшъ чыпэр, сылъежьэ.
Къегъэзэжьышъ, зыкъысIуешIыхъэ.
КъыскIэрэхъэшъ IаплIкIэ сэубыты –
Къэсыубытыгъэр жьым фэд.

* * *

Къумыкъу мыгъашхэу,
Къунчыкъо мышхэкІэу,
Къуйжъые фимыкъумэ,
Къуекъор мытхъэн.
Къуаеу такъыр ІэшІу,
Къурамбым шыщ ІахъышІу,
ШІурагъом ызыныкъу –
ШІуцэу тшхыгъэшъ, тферэкъу.

* * *

Ныр – пыр – Пырын.
Нур – нур – Нурет.
Тембот къакІуи, кытхэхъагъ.
Хъазэртиали ащ игъус,
Исырыни ыІыгъ.
Ныгъ-сыгъ регъаІо.
КъегъэІуакІи ымъышІ.
ТшІэрэр къангъэбылъ.
ЛъэпцІэ закІ,
КІэлэ джэгугу –
Гургургугу шыучъажъ!

**МАЗЭР ТЫГЪЭМ
ЛЪЕЖЪЭГЪАГЪ**

Мазэр тыгъэм лъежъэгъагъ,
Бэрэ, бэрэ ар лычъагъ.
Ау кІэхъагъэп мазэр тыгъэм.
ОшІа ауштәу зыкІэхъугъэр?

Мазэр тыгъэм лъежъэгъагъ.
Чәщыр шІункІыти, лъәпәуагъ.
Ыпә Іаеу къыпикъагъәу,
Зиушъэфъжьи, шъхъаукъагъә.

ЗАРА

Чэрэз чъыгым бзыур пысәу
Жъгъыу макъэр ретэкъухъэ.
Зарэ малтэ, егупшысә,
Чыг бырабэр зәпеллтыхъэ.

— Бзыум чъыгыр зәпегъаджә,
Нан! — еІошъ Зарэ маджә,—
УкъедәІуа? —
Чэрэз чъыгым орэд къеІо.

Ц Ы Е

Сюоплгышгъ, сьдэу о удах!
Ишыгъэу пIыгъ пкы зэкIур.
УнитIу кыакIэщрэр гутгэ лгъаг,
Тишгуашэ о кыюкIу.

ГъэлгъапI уишгуашэ, шгузэуас.
Адыгэ цыеу пшыгъыр
Дунэе цIыфмэ янэIуас
Тилгъэпкы итамыгъэу.

ОЩХЫМ ИУН

Пчгъи, шгъхъангъупчгъи зыхэмылтэу,
Зы къэлапчгъи зыIумылтэу,
Шгъоф зэикIыр, къушгъхъэ пагэр,
Губгъор, псыхъор, мэзы дахэр;
КъыIуамыхэу, рамыгъэтэу,
Ошгъогу нэфэу ташгъхъагъ итэу
Пщэсы фыжмэ ягъэхъунэ —
Джары, ошх, о уиунэ.

СЫДЭУ ДАХА ТИДУНАЕ!

СишыкIэхъу ыбгы сисэу,
Осэпсыщэр къэзгъэутысэу,
Къушъхъэ шыгум сыдэчъае —
Сыдэу даха тидунае!

Мэзи, шъофи къэсчъыхъан,
Чъли, къали садэхъан
ЯсIотэнэу: тичIыгу дахэ,
Тиошъогуи лъагэшъ, лъагэ!

БЗЫУМ УНЭУ ИЩЫКИАГЪЭР

Пхъэмбгъур, уатэр, гъучIыIунэр —
Бзыум пае сэшIы унэр.
Шъуеплъ хъазырышъ, рыбыбынэу,
ТэмитIу госшIыхъагъ.

Адэ тамэ имыIэщтмэ,
Сыд ришIэщта
Бзыум унэм,
СыдкIэ ищыкиагъ?

ІЭ ТХЪАПШ ИІЭР СИТЭТЭЖЫ?

Мэкѳу еупкІэ, чэу ешІыхъэ,
МапкІэ, матІэ, макІо псыхъэ,
ПхъашІэ, цуакъэр ащ едыжы,
Хъакур ешІы, егъэплтѳжы,
Тенэч унэм тырилтѳагъ,
Мэлэу тиІэр ыупхъуагъ.
— Іэ тхъапш иІэр ситэтэжы? —
СеупчІыгъ сэ зэ нэнэжы.
— Уитэтэжъ о джауштѳу шыІ:
Іофѳу иІэ пѳпчъ Іэ иІ.

БЭДЖЫР

Бѳджым бѳджыхъ ыухъытыгъ,
Бѳджым бадзэр къыубытыгъ,
Къыубытыгъэм оред къеІо,
Бѳджыр шыс ащ едэІоу.
Егупшысѳ бѳдж нѳкІыгъэр:
«Тхъапша джы къэсыубытыгъэр?
Зыр бадзѳ, зыр оред,
Апѳу сшхыштѳри хѳт?»

О убѳджышгъ, бадзэр пшхын,
Ау оредыр быбыжыын.

СЭГУЩЫІЭ

Сэ
ГушыІэу
ШыІэр зэкІэ
Іээ закІэу кысаІуагъ.

СэгушыІэ
Губыгыэу.
Шысыр къэдаІо
Іэсэжыгыэу.

О С Ы Ц

Ошъогум щэбыбы, щесы
Осыцэр, шыабэу мэсысы.
«Гъусэ кытфэхъу!» – пщэс шІуцІэмэ
КъыраІо ащ, жы псынкІэмэ.
Ау чІым къэбыбы ос шІэтыр,
Осыцэу гъогу кыным тетыр,
Мары ар пшыгыэу кынынэсы,
Зэпэнэфыжыэу къэтІысы.
Зеушху губгъом изыбзэу,
Губгъошхо мэхъу фыжыбзэу.
Пщэс гъогухэри зэльтегъэнэфых,
Жы пшыгыэми зыщэгъэпсэфы.

ХЪАНТИАРКЪУ

ХъантIаркъор
Тес пхъэ тIаркъом.
— Слъакъуи тIаркъо,
Сызтесри тIаркъо! —
Мэкъакъэ хъантIаркъор.

ПСЫЛЪЭБАНЭХЭР

Ошхыр теуи, жьыр Iэсагъ,
Нанэ шагур епхъэнкIыжъы,
Татэ мэкъур еугъойжъы.
Ары шъхъае псылъэбанэр
Хэты Iуихыжъышт?
Кууи щэнджи сыхэмыхъэу,
Ини цIыкIуи къэсыухъэу,
Тауштэу сыджэгущт?
Псылъэбанэу шагум дизыр
Хэты Iуихыжъышт?

ЛЪЫТАКІ

– Зы! – Пчэныр зы бжъакъу.
– Ащ фэдэ мэхъуа? – Мэхъу:
БжъатІэзэ, зы бжъэр тезыгъ.

– ТІу! – Пчэныр бжъэкъуитІу.
– Ар тауштэу хъугъа? – Лъыхъозэ,
ЯтІуанэрэр кыгъотыжыгъ.

– Щы! – Пчэныр бжъэкъуищ.
– Ащ фэдэ хъунэуи? – Мэхъу:
Азфагу зы кыдэкІагъ.

– ПлІы! – Пчэныр бжъэкъуиплІ.
– Ащ фэдэ хъуна? – Мэхъу:
Ау сшІэрэп ар зэрэхъугъэр.

– Тфы! – Пчэныр бжъэкъуитф.
– Ащ фэдэ хъурэп! – Мэхъу,
Ау фэдэ сэри слъэгъугъэп.

ЧЪЫГЫХАТ

Чъыгыхатэм сэ сыдэт,
Сызыдэтыр зепэшІэт.
ЗепэшІэтэу тыгъэзакІ,
ТыгъэзакІэр сыгужъуакІ.

Тыгъэжыер сІэгу ис,
сІэгу исыр мыІэрыс.
Чъыгыхатэм сэ сыдэт,
Дунайри зепэшІэт!

ШЫКІЭПЩЫН

Шы-кІэ-пщын.
ШыкІэпщынэм
ымакъэ сурэты сэшІы.
Къушъхъэ кІэй шІункІым
чъыг шхъуантІэ дэт,
а чъыгъу дэтым бзыу дахэ пыс,
а бзыу дахэм оред еусы,
а оредыр ежъ фэд,
чъыгми фэд.

ОЩХ ЗЭМШЪОГЪУР

Ощх зэмшъогъур щещы хатэм,
ЗэпэшІэтэу мэгущІуатэ.
Щыбжьый хъасэм – плъыжьэу-плъыжьэу,
Къэбзэскъашъхъэм – фыжьэу-фыжьэу,
Шэплъэу, гъожъэу чъыгхатэм,
Е уцъшъоу ар щэлъатэ.
Огум шхъуантІэ инэплъэгъу,
Ау къещхыгъэр оцх зэмшъогъу.

К I Ы М А Ф

Огум сеплѣшъ,
КIы-фы-бзэ,
КIымаф,
Фыжыбз,
БзэмыIу —
IурыIупчъ.
Хъотым ипчъэ
Мылдыкъ.

ГЪЭТХЭ ОРЭД

Тиурамы гъэтхэ тыгъэр кытехьагъ,
Фыжъэу, плъыжъэу тичыгхатэ кыцдэплъагъ,
Губгъом ихыи, шэплъэу, гъожъэу къэнэфыгъ,
Чылэм дэкIи, мэзыр ащ кыыгъэчэфыгъ.

Гъатхэр, гъатхэр, сьдэу чIыгур бгъэдэхагъ,
ШхъуантIэу-шхъуантIэу мэзы кIырыр къэффэпагъ!
Псыхъо нашхъоу къэушыгъэр къэбзэ-лъабз,
Ошбогу лъагэу жьыутэхрэм фэдэкъабз.

БЖЪЭ ІЭШІУ

Орэд кѣІо бжѣм быбатѣу:
ІэшІу, еІо, чыгхатѣр,
ІэшІу губгѣор, ІэшІу мѣыр,
ІэшІу ащ кѣэгѣагѣѣу хизыр.

ІэшІу хѣугѣѣ бжѣ орѣдри,
ІэшІу хѣугѣѣ ежѣыр дѣди.
ІэшІоу-ІэшІоу мѣбыбатѣ,
ІэшІу закІѣшѣ ибжѣматѣ.

ЩЭТЭМЫД

КѣэкІы, кѣэкІы, сикѣѣбыжѣ,
Зѣ чѣубжѣм уѣбѣкѣон,
Хѣаку машІом упѣфѣн.
ЦІыжѣ-пІыжѣ,
Жѣэрымѣ ІэшІу.
ШІоІур Іухѣри, кѣэгѣэкІуат.
Щѣтѣмѣд. Кѣундысѣу
Апсѣм изѣу гогѣѣуцу.

КЪЕСЫ

Зэпэнэфыжьхэу,
Осыцэ фыжьхэм
Хъэренэ гъогухэр
Жыбгъэм хашыкты.
Дахэу зыращэу,
Куамэр ащэеу,
Чъыгмэ джэдыгур
Осым хажыкты.

ОГУІАПАП

Жъогъо сапэу,
ОгуІапапэр
МэткІу ткІопсэу,—
Осэпсыцэр.
Уцы шхъуантІэм
Зыщеушъэфы,
Нэф кызышыкІэ,
Зэпэнэфы.

УкIомэ, укIозэ,
Шьофы нэфынэр
КъакIоу уIукIэмэ,
КъакIоу;
Учъэмэ, учъэзэ,
Огоу шхъонтIабзэр
Быбэу кыпIукIэмэ,
Быбэу;
ПшIошгъ гъэхъу, сицIыкIу:
Ины узыхъукIэ,
ЛэжъакIоу губгъом уитышт.
Тами бгъотынышгъ,
Огу хъоо-пщаум
Шхъафитэу зыщыпIэтышт.

ЛЪЭТЕГЪЭУЦУ

Нэнэжъ. Нафысэт лъэтегъэуцо
ФэтшIынэу тызэхэуцо.
Тэтэжъ. Тапэ итэу ежъыри къытхэт,
Тыгъэжыеу ынэгу зепэшIэт.
Нэнэжъ. Лъабытый, тый-тый,
Уинасып – тинасып, зедытый.
Тэтэжъ. ЕлъэкIон, зэ лыкIуат, тIо лыкIуат.
Сэнэхъатэу хэпхыщтыр къэIуат.
Нэнэжъ. Уинэнэжъ зы Iаб цIыкIур ыIыгъ,
Уитэтэжъ адрэ Iабыр ыIыгъ.
Тэтэжъ. Умышын, хъалыу Iанэр лъэпыт,
Уяни уяти ызыбгъукIэ кIэрыт.
Нэнэжъ. Мыр бэхъыцалгъ, мыр лэныст, мыр хэдыкI,
Узфэмыем, тинэф, блэIэбыкI.
Тэтэжъ. Iэдэб пхэлгъэу, шэнышIоу укъэхъу,
КъетIолIэщтым ишIугъэр кыбдэхъу.
Нэнэжъ. Псэ нэфынэу дунаим утет,
Тхъэр зэтагъэу куп мафэ ухэт.
Тэтэжъ. Пщынэ макъэр оц пай дгъэубзэн,
Уигъогу къаргъо сыдигъуи къэбзэн.
Нэнэжъ. ПкIашгъэм фэдэу, Iушгъабэр уипсалгъ,
Гъатхэм фэдэу, насыпыр уипIалгъ.
Тэтэжъ. Лъабытый, тый-тый,
Уинасып – тинасып, зедытый.

АДЫГАБЗЭР

Адыгабзэр
Огу нэфынэу къябзэ.
Насып нэгоу дахэ,
Осы гъогоу махэ,
КІэлэ джэгоу чэфы,
Пщэсы лъэгоу шъэфы.
Сабый ибэу хые,
Шылыч Іашэу пкъые.
Уиныбджэгъумэ, псашІэ,
Уиджэгъогъумэ, щашІэ.
Гъэбэжъу мафэу кърэщх,
Шыблэ макъэу орэщх –
Сэ сиощх, сищхы макъ,
Сэ сигъашІ, сыбзэ закъу.
СыщыгъаІ, сыгъэпсалъ,
УщэІэфэ сипІалъ.

МӘКЪЭПӘШІҢЖЬ

Сы-сысэу зиІэти,
Гъу-гъугъоу чэрэгъуи,
Шы-шышэу къэпхъаши,
Ты-тытэу телъади,
Ды-дыдэу зэрифи,
Фы-фыфэу рифыжьи,
Къу-къукъоу зэщидзи,
Баршъ Іоу ридзыхыгъ.

КЪЫЗЫЗЭПЛЪЭКІМ

Гъуаргу-саргур ышъагъэу,
Дыргу-сыргур ычІэгъэу,
Тыкы-рыктыр мэкъэшъэу,
Тыпы-рыпыр лъыушъэу,
КІампІ-сампІыр лъыутхэу,
Хы-хыхэу,
Бзы-бзыбзэу,
Быбатэу, лъэтэхэу
Ощх быбыр къежъагъ.

ШЪЫУРЭ АШЪЫУРЭ

Ашъыур Шъыум кыкІахыи:
ПІуанкІ Іоу ео,
КІянкІх! – къеожы.
Къуарт Іоу чІедзы,
ПІартІ! – къедзыжы.
Шъыур Ашъыум дэушъы.
Шъыур ыпэ ишъыгъэу,
Ашъыур Шъыум лъэушъти:
– А, Шъыу, – макъэ ышъыгъ
Ашъыум, – ар хъунэп, Шъыу!
Сэ, Ашъыушхом, сыдэуцтэу,
Шъыу цІыкІур, о сапэ уишъыгъ?
Шъыурэ Ашъыурэ
УшъэшхокІэ зэрэушъыгъэх,
ЗыкІэмІэжъхэу зэрэгъэпшъыгъэх.
– Ашъыу, – аІо, – хъунэп, Шъыу!..
Зэпашъыжынхэу фаех
Шъхъае,
«Ашъыурэ» «шъыурэ» нэмыкІ
КъэмыІошъоу хэт зэхихын?
Тэри джащ къыщытыухын.

ЛЪЭТЕГЪЭУЦУ

Тый, тый, лъабытый,
Лъаб цIыкIур пытэу шьт.
Ылтэ пытэшъ, елъэкIоны,
Яни яти боу гушIоных.
Тый, тый, лъабытый,
Гъогу нэфым утехъан,
Насып мафэ кыпфихъан...

ПшIэрэм урыIазэу,
ЦIыфмэ урягъуазэу
Укъэхъу.
ПIорэр ахэзагъэу,
ШIум угу фэгъезагъэу
УщI!

Гъогу чыжьэр благъэу,
Плътэкъо мыуцуагъэу,
ОзекIу.
Уянэ кыпфэразэу,
Уяти бгъэрэзагъэу
Опсэу!

Тихэгъэгу урипкъэу,
Уфэлажъэу, уфэпсэу,
Тэлъэгъу!
Тигъунапкъэ уфэсакъэу,
Мамырныгъэр уиджэмакъэу
УщI!

Гушъабэу, бэрэIумафэу,
ЦIыф зафэ орэхъу!

Ежьыри унэгъонэу,
Адыгэри дэбэгъонэу –

Адыгэ хабзэр зэрихъэу,
ИIокIэ-шIыкIэ агу рихъэу щэрэI!

КЪЭПЛЪАНЫ ЕУШЪХЪАКIУ АДЫГЭ IАНЭР

Къэплъаны мары ишIыкIэ:
Ар пстэуми анахъ ныбжьыкI, ау
Iанэм апэу зыпедзэ,
ЫлтэкъуитIу шызэтыредзэ.
ДжэмышхкIэ Iэнашъхъэм тео,
Ар зэрэнэкIыр ыгу къео.
«ШъупсынкI!» – еIо губжыгъэу,
Шыс, ыжэ ащ зэкIэкъыгъэу.
IэнтэгъукIэ Iанэр елъэкIы,
Зигъэчэрэгъузэ, зэплъэкIы.
Лэпс стырэу къахыгъэм хэхъумпIэ,
Мэкуо, къестышъ ыIупэ.
ПIастэми гуIэу хэIабэ,
Ащи къесты ыIапэ.
ТIэкIу шIагъэу псэлъэным фежьэ,
Бзыу пагъэм фэдэу къегъэжы.
Къэплъан, сэIо, Къэплъан,
Сыдэу ужэмыIан!
НахъышIуба ушысэу гупсэфэу,
Ушхэмэ, угукIэ учэфэу?
KIампI-сампIым унэр къегъаджэ,
Ышъхъаци мыжьэу теплъаджэ.
Мысакъэу илэпс рекIуты,
Къужыпс зэрытыр реуты.
ЫшIахэрэп мы кIалэм хабзэ –
Зэ мокIэ, зэ мыкIэ зегъазэ.
Зэ мэшхы, зэ ыпэ релъашъо,
Зиукъощэ, дэплтые кIашъом.
Къэплъан, уилагъэ сыд пае
ПлъэкIырэ, бзэгукIэ уибзаеу?
ЫIупэ ушIоижыгъэу,
Джы мары ар тэджыжыгъэ.
Чэтыум Iахъ римытэу,
ЕбгъукIуагъ, лъапэкIэ риути.
ЫIэхэр ытхъакIыжыгъэп,
Ыцэхэр ылъэкIыжыгъэп.

Унапчээр кыреутэкЫшгъ,
Джэгунэу шагум ар дэкЫ.
Сыд етпэсышта Къэплъанэ —
ЗыушгъхьакIурэм адыгэ Iанэр?

ГУШЫЭ ДЖЭГУХЭР

ХьапIатIэ ХьатIатIэ кьеджи,
ХьаратIэ ХьалатIэ кьыши,
Цуныбэу ныбэшхом
Джэгушхо шашIыгъ.
МэпкIатэх, мэлъатэх,
Тыраеу мэхъушIэх.
ОшIэ-дэмышIэу,
Цум ыкIэ рицэкIи,
КIырыуи, кыызэом:
ХьапIатIэ шьцIантIи,
ХьатIатIэ лъыIаби,
ХьаратIэ пыбани,
ХьалатIэ зеубытым,
ХьапIатIэ пIэтIырауи,
ХьатIатIэ укIорэий,
ХьаратIэ шыкурыкоу
ХьалатIэ шьIэб-лъэбэу,
Баршгъ Iоу кьефэжыгъэх.
ХьапIатIэ пэтIэтIыкIы,
ХьатIатIэ пэшъошгъукIы,
ХьаратIэ кыпычърэр
ХьалатIэ кьечъэхы.
Цуныбэу ныбэшхом
Бэдзэжъ куп шьджэгугъ.
Хьугъэ ори, тыудэгугъ!

КІЭЛЭЦІЫКІУХЭР МЭДЖЭГУХ

Джэгу, джэгу, зыгъэджэгуКІ,
Уигъэпшыммэ дэгъу, ау земгъэукІ.

О укІо пэтзэ, уукІорэигъ,
Сэ сэгъэ сшІошІызэ, сыучъэрэигъ.

Іапэр мэджэгу, Іапшъэм зегъазэ,
«ШфилІ» къэсэпхъуатэ, санахы Іазэшъ.

Апэу умышъуми, зыгорэу хъун,
УгукІэ уытэмэ, лІэу укъэхъун.

Чъэрым нахъ чъэрэу,
Лъэрым нахъ лъэрэу,
Чэум къелъагъэр
Ормырмэ, сэры.

Модэ бзыу цІыкІур къытэхъопсагъ,
Джэгу шІоигъоу, зыкыпхъотагъ.

Іэрэ-Іэрэ, лъэкъо-лъакъу,
Джэгурэ кІалэм имызакъу.
ІитІур пшыгъэ, лъэр зэрэнэ,
ЗыгукІэ махэр ауж къенэ.

Джэгу, джэгу, кІэлэ джэгу,
Слъэгъурэр зэкІэ тыгъэ нэгъу.

Шыу, шыу, шыу зэтес,
Тэмэ шыоу кысэкІэс,
Джы зэбэныр етэгъажъэ,
Ухъыбыймэ, хэт зилажъэр?

Ураутыгъэми, къэкІошт ишІуагъэ,
КъэтэдджыжыкІэ джы зэбгъэшІагъэ.

КЪЭРАПЫЗА, КЪЭПЫРАЗА?

Игъо хъутгъэшъ —
Іахъ-сахъ.
Сфэхъырэпышъ —
Іыхъ-сыхъ.
СІэпызымэ —
АІ-саІ.
Ущымытэу, ал, кыкІаІ!
А-ей гушъ,
Зэ нэгъэсэу,
Къэслъэгъужымэ ськІэрысэу!
Адэ гушъ,
Къэубытба,
Ыкъопс тІупшри, нахъ пытэу.
АІ-анасын,
СІэпызыгъ,
Сапэм тІо шызэгозыгъ!..
Іахъэр — Іыхъти,
А-ей гушъэр
Адэ гушъэм
Делэшъугъэп.
АІы-алри
Къулайцызышъ,
АІ-анасыр
Сэпэ нэгъу.

ХЫРС – ХЫРС

Татэ мэшхы, мэгушҮатэ,
СшынахыкІэ егъэлъатэшъ,
Ащ дедзые, къеубытыжы,
Нани сэри тэгүшІожы.

Іапэ, лъапэ, лъэпэ лъэгү,
Хырс-хырсэу тыгъэджэгү.
Огур лъагэ, огур дахэ,
Ори сэри тыгумахэп.

Бзыу, бзыу, бзыу там,
Сьдэу ины тиурам!
Хъарина, хъарина,
Гъырына? Гъырынэп.

ПЫРАГУА, ІЭГУУА?

Пырагуа, Іэгууа
КІэлэцІыкІумэ къафашэфыгъэр?
Нафсэты Іэ щэфэ.
ТырегъэтІысхъэшъ ыІэгү –
Зэрэпсаоу тефэ.

Хъурэе цІыкІу,
Ау сомишгэ тефэ.
Дэхэ дэд.
Нэ тефэ хъущтэпышъ,
ГушыІэ дахэ терэф.

Джэгуныр Аслъан
Къыригъэжъэнэу тефагъ,
Ау зечъажъэм, лъэпауи тефагъ.
Щэ пІырагор ытхыцІэ тефэшъ,
Къэплъанэ «чІыфэ тефэ».

КъезэрэфэкІхэу мэджэгүх.
Пырагуа, Іэгууа? –
ПырагоркІэ Іэгүао ешІэх.

ОШЪУАПЩЭР ЕСЫ

Ошъуапщэр сэшЫ сурэты,
Чъыгым сычІэсэу.
Ситхьапэ ащ зыщєІэты,
Есы, есы.
Сурэтыр унэм къисхьи,
Шъхьантэм чІэстхьагъ.
ЕтІанэ шъхьангъупчъэм сыІухьи,
Ошъогум силтхьагъ:
Ошъуапщэр есы, есы,
Морары, къушъхьэм ар нэсы.

ПСЫХЪО

Сэтхы: псыхъо,
Сэтхы: хъоу.
Псыхъор хъоум илтэдагъ.
Мыгъощэнэу,
НэпкытІу ащ кыыгоуцуагъ.
Зыр джабгъу,
Зыр сэмэгу,
Орэд кьеІо азыфагу.

ОШЪОЧАП

Ошъочапэм нэсы сІапэ.
Сытетхэнэу сытеІабэ.
Сэтхы: нан,
Сэтхы: тат.
Азыфагу сэгъэчъыхъэ
Шыгу лъагэу –
Мыр мэкъу Іат.
Сыдэу ина?
Хэт нахъ иныр:
Мэкъу Іата,
Хъаумэ тата?

ПЧЭДЫЖЪ

ШхъуантІэшъ, шхъуантІэ
Ошъогу нашхъор,
Ащ къыщэкІы
Уцы къашхъор.
Ар осэпсым егъэшъокІы,
Гъогу занкІэр
Ащ пхырэкІы.
Къыщэхъарзэ
Жы ІэшІу макІэр,
Джары тыгъэм икъежъакІэ.

ЩЭДЖАГЪУ

Щэджэгъуанэм огу гузэгум
Тыгъэр стырзу кысыхъашт.
Джаш пай псыхъом
Мэз шхъарытэу
Сурэт уашъом исшыхъашт.
Мэз бырабэр жъау кокI,
Ащ ычIэгъэу рерэкIокI
Тыгъэу пшгъыгъэр,
Тыгъэу пагъэр.

ПЧЫХЪЭ

Пчыхъэшхъапэм
Ошъочапэм
Мэл Iэхъогъур кыщцэлъагъо.
Ари сшIыгъэ сэ сурэт,
Мэлмэ ауж ит Мэмэт.
Огу нашхъом
Уцы къашхъоу
КъыщыкIыгъэм ар хэтыгъ.
Псыхъо чъэрым шхъарыт мэзым
Мэл Iэхъогъур рифэкIыгъ.

Мэфэ реным ар Iэхъуагъ.
Мэмэт тыгъэм игъусагъ.

УИОГУ

Сыдэу огур къэбзэ-лъябз
Сыдэу непэ нэфынабз!
Сыдэу даха, зэпэшIэты,
Орэд гохъэу, гур еIэты.
Мо огу лъягэу нэфынабзэм
Фэдэу, ори угу гъэкъабзэ.
Уянэ ыбзэ, уичIыгу кIасэ
Укъалъфыгъэшъ, уямызэш.
Джар уигъашI, джаш уегъасэ,
Джар уимаф, мэзэгъо чэш.

О С Ы Ц

Ошъогум щэбыбы, щесы
Осыцэр, шъабэу мэсысы.

Къат шIункIмэ апхырэсыкIы,
Жы Iэлхэр кыызэренэкIых.

«Гъусэ кытфэхъу! – пщэс шIункIымэ
КъыраIo ащ, жы псынкIэмэ.–

Тысакъэу удгъэсысын,
Дунай хышхомэ уанэдгъэсын!»

Ау фаеп хышхом ос шIэтыр –
Хъыбыеу гъогу кыиным тетыр.

Чыжъэ ымыIoу е – чыIэ,
ЦIыкIуми икын ещIэ.

Къэбыбы занкIэу чIыгу фыжым,
Къэблагъэ зэпэнэфыжэу.

Мары – пшъыгъэу ар къэсы,
Шъабэу-шъабэу къэтIысы.

Зеушху губгъом щизыбзэу,
Губгъошхо мэхъу фыжыбзэу.

Жы пшъыгъэми зыщатгъэпсэфы
ЦIыф гъогухэри ащ егъэнэфых.

ЦУИТИУ

Еуи чэщэу, еуи мафэу,
Тигъунэгъум нибжи цуитІоу
ИмыІагъэр шІуатыгъутъ.
Нэшъур зэплъэм, цу лъэкъофхэр
Афыхэу, ахьыхэу ылтэгъутъ.
– Эй, сэІо, шъусэльтэгъу,
Ау сыдэуштэу тигъунэгъум
Цу лъэкъофхэу, фэмыфитІоу
Нибжи гъаши имыІагъэр
Тауштэу-моуштэу ешъуфыжъагъ?
Дэгур даІуи къэгугагъ.
Цу быу макъэр дэгум жьынчэу
ЫтхъакІумэ кыридзагъ.
– Хъайт,– еІо, макъэ ешгы,
Цу лъэкъофмэ алъэушгы.
– Арэп, еІо, тигъунэгъум
Сэри, ошІа, сыгу фэгъу.
Ау сыдигъо цу быу макъэ
Ащ иІэгуга дэІукІыгъ?
Сыд пай адэ икъэлапчъэ
Цоу имыІэм ІуежъугъэкІыгъ?
Тыгъэр жъажъэу нэстырыгъ.
Чэщър, ошІа, боу шІункІыгъ.
Лъашэр, бэщър кІэгъэкъуагъэу,
Чъып шъхъапитІум апысыгъ.
Лъэсэу лъежи шыгу тыгъуакІом,
Чъжи, благъи ымыгъакІоу,
ЕмылъэкІонэу кыкІэхъагъ.
Іащэм щхыур ришъоу шысти,
Іэр ылтэкІи, еІи-Іаби,
Шыгу тыгъуакІом
ИшхомлакІэ кыубытыгъ.
Джауштэу цуитІоу ягъунэгъум
Нибжи гъаши имыІагъэр
ЗышІуатыгъум къафыжъыгъ.
Пыгу алахъ-алахъусын –
Хэты фэдэ кыусын?

ОЩХЫР КЪЫЗДЭКІЫРЭР

Къысэти пІапэ,
Мо къэгъагъ тхъапэу
Жъым зэрилъасэрэм тытегъэтІысхъ.

Хырс-хырс –
Шъабэу тэсысы,
Огум тынэсы.
Мы Іухъо фыжъэу
Жъым нахы псынкіэр
Моу кыззэІуши... Фэсакъ!
Макъэ умыгъэІу,
ПсыгъоткІо цІыкІу,
ЗэрэцІыкІужыер олъэгъуа?
Шъабэ, Іасэ, мэсысы макІэу.
КъызыбгъэушыкІэ, щынэн,
Псылъэбанэу тапашъхъэ кынэн.

Моу тыкъегъаджи
Жыбгъэ джэгуглэм,
ЫІупшІэ цІыкІухэр ыухъурэинхэшъ,
МакІэу епщэн.
ЕтІанэ ошхым кыритІупшын.
Лэгъупкъопсым жъгыыоу къечъэхэу
Ори сэри тлъэгъун.
Тэри лэгъупкъопсым тыкъешэсынышъ,
Хы-хы Іоу,
Ошх ужым титэу тыкъехыжъын.

ТЫГЪЭР

Нэбзый Гапэр
Огум иІэбагъэу,
Жъогъо кІыфмэ
Шъабэу ащэкІуашъэ.
Тхъапэр осэпсыщэм
ХэуІубагъэу,
Нэбзый ткІопсым
Шъэфэу еІушъашъэ.

Тыгъэр кызыкъокІырэм,
ЦІыфмэ аІо,
Зэтеуцо
Зы нэгъэупІэпІэгъукІэ.
Ошъочэлэ шэплъым
КъыщэдаІо,
Гъогу техъанэу
ЦІыфмэ яшІульэгъукІэ.

НЫНЫНРЭ ГЪАУ-ГЪАУРЭ

Зэ «нынын»,
ТІо «гъау-гъау».
ТІо «нынын»,
Гъау-гъауищ.
Аргъоишмэ хъажъушырыр
Рагъэзыгъэу кырафэкІы.
Хъажъур нэпкъым епкІэхыгъ,
Зы «ныныныр» дефэхыгъ.
ЯтІуанэрэр къэмэхыгъ.

Хъажъур псым зэпырэсыкІы.
Мыдрэ нэпкъым
Аргъой закъом
Гъау-гъау макъэр
КъыщырефэкІы.

МЭЗЫ

Мэпхъэхы,
Мэбзэхы,
Хымашъоу зефызы,
Мэзы зэгъокIыр рэхъат.
Мэплъызы
Зэщ нэгоу,
Огу чъыIэр фэIэтрэп —
Къытео кIым исыхъат.

Къэс, осыр,
ПсынкIаIоу,
ТхьдэIуатэу къэтIыс.
Чъыг тхьапэу,
Къэгъагъ напIэу,
Къутэмэ нэкIым щысыс.

КИАЕ, ПСЭИ

Зы, тIу, шы,
ПлIы, тфы, хы —
Мыр чъыгай,
Мыр ныхы.
ТIокIы, щэкIы —
КIае, псэи,
Мыр дэжъый,
Мыр пырэжъый...
Пчъагъэу пшIэрэр уухыгъэ,
Арышгъ, плъэгъурэр мэзы хъугъэ.

АДЭ КИМЭ ХЭТ?

ГъукІэм ыцІэр сыд?
— ЛІыпыт.
ШыкукІэ блэкІырэр хэт?
— Мэмэт.

Чэрэз плъыжьыр
Къыпызычрэр
Сшыпхъу нахыжьэу Нэфсэт.
Къещхымэ,
Чэтхэр чІэлъэдэнхэу
Дэшхо чыгыр Іэгум дэт.

— Адэ Кимэ хэт?
Мыр — пщэс фыжь.
Мыр — гъогу чыжь.
Мы унэшхор
Нэфынэшхоу,
Зэу,
ТІоу,
Щэу,
ПлІэу,
Тфэу зэтет.

— Адэ Кимэ хэт?
Нэнэжь хъакум кІэлъырыт,
Тэтэжь мэлмэ ауж ит.
Школым ечъэжьагъ Сурэт.

— Адэ Кимэ хэт?
Нани дэкІы,
Тати дэкІы.
Зыщеплтыхъэшъ —
Іэгур нэкІы.
Пац-хъажъушырым
Нац-чэтыр
Шыкурыкоу рифыжьагъ.

Изэкъуабзэу Кимэ цІыкІу
Шагум къыдэнагъ.
Чыгы, бзыуи,
Пщэси, цІыфи —
Шъхъадж иІофы хэт...
Джэуап хэта езытыщтыр —
Адэ Кимэ хэт?

КИМЭ МЭУПЧИЭ

Нэф кыызэштым
Итэтэжы
Кимэ еупчиыгъ:
— Сыфэежэп джы пшысэжы,
Джы кысагу:
Мэфэ нэфыр —
Тэдэ ар кэкыгъ?
— Тыгэм кытфихыгъ.
Кимэ ынэ ыуцйыргыгъ,
Тхагъэпцйышоу кычйэплыгъ:
— Адэ тыгэр —
Тэдэ ар кэкыгъ?
— Къушхъэ кыбым
Чыеу ар кыосыгъ.
Бзы цыкйухэм,
Быбхи кхагъэушыгъ.
— Адэ хэт, сэло, тыгэр,
Адэ хэт зытэтыгэр?
— Чыгмэ атэтыгъ.
— Адэ пщэсэу, пщэс фыжыр
Тэдэ кйорэ чыжэу-чыжэу?
— Пщэс цыкйухэр кызэрэхухэу
Ом ебыбэх, ошхым лыхухэу.
Кызагъоткйэ, кхагъэзэжы,
Ошхыбэу кытфэкйожых.
— Тэдэ чэрэ адэ псыхор?
— Псыхъо цыкйури, Ким, мэлтыхъо:
Тэдэ чыгхэр шыпсыфалэх,
Тэдэ лыхухэр
Гъогу шыпшыгъэх,
Тэдэ ошхыр нэмысыгъ,
Тауджэ тыгэр шыстырыгъ?..

Кимэ цыкйу
Итэтэжы
Куупчйахъэ пчыхъэ хыгъэ.

— Адэ кхагъолъ джы, тэтэжъ —
Мэфэ нэфыр тэдэ хыгъэ?
— Пкыхъэ дахэрэ
Чые Ишйурэ
Кытфихынэу
Мафэр кйагъэ.
Чые Ишйу,
Чые тхъэжэу,
Шыпкыэшъ
Зэкйэ зэтйотагэр.

Кимэ цыкйу зыхэчыем
Пкыхъэ дахэр ытэгыгъ.
Чэрэз чыгэу быбэтэхым
Нэфысэт фиусыгъ.

ДЭИР ХЭТЫ ИЩЫКИАГЪ?

Къангъэбылты хэт ешIэшт?

Къэсэлтытэ:

Лъан цIыкIу,

ЦIыкIужый —

Пырэжыер яджыбачI.

Бэчкъан,

Къаншъау —

Ныбэм лъапэр егъэжъау.

Шъэомыз,

Мързэбэч...

Адэ Бэч тэдэ щыI? —

Ппэ уимIабэу тIэкIу зыщыI.

Адэмкъан,

Къэндаур —

Урам сапэр шъуиджэгупI.

Хъазрэтал,

ЛэупакI —

АIупшIитIуи кIэнкIэ закI.

Бэч, хъажъушырым ыуж икI,

Къэсэлтытэшъ — уахэмыкI!

Мыр — Хъис,

Мыр — Хъарис —

Унэм исмэ — бын зау.

Мэсхъаб,

Пэтэрэз — Зэмбзэижъыр шъуфаусыгъ.

Юр,

Рамзин,

Инвер —

Ренэу чэумэ шъо шъуатес.

Бэч, Бэч,

Цокъэ лъэбыр

Умыultzэбэу занкIэу уцу.

Мыр — Айтэч,

Мыр — Чэмал —

Школым чIэсмэ шъуанахъ Iэл.

Мыр — Нарыч,

Мыр — Чэчан —

ТIу къэхъынкIэ шъо шъучан.

Шъухэлъади, зыжъугъэбылъ,

Къангъэбылтыр едгъэжъагъ.

ТIу къэзыхы,

Шъхъахынащи,

Пчэдыжьищрэ зызымтхъакIи,

кIэнкIэ Iупи,

Зыпэ шIоий,

Урам сапэр зыгъэутыси,

Чэушхъарысэу зыцIэ раIуи,

Ори, Бэч,

Ары, ары — ори Бэч,

Шъухэлъади зыжъугъэбылъ.

Къангъэбылтыр едгъэжъагъ.

Ау лъыхъуакIо сыкъежъэштэп —

Дэир хэты ищыкиагъ?

ХЭТА ОГУР ЗЫІЭТЫГЪЭР?

— Взыу, бзыу,
Взыужьый,
КІэпэлъэтэ
КІэпэтІый...

Ора огур зыІэтыгъэр?
Адэ псыхъор емычъажьэу,
Емчъэжъэшъоу зыращажъэм,
Адэ хэт,
Апэ дэдэ хэт итыгъэр?

— Стам,— еІо
Взыужьыем,
КІэпэлъэтэ
КІэпэтІыем.—
Пстэуми апэу,
Апэ дэдэу
Стам,— еІо,—
ЗыІэтыгъэр.
— Взыу, бзыу,
Взыужьый,
КІэпэлъэтэ
КІэпэтІый...
Ора огур зыІэтыгъэр?

Адэ къушъхъэм
ЗыфэмІэтэу,
АІэт зэхъум
Іатэу-Іатэу
Анахъ гуаІэу,
Анахъ кІаІэу
Апэ дэдэ хэт итыгъэр?
— Стам,— еІо
Взыужьыем,
КІэпэлъэтэ
КІэпэтІыем.—

Пстэуми апэу,
Апэ дэдэу
Стам,— еІо,—
ЗыІэтыгъэр.
...СІІ сэ уати,
ГъучІыІуни,
Взыум пае сшІыщт
Сэ унэ.
Иунашъхъэ
Іошъхъэ цІыкІоу,
Унэ кІашъор
Ошъогу дахэу,
Лъагэу пэралъагъ...
Шъуеплът, хъазырышъ —
Взыу унэм
ТэмитІу госшІыхъагъ.
Адэ тамэ имыІэщтмэ
Сыд ришІэщта
Взыум унэм,
СыдкІэ ишыкІагъ?
Тыгъэ лъагэр,
Къушъхъэу пагэр,
Огоу
Зыми фэмыдахэр,
Пщэсэу
Взыум фэдэу дахэр,
Аужыпкъэм тихэгъуашъхъэ
Лъагэу-лъагэу
Іут Іуашъхъи,
Тиунашъхъи,
Тичъыг шъхъапи,
ЗэкІэ-зэкІэ
АІэт зэхъум,
Анахъ кІаІэу,
Анахъ гуаІэу,
Взыу-бзыоу,
Взыужьыеу,
КІэпэлъэтэ
КІэпэтІыем

Пстэуми апэу,
 Апэ дэдэу
 ЫтэмитІу зызІэтыгъэр.
 Сэ джаш пае
 Унэ цІыкІу
 ТэмитІу готэу
 Ащ фэсшІыгъ.
 – Адэ, – сэІо, –
 Шьо а мафэм
 Тыдэ шъушысыгъ?

КИМЭ ОЩХЫР КЪЫРЕЩЭКИ

Тыгъэр лъагэу нэстырыгъ:
 Кимэ тхылтым кІэрысыгъ,
 Жыбгъэр къепши,
 Пщэсыр къэси,
 ЗэкІэм ошхыр къыхидзыгъ.

Шагум псынкіэу ар рычъагъ,
 Къакъыр къогъум къолъэдагъ,
 МэгуІапэ –
 Чэу шъхъапэм
 Тып-тырыпэу шылъэтагъ.
 Тенэчышъхъэм
 Шъхъыпы-такъоу
 Тыжын лъакъоу дэчъэягъ.
 Къечъэхъжи,
 Іупчъэу-Іупчъэу
 Теуагъ Кимэ ишъхъангъупчъэ:
 «Чыжъэу-чыжъэу сыкъэкІыгъ,
 Къинэу-къинэу сыкъэсыгъ.
 ГъоткІо-гъуаткІоу
 Псыхъо минмэ,
 ГъоткІо-гъуаткІоу
 Хыор инмэ,
 Мэзы кІырмэ,
 Ныджы стырмэ,
 ГъоткІо-гъуаткІоу
 ЗащысІэти,
 Вэрэ-бэрэ гъогу сытети,
 Сэ шъуичылэ сыкъэсыгъ,
 Ау сылтыхъозэ, сыпшъыгъ.
 Кимэ цІыкІу, къэгущыІ –
 Сэ сиунэ тыдэ шыІ?

СызэупчІрэм –
 Цау-цау.
 СызэлъэІурэм –
 Шъхъау-шъхъау.

ТIапI-тIапI –
Тхъэпэ шхъуантIэм,
КIыпI-сыпI
Нэпкъ натIэм;

Тенэчышхъэм –
Тыкъ-тыкъ,
ЛэджэнычIэм –
Цыкъ-цыкъ,
Къурэу быбрэм сылтычъагъ,
Чэтыжыер есфыжъагъ;

Гъогунэ сапэм сыришгугъ,
Псынжыи закIэ сыкыишIыгъ.
Чытыжъ гъугъэм,
Гъумы-тIымзэ,
Слэкъо цIыкIу тыриутыгъ.

Кимэ цIыкIу, къэгугъыI:
Сэ сиунэ тыдэ шыI?
СыкъэкIуагъ сэ, фабэу-фабэу,
Сыкъешхышт сэ гуапэу-гуапэу.
Чыгум тетба кысфэягъэ,
Сыкъэсыфэ кысэжагъэ?..»

– Зэгугъ, – ыгуагъ Кимэ цIыкIу, –
Кысаж, зыми о умыкIу.
Кимэ унэм кыилъэтыгъ,
Ощхэу фабэу къеутысэхрэм,
Ощхэу гуапэу къечъэбзэхрэм
ЫIэ псыгъо ыубытыгъ.

Кимэ мацъэ,
Ощхыр мацъэ.
– Мары, – Iуехы
Ащ хэтапчъэр. –
Нэнэжъ бэрэ кыыожагъ.
«Сыдэу ошхым тыфэлIагъ!

Чыгугъ гъугъэ,
Боу дэгъугъэм
Ощхъ къешхыгъэмэ»
ЫIогъагъ.

Мыр къэбаскъ,
Мыр натрыф,
Щыбжый, къоны,
Анджырэф,
Нэшэбэгугъ, къэпыраз –
Узтешхэщтыр хатэм хиз.
Къешхъ, къешхъ,
Быбэтэхэу,
Тешхъ хатэм,
Утысэхэу. –
Ощхъ утысэр къэгугъыагъ,
Хатэм псынкIэу дэлъэдагъ.

Къэбэскъашхъэм –
Фыжъэу-фыжъэу,
Щыбжый хъасэм –
Плтыжъэу-плтыжъэу,
ШхъуантIэу-шхъуантIэу –
Къоным, бжыным,
Натрыфышхъэмэ –
Тыжыынэу
Ощхыр бэрэ атешхагъ.
Ащ нэужы лъэкъо псынкIэу
Губгъо хъасэм хэлъэдагъ.

Кимэ мацъэ,
Ощхыр къешхы,
Ощхыр мацъэ –
Кимэ мэххы.

– Семчыкыр,
Коц кIырыр,
Нэм фэмыплъэу –
Мэз шъолъырыр,
Псынэпкъ натIэр

Щел шхуантІэр,
Чэм Іэхъогъум
Игъэхъунэ —
Джары, ошх,
О уиунэ.

Кимэ ошхыр кырещэкІы.
Хатэр мэкІы,
Хьасэр мэкІы,
Мэзым кІырэу зиІэтыгъ.

Шьо зэтехъэу,
Шьо зетекІэу,
Лэгъупкъопсыр къэшІэтыгъ.
Кимэ ядэжъ къэкІожьфэ
Нэфэу ьшгъагъ ар итыгъ.
ШьушІошгы жьугъэхъу —
СыпцІыусэп:
Къэслъэгъугъэр
Къэстхьжыгъ.

КЪАШТЭ ПІАПЭ, КИМЭ ЦІЫКІУ

Къаштэ пІапэ,
Кимэ цІыкІу.
КІыхъэ, чыжъэ,
ШхуантІэ, фыжы
Уигъогу мыкІу.

Бзыу тамэм
КъыпкІэІэнэу зыкъещэи.
Чъыг куамэм
Шъабэу птамэ
Зыкъреусэи.

Пщыцэ ныдж,
Джэгугэ, шгъаоу къыппэгъокІы.
Огу нэфынэм
Оред чэфыр къыфыкъокІы.

Чылэ гъогум
Онэгу шъабэу зиІэтышт.
Тыгъэр гъуазэу,
Уашгъагъ ренэу о итышт.
Къаштэ пІапэ,
Кимэ цІыкІу.
КІыхъэ, чыжъэ,
ШхуантІэ, фыжы
Уигъогу мыкІу.
Гъожы, плъыжы,
ШІуцІэ, шъэфы
Дунэе нэфыр.

ПІапэ къашти,
Нэф къэмышгъэ тыдэгъэкІ.
Къэнэфыщтым
Шьоф зэикІым шыпэгъокІ.
КъызыкъокІкІэ,
О пшІэжыщт ар,
Фаусыщтыр — Іадыф.

УдэкІыгъэшъ —
Къэтэджыгъ ар.
Тыгъэр — тыгъэ,
О уцІыф.

Гъэтхэ уахътэу,
Пчэдыжъ дахэм
Уянэ ыцІэ фзуусьшт.
Шьоф зэикІэу
ЧІыгу нэхъоим
Уятэ ыцІэ фзуусьшт.

Къэдгъэзэжъмэ,
Пщыцэ нашхъо
«Сшыпхъу цІыкІу» о епІощт.
Къэдгъэзэжъмэ,
Чъыг пстэуми
«СшынахъыкІ» о япІощт.

Взыу тамэр,
Пщэс фыжъхэр,
Къыожэщтых заІэтынэу.
Ом ижъуагъуи
ЧІым илъагъуи
Къыпфэештых уаготынэу.

ЧІыгуи огуи уафэдизэу
КъыпшІошІыщтышъ — умышын.
Мафэм —
Пчыхъэм — огур о уипшын.

Нэм кыфэхърэр,
Гум кыфэчърэр,
ЧІыгур уиІофшІапІэ,
УичІыгу кІасэу —
Уихэгъэгу.
БгъэлъэпІэщтышъ,
Бгъэдэхэщтышъ,
Дэрэлъ лъапІэу ар убгъэгу.

КІыхъэ, чыжъэ,
ШхъуантІэ, фыжъы
Уигъогу мыкІу.
Гъогумаф! — сэІо,
Гъогумаф! — сэІо,
Кимэ цІыкІу.

ИЛЪЭСХЭР ТЕШІЭМЭ

ЩыІэпти хышхом зэпырысыкІын –
Кимэ къэхъутъ.
ЩыІэпти огу къатмэ апхырыкІын –
Кимэ къэхъутъ.
Анахъ мэз шІункІым,
Анахъ къушъхъэ лъагэм
ЩыІэпти анэсышгун,
Анахъ пшысэ шІагъо,
Анахъ орэд дахэ
ЩыІэпти зыусышгун –
Кимэ къэхъутъ.
Илъэсхэр тешиэмэ,
Кимэ лІы хъугъэу,
Гъогу техъащт.
Игугъэ дахэ
Зэблимышъугъэу,
Хым хэсыхъащт.
Бзыумэ яунэу,
Огоу нэфынэм,
Ар ибыбэщт.
Зы гъогу емьжъэрэ
Зы чІыгу чыжъэрэ
АтеІэбэщт.
Нэужым зы пшысэ,
Нэужым зы усэ
Тэ зэхэтхыщт.
Кимэ пай тхылтхэр,
Ищытхъу аІуатэу,
Бэмэ атхыщт.

ТХЪАКІУМКІЫХЪЭР ЧЪЭМЭ, ЧЪЭЗЭ

Еомэ, зэраІомэ зэраІотэжъэу,
Зэгорэм, бэшІагъэу, зэманым, ижы дэдэкІэ, –
Пелыуанэп, лІыжъэп, ныоп,
Мышъэп, къэплъанэп –
ТхъакІумкІыхъэ цІыкІу горэ шыІагъ.

– ШыІагъэмэ – шыІагъ,
ТхъакІумкІыхъэ щэху дунаим тетыгъэба!

– КъедэІу о.
Зэгорэм, бэшІагъэу, зэманым, ижы дэдэкІэ
ТхъакІумкІыхъэм кІитхъуи, кІиІагъ.

ТхъакІумкІыхъэм зырегъэхы,
ТхъакІумкІыхъэм ыгу рехы
Чъэныр-лъэныр. ЗышІошІыжъэу,
ХъапкІэу чъэзэ, зимышІэжъэу,
Гъатхэр икІи, гъэри къэси,
Гъэри икІи, бжыхъэр къакІуи,
Ащ кІымафэр къылгыфарзи,
ТхъакІумкІыхъэр чъэным хэтэу
Мылым тебэджагъ!..

– Мылым тебэджагъ?
– Ары, мары ТхъакІумкІыхъэр
Мылым тебэджагъ.
– Сыд пай?..
Тауцтэу?..
Тьдэ чъэрэ?..
Хэты рифыжъагъ?

– Арэп, чъэрэ пстэури рафыжъагъ пшІошІа?
Чъэмэ, чъэзэ, ТхъакІумкІыхъэр
Мылым тебэджагъ.
Къэтэджыжыи, зиутхыпкІыжыи,
Плгы-къэплъэжыи ТхъакІумкІыхъэр

Иуджыдж-мыджыдж джыджыхым —
Мылым еупчыгъ:

— Мыл, мыл, улъэша?
Сьд пай сьтеудзагъ?

Иуджыдж-мыджыдж джыджыхэу,
ЩэИэгъуаеу боу чыИаем,
Зигъэтхыуи, хэтхыукызэ,
Джэуап кыритыгъ:

— Сылъэш сшИошИэу, зызгъэдый,
Сылъэш сшИошИэу, зызгъэпкыыеу,
Джы нэс сыхэтыгъ.

Ау мо Тыгъэу зызИэтыгъэм
Ынэ къаплъэу,
Ышъо къэплъымэ,
Сегъэтхытхы, сегъэтхыу.
Сэ сылъэшмэ, Тыгъэм сигъэжъуна?

— Хъау, улъэшмэ, Тыгъэм уигъэжъунэп.

— Тыдэ шыИ Тыгъэр?
— Морары Тыгъэр —
Шэплъэу-плъыжьэу зыкыИэтыгъэу,
Щесы огум, къэстырыгъэу.

ТхъакIумкIыхъэр мачъэ, мачъэ,
ТхъакIумкIыхъэр чъэмэ, чъэзэ,
Тыгъэм кыкIэхъагъ.

— Тыгъэм кыкIэхъагъ?

— Тыгъэм кыкIэхъагъ.

Жыу-жыу, жыутэх,
Стыр-стыр, стыры закI,
КыкIэрыкI — пэкIэлыгъу!..

Пэгъунэгъоу емыкIуалIэу,
ТхъакIумкIыхъэр еупчыгъ:

— Тыгъ, Тыгъ, улъэша?
О улъэшэу, упхъэшэ-нашэу
Мылым кысиIуагъ.

Тыгъэр тIэкIу къэумэзэхы,
Ыжэ машIор ащ кыдехы.
Фэмыяхэу, ыгу римыхъэу,
Пщэс шIуцIэр кытесыхъэ.

— Сылъэшымэ, Пщэсым сиупIыцIэна?

— Улъэшымэ, Пщэсым уиупIыцIэнэп.

Тыдэ шыИ Пщэсыр?

— Марыба Пщэсыр —
Симыгъаплъэу, симыгъакIоу,
Кыстесыхъэ, сиушъахъакIоу.

ТхъакIумкIыхъэр Пщэсым лъэчъэ,
Чъэмэ, чъэзэ, ащ кыкIэхъэ.

— Пщэсым кыкIэхъагъ?

— Ары, кыкIэхъагъ,
Мары ечъэлIагъ.

— Хырс-хырс, есрэ быб,
Убыбатэу огум уит,
Ора пстэумэ анахъ лъэшыр?
Пщэсым ынэгъу къэушIункIы,
Ынэ шынэу кызэкIэкIы:
— Сылъэшымэ, Ощхыр къезгъэшхына?

— Улъэшымэ, Ощхыр къебгъэшхынэп.

— Тыдэ шыИ Ощхыр?

— Морары Ощхыр,—
СкIэлъэныкъо ыуныкъугъэу,
Губгъом тещхэ, ритIупшыгъэу!

ТхъакIумкIыхъэр ечъэжъагъэу
Мачъэ, ижъ зэIуихъагъэу.
Чъэзэ, Ощхым кыкIэхъагъ.

— Ощхым кыкIэхъагъ?

— Ары, мары кыкIэхъагъэу,
Ощхым хэт хэшгъухъагъэу.

– Тыпы-тып, тыпырычъ,
Къечъэбзэх, къеутысэх,
Ора пстэумэ анахь лъэшыр?

Жыгъыу-жыгъыу, жыгъыутэхэу,
Тыпы-рыпыр къечъэбзэхы:
– Сэ сыкъещхы – Уцыр къэкІы,
Еплъ, лъэгуанджэм ар кыблэкІы, –
ТхьакІумкІыхьэм кыриІуагъ.
– Сэ сылъэшмэ, Уцыр къэзгъэкІына?

– Хьау, улъэшмэ, Уцыр къэбгъэкІынэп.

ТхьакІумкІыхьэр Уцым хэт,
Чэмыри хэтэу ар пехъукІы.
Къэтэбашгу, шьоф зекІ,
ПкІырапкІынэу къэгъагъыб.
– Уц, Уц, улъэша?
– Сылъэшымэ, Чэмым зезгъэхъуна?

– Улъэшымэ, Чэмым зегъэхъунэп.

ТхьакІумкІыхьэр мэлъатэ,
Чэмыжъ дэж мэкІуатэ,
ЕкІотылІэшъ, еупчІы:
– Мыу-мыу бжъэкъоф,
Шьоф уцыр зиІус,
Ора пстэумэ анахь лъэшыр?

Чэмыжъ бжъакъор къеукъошы,
Зыкъещэишъ, кыреІо:
– Мыу, сылъэшмэ, мо Тыгъужьым
Мыу-мыу сІозэ, зезгъэшхына?

– Хьау, улъэшмэ, зегъэшхынэп.

– Тыдэ шыІ а Тыгъужьыр?
– Мэзым хэс а жъалымыр.
Угу сысэу уемыкІуалІ!

ТхьакІумкІыхьэм зегъэлъатэ,
Мэз куум кыхэлъадэ.

Нэжы джагъу,
ГъучІыцэжъ,
Гужъэу иІэр жъалымыр.

– А Тыгъужъ, – чыжъэу маджэ
ТхьакІумкІыхьэр, – ора пстэуми,
Пстэуми ора анахь лъэшыр?
Тыгъоу-гъужьым зеутІыІу;
– Тауштэу, пстэумэ санахь лъэшмэ,
Сэ Шхончыжъым сиукІына?

– Тыдэ шыІ Шхончыр?
– Унэм илъ Шхончыр.
ШакІом къештэшъ, мэзым къэкІо.
ТхьакІумкІыхьэр къуаджэм къэчъэ,
Пчъэр кыгуехышъ, Шхонч елъэгъу:
Цыпэ гъуан,
ПэгъонитІу,
Тыгъужъ щитІукІэ узэндыхъ.
– Шхонч, Шхонч, улъэша?
Анахь лъэшыр сымышІэу,
Сэ сылтыхъозэ сыпшыгъ.

ПэгъонитІумэ къарэпшыкІы,
ХэхъапшыкІышъ, Шхончым къеІо:
– Хы, сылъэшмэ, Цыгъор кысэгъуна,
Сишхонч лъэбы Цыгъор къезгъэгъуна?

– Тыдэ шыІ Цыгъор?
– Гъуанэм ис Цыгъор.

ТхьакІумкІыхьэм кыкІетхъу.
Мары Цыгъор – гъуанэр етхъу.

– Нэ цІыкІу, пэ цІыкІу,
Джэдыгу цІыкІу зышыгъ,
Ора пстэумэ анахь лъэшыр?

Цыгъом ышгъхъэ мэзазэ,
Зегъэлъатэшъ, гъуанэм екIэ,
ЫкIэ сьсэу къыреIо:
— Сэ сылтэшмэ, Чэтыужъ сишхына?

— Хъау, ултэшмэ, Чэтыужъ уишхынэп.

— Тьдэ шыI Чэтыужъ?
— Щхыур решъу Чэтыужъ.

ТхъакIумкIыхъэр пшгъыгъэу-пагъэу,
Къэчъэ. Мары щхыу лагъэм
Чэтыужъыр кIэрыс.
Ылтэбжъани маис.

— О кIэкIыхъэу, лтэкIуашъ,
О лтэшъабэу пэкIэф,
Ефыжъагъэу сыхэт,
Ора пстэумэ анахъ лтэшър?

Чэтыум ытх къырегъэпшы,
Пхтэшэ-нашэу зыкIетхы:
— Сэры пстэумэ анахъ лтэшър! —
ЗыкIырешышъ щынэгъуаеу,
Ар пIэшыгъым къыщэлъае,
«Мау» еIо Чэтыужъ.

«Мау» макъэр зэхехышъ,
Цыгъом гуIэу кыкIетхъу.
Шхонч лтэбым кызетхъом,
Шхончър къэштэшъ, дэуае.
О мэкъэшхор зэхехышъ,
Тыгъужъ куандэм кыхэкIы.
Чэмыр кIэкIышъ, Уц пачы.
Уцэу пачырэр мэкIуо.
Куо макъэм Пшэс цIыкIур
Егъэтхыошъ, Ощхъ къешхы.
Ощхър къешхышъ, Пшэс фыжър
Огум ынэгъу текIыжы.

Тыгъэм мылър егъэткIу,
ТхъакIумкIыхъэр псы ткIу-ткIуткIум
Къэсыжыгъэу кIэрыс.
Чыгъым тесэу Чэтыур,
«Мау» еIошъ, мэтхыпцIы.
ПцIы хэмылтэу кысашъуIу:
Хэтэ пстэумэ анахъ лтэшър?

Iуджыдж-мыджыдж джыджыоха?

Жыу-жыу жыутэхэу,
Стър-стър-стыры закIа?

Хырс-хырс мысысэу,
Фарс-фарс есрэ быба?

Тып-тып, тыпырычъэу,
Къечъэбзэх, къеутысэх?

Къэтэбашъоу, шгоф зейкIэу,
ПкIырапкIынэу алырэгъуа?

Мыу-мыу бжъэкхофэу,
Шгоф Уцыр зиIуса?

Нэжы джагъу, гъучIыцэжъэу,
Гу жъалымэу мэзым хэса?

Цыпэ гъуан, пэгъонитIоу,
Тыгъужъ щитIукIэ узэндэгъа?

Нэ цIыкIу, пэ цIыкIоу,
Джэдыгу цIыкIу зышыгъа?

Е кIэкIыхъэ лтэкIуашъэу,
Зылтэ шъабэу пэкIэф?

Шъуегупшыси, кысашъуIу,
ЗэсIожыщтыр кысэжэ.

АДЫГЭ ШЪУАШ

Сишгау, укъэхъумэ, лIы ухъун,
Утеуцон чIым пытэу.
Уегугъумэ, шIагъуи кыбдэхъун,
Орэдым ушалъытэу.

Сишгау, сэ непэ сыпфэраз,
Еджэным удэшхъахрэл.
Нахъыжъ гушыIэр о уигъуаз,
Мыхъуни пIоу зехахрэл.

МэфэкIышъ непэ, шIухъафтын
Сэ кыпфэсшIын сыгу хэлъ.
Учэфэу цIыфмэ уахэтын,
ГушIуагъор угу ерэлъ.

КIотэнышъ уахътэр, лIы ухъун,
ПцIэ рябгъэIон гушIуагъоу.
Ау сэшIэ: ренэу кыпшыжъун
Мы мафэр анахъ шIагъоу.

Мы джанэр уянэ о пфидыгъ,
ЛIэхъупхъэм ифэшгуашэу.
Зышылъ, сишгау. Кыюзэгъыгъ
Адыгэмэ яшгуашэ.

Ащ кIыгъу гъончэджыр, гъэплIэжыгъэу
Хъазырышъ, кызыэпылхъ.
ГэплтэкIыжыер пфагыкIыгъэшъ,
Ар уикIэджыбэ илхъ.

Еплъ, тIури пфэшIоу зэгъэкIугъ,
Джащ пай укъагъэшгуашIо.
БэшIагъэу цIыфмэ ауилтэкIугъ:
Лъэпкъ шгуашэм гур къегъашIо.

Уятэжъ пфишIыгъэу мыр щазым,
Уянэжъ ыхъыгъ лъэпэдыр.
ПлътэкъуитIу язи мыгузын –
ПфэшIу къабзэх, шъэбэ дэдэх.

Къэуцуи занкIэу, пшъхъэ къэIэт,
Ишыгъэу Iыгъ пкъы зэкIур.
Адыгэр гушхоу чIыгум тет,
Зилтытэу игъогу екIу.

Джы пэIомедэр кызышылъ,
ЛIы нэгум къедэхашIэу.
А паIом тарихъ кIыхъэ пылъ,
ЛъерэгъэкIуат уигъашIэ.

Мыр цые. ЛIыгъэм игъогу кIын
Къэмыштэу пхыришыгъ.
Ишйтхъу ащ къушхъэм нахы ин,
УлIынэу ори пшыгъ.

Сэхуацэр мызэу шыджэгугъ
Уицые. Къэмэ цашIор
Шыбзагъ. Шы лъабжъэм ыулъэгугъ,
ПхыристкыIыгъ ар пцашIом.

Пачыхъи пшышхуи зыщалъагъ,
ФэкълIи, зэолI зафи.
«Мардж»! зыщаIуагъэр ипIэлъагъ –
Чэщ чъыIи гопэгъу мафи.

Насып ышIэнэу ар адыгъ,
Дэхагъэм итамыгъэу.
Хъяр пчэгум бзыоу шыбыбыгъ,
Куп зэришагъ губзыгъэу.

О узыдыгъэр пфэлъэIуагъ
ЦIыфыгъэр уигъозэнэу.
Тхъэ зафэ ренэу о уиIагъ,
Къончагъэм уемысэнэу.

Тыжын бгырыпхыр убг къещэкI,
Тыгъэпсыр теджэгукIэу.
Къыпылхъ ащ къамэр, уемыщэч –
ЫшIыгъ адыгэ гъукIэм.

Шылычым фэд ащ ипытагъэ,
МэшІошхо ыпкъы хэлъ.
Ау зыгу жъалымэ ыфытагъэп,
Шъыпкъагъэр игухэлъ.

Сыоплътышъ, сыдэу о удах,
Сыдэу уфэшІу дунаем!
УнитІу къакІэщрэр гугъэ лъаг,
ЫкІуачІэ Іэжэгъаеу.

Ущытмэ – щытмэ о уащыз,
УтІысми – пщизы хъугъэх.
О лъаги лъхъанчи уафэдиз,
УцІыфэу укъэхъугъэшъ.

ГъэлъапІ уишъуашэ, шъузэуас.
Адыгэ цыеу пщыгъыр
Дунэе цІыфмэ янэІуас
Тилъэпкы итамыгъэу.

Шъыпкъэнчъ-къончагъи зэфэнчъагъи
Ябжыгъэ ащ къепкІыгъэп.
ГъэлъапІ уишъуашэ, лІэшІэгъу пчъагъэ
Ощ пае зэпичыгъэшъ.

ЛІэхъупхъ, о непэ ушъхъафит
Угу щизэу ушыІэнэу.
Дашт тибыракъи, ащ тыфит
Ташъхъагъ ар шъдгъэІэнэу.

Дашт тибыракъ. Тижъогъо бын
Бын унэгъошІу орэхъу.
Щэбзащэп – гугъэр дгъэбыбын:
Ныбджэгъу-гъусэгъу тылтэхъу.

Гъэтхэпэ тыгъэм къыщыдешІ,
МэфэкІым ипчэгу чэфы.
Гъогумаф! Ныбджэгъу Тхъэм къыпфешІ
Дунаем теты цІыфыр!

НАРТМЭ ЯМАШІУ

П о э м

Пэубл

ШІункІы, чэщым зиудэгугъ.
ЦІыф псэупІэм мэз цуныр
КъеуцокІы мыжъо дэпкъэу.
ХъэкІэ-къуакІэр дэштэ-даоу,
Зэ къэбыи, Іэсэжыгъ.
Чэщым Іусыр шызыушэкІурэ
Бзыр чыжъэу къэкІыигъ.
ЧІычІэгъ куум мэкъэ дэгур
КъычІэугъа, е къыпшІошІа?
Плъэлъ, фыжъ горэ къэхъыгъ –
Батыр кІалэр шым къепсыхы.
УмгъэшІагъо, шы лъэмакы,
Іэшэ макъи зэхэмыхмэ.
ЛІыхъужъ гъогум зэ техъагъэм,
Ионэши ащ фигъэпси,
ИпсэукІи ыушъхъафыгъ.

Батыр Фыжъыр фэсэусы
А лІыхъужъым.
Мары щыт.
МыгумэкІэу. Сыд фэпшІэн
Къыпэшылтыр – ихъадэгъуа,
фаусыщта е орэд,
Ищытхъу аІоу, – сэри сшІэрэп.
Сыд гухэлъа къезыхъакІрэр,
Чэщ гуихми мырэхъатэу?
Зэлъ!.. ФэмщыІэу ыгу шыпагъэр,
Гухъэ-гужъым къырифэкІэу,
Къобэ-бжъабэу зыкыгъазэу,
Мары джыри зы батыр
Шым къепсыхы. КъэкІыигъ,
Батыр Фыжъыр зэрелъэгъоу.
Чэщым фэдэу ынэгу шІункІы,

Щыгъын шІуцІэм ащ дештэжышъ —
 Батыр шІуцІэр фэсэусы.
 Мары тІури зэпыщт.
 КІэкІо шІуцІэхэр зыщыхы,
 Тыраубгъох чІым. Щэбзиц
 Шъхъаджи къештэ. Батыр шІуцІэм
 Апэу ищэ шабзэм делъхъэ.
 Ылъэгъуанджэ зытрегъакІэшъ,
 Щэр чэщ шІункІым кыыхетІупщхъэ!..
 Щэ шырыщыр зэфрагъэкІи,
 УІэгъэшхуи атемылъэу,
 Чэтэ Іапшгъэр аубытыгъ.
 Батыр фыжъым бгъэшхъо псынкіуэ,
 Ау рэхъатэу зыкыегъазэ.
 ЗиутІэрэбгъумэ, зишыхъажъэу,
 Батыр шІуцІэр мэулъэбабэ.
 Боу ащ Іашэр шылыдыгъ,
 КышыщэІухэу, кышыгырзхэу,
 Бэрэ пчэгур аубагъ.
 КІуачІэр кІуачІэм зыпэгъокІыкІэ,
 Іашэр Іашэм зеутэкІыкІэ,
 КІочІэ зафэм Іэшэ хафэр
 Нахъ ІорышІэ кыфэхъушт.
 Батыр фыжыыр бгъэшхъо хъарзэу
 Джыри шІуцІэм зэ филъыгъ.
 КІуачІэм кІуачІэр фырикъугъэу,
 Пыим чатэр кыІэкІэзы,
 Упэразэу чІым кытефэ.
 Батыр фыжъым ичэтапэ
 Ащ ыбгъэгъу фиузенкІыгъ,
 Мары ыпсэ ащ хихъшт!..
 Чэщым шыхъурэр чэщы хабзэшъ,
 шІункІым ари ыушъэфын.

Мары чатэр къэлыдыгъ!..
 ЗэкІэм макъэм зыкыыштагъ.
 Батыр Іэпкыыр къэлэнтІагъ,
 Ыпсэ хихрэп пый мэхъаджэм —
 Цобзэ макъэр жъынчэу къэдджэ.

Батыр фыжъым ичэтапІэ
 РегъэкІужы Іэшэ хафэр.
 Къушъхъэ шыгум илъэгапІэ
 МэшІо макІэр кыщэнэфы.
 МашІор къэкІо. МэшІо бэщыр
 Пшгъашгъэм лъагъэу ыІэтыгъ.
 Лъэгъо бгъузэм текІы чэщыр,
 Къоджэ цІыкІур къэнэфыгъ.

Джэнэ фыжыыр лъэпэ дакІоу,
 Пшгъашгъэр къехы. Ыуж ит
 Зы кІэлакІэ. Ар Іэшэнчъ.
 Унэ пэпчъ машІор Іуахъэ.
 КъапэгъокІрэм кызыпехы
 Іашэу пылъыр; мэшІо бэщ
 Зехегъанэшъ, унэм рехъэ.
 Джауштэу къуаджэр къакІухъагъ.
 БатыритІумэ джы къякІуалІэх,
 МэшІо Іахыи къаратыгъ.
 Джэгъогъугуи зэфрямыІэу
 ІэплІэ пкыер зэфашэи.
 Чэщыгу шІункІэу къэнэфыгъэм
 Къушъхъэ лъагъоу шыгъэІагъэм
 ИлъэгапІэ лІыжъ жэкІэфэу
 Мэзагъу зыцІэр кытехъагъ.

«О куп маф! — кыІуагъ Мэзагъо.—
 Тыкьерэгъэнэф! Тыкьерэгъэфаб!
 Инэфи тыщэрэмыкІ!
 Ифабэ тыгу ерэмыкІ!
 ГъучІэу ыгъэткІурэр
 Цуабзэ орэхъу!
 Къэшгъуухъум —
 ТичІыгу гъэ къэс бэгъонэу,
 Тлъэпкъ инасып хэхъонэу!
 ШъумыгъэкІуас
 Илъэсым зэ зэфэдгощрэ
 ТимашІо!»

ШыІэныгъэм ыушэтыгъэу,
 Сэ зы шыпккъэ кышхъосІон:
 Ер къекІокІми чэтэ лыгъэу,
 ШІум ар нибжьи темыкІон.
 Хъау, кыхъэкІы зауи кыхъэу,
 Ащ цІыфыпси ыгъэгъушт.
 Ынэгу дыджи гъэблэ кІыхъэу,
 Е узыеу къэплъэгъушт.
 Ер кытхэт, илхэкІ шынагъоу,
 Тыпыщитми къушхъэ зандэу
 Ау мо къушхъэм къехрэ лъагъом
 ШІум игъашІэ фэсэгъадэ.
 Зэфэтэхы мэшІо нэфыр,
 Тыгухэр зы гоу ыгъэчэфэу.

Нартлхао гъогу тет

Лъэхъан чыжъэм ичІыналхэ
 Типшыналхэ кышхъагъ.
 Нарт хэгъэгум изэман...
 Орэдыжъым, тхыдэ кІыхъэм,
 Лъэпкъ акъылым якъэшІэжъ;
 КышІэжынкІи хъун мо къушхъэу
 Ошъочапэм кІэгъэкъуагъэм,
 Псыхъо Іэлэу ащ ылтапэ
 КъыречъэкІрэм емызэщэу.
 КъэсэшІэжы сэри, лъэпкъым
 СырикІалэу сыкхъэгъэгъэ;
 СшІошъ згъэхъугъэгъэ: слъы ар хэлъ –
 СичІыгу зэкІэ къехъулІагъэр.
 Сипшыналхэ укъедэІумэ,
 Хэхъошт ори уикъэшІэжъ –
 Зы гупшысэ, зы гукъэкІ,
 Зы зэманы игумэкІ.

* * *

Типшыналхэ иублапІэ
 ТешІэжыгъыштын лІэшІэгъу псауи.
 Нарт ячІыгу изыкхъуапэ
 Нарт яшъао шышэсыгъ.
 Огум ищэ детІупщэе,
 Чэтэ кІэкІыр егъэджэгу,
 Орэд чэфыр ыпэ итэу
 Псыхъуи мэзи зэрэнэкІы:
 «Тыгъэм лъагэу зыкхъеІэты,
 Нартыр тхъэжъэу чІыгум тет!
 Тимэщ хъасэ тэгъэбагъу,
 Тыунэгъошхошъ, тигушІуагъу!
 Шъаоу кхъэхъурэм тырыпагъ,
 Пшъашъэу кхъэхъурэм тырыдах!
 Нартыр хасэм екІолІагъ,
 Сэри хасэм саІофтагъ!
 Жъыр щэпсалхъэшъ, сыдэІон,
 Сэ сидахи шъызгъэІон!
 Е-ори-ори-да-да!
 Нартмэ ячІыналхэ,
 ЧІынэлъэжы лъапІа!»

Джары тхыдэм илІыхъужъэу,
 Зигъэхъагъэ къэтІотэщтыр.
 Нарт чІыналхэ кышхъагъыгъэу,
 ШыІэп лІыгъэ зезымхъагъэ.
 Тэ тичІыгуи тихэгъэгъуи
 Ар гъэшІэным шыхэбзэшт.
 ЦІыфыр кхъэхъу, идэхагъэ
 Щалъэгъунэу ичІыналхэ.
 АІотэнэу шыушІушІагъэ
 Къэсышт шъори зэ шыушІалхэ.
 СфызэгъэкІумэ сипшыналхэ,
 Сэри лъэпкъым итамыгъэу,
 Сидэхагъэ джар ипІалхэу
 Сфалхъытэни – е силІыгъэу...

Нарт яшгао тинэплъэгъу
Къызебгынэм, нэбгыритIу
ЧыгчIэгъ жъаум чIэслъэгъуагъ.
КIэны ешIэх сшIошI. Апашъхъэ
Ит къамлыбжъэм тIэкIу шIэ къэс
Зыфашъэи хэхъумпIэнхэу.

Зыр — ХъуратI, адрэр — ХъутIар,
Къесщэжъэшт якъэбар,
Ау шгушIошъ жъугъэхъу, сыфэягъэп
TIумэ язи кыххэфэнэу
Сипщыналъэ. Сэ сиягъэп
Ауштэу зыхъукIи. Ау къэсIонэу
Къезгъэжъагъэшъ, сякIолIэн,
Къызэхэсхрэр къышъосIон.

— А ХъуратI, — ыIуагъ ХъутIарэ,
— Сыд ХъутIар? — къыпэджэжыгъ
Ащ игъусэ.
— А ХъуратI...
— Сыд, шыу, сэIуи, сыд... ХъутIар?...
— Сыдэшъхахы... сэ къэсIонкIэ.
ОшIа, ужэ зэтепхышт,
Ащ ыуж зэтеплъхъажъышт...
СегъэхъумпI, кысэти мор...
Хъау, сэшъхахы сежъумпIэнкIэ...
— Сыд, зыгорэ...
— ...Зэхэпхыгъа?
— БлэкIыгъэна мыш...
— ...Зыгорэ?...
— О ущысба?
— Сэ сыщыс...
— Адэ сэри...
— ...сыгъэджыгъэп.
— Арын фæе. Слхъэ къэгъази, ...сызэгъэплъ зэ...
— Ары Iай...
— Ори сэри...
— ...мыш тыщысмэ...
— ...зэкIэ шысба, хэт блэкIын?
— Сэ сэшъхахы, кIэныр къэдз...
— Умартыгъэшъ...
— ...къеу сынатIэ.

— Сыдэшъхахы...
— Ари дэгъу...
СытхыдаIу сэ. Хъугъэ-шIагъэр
КъэсэIуатэ. КъезгъэшIагъэр
А зы Iофым фэшIушIагъ —
Шъыпкъэр сIозэ, сылэжъагъ.
Джы кысшIошIы сэ: ХъуратIи,
Сенэгъе, мо ХъутIари,
Рэджэгугъэхэ якIэн,
Мызэу джыри талукIэн.

* * *

Усэрэжъыр цIыф Iушэу,
Хъуштри шIэштри къышIэгъахэу,
ЗэфемышIуи, земышIушти,
Шъыпкъи, нэпцIи, тхъагъэпцIыгъи
ЗэкIэ ышIэу, ыплъэкIугъэу,
Джэуап хэти фэхъужынынэу
Зэ шыIагъэу къаIотэжы.
Iофыр хылыгъэ кызышыхъурэм,
Зэрэхабзэу, Усэрэжъ
Тхыдэм ренэу кыхагъафэшъ,
Сэри мары сыIукIагъ.
СыкIэдэIушъ, кышIошIыкIы:
«Хъэ-хъэ-хъэ...
Нарт цIыкIум ыгу къэкIышт.
ЗызгъэшхэкIыгъэмэ, зызгъэшъокIыгъэмэ
Шынагъо яIэжъэп,
Пый къафыкъокIыжырэп.»
Илъэсы пчъагъэ блэкIыгъ.
Хъэ-хъэ-хъэ... Нартыр ышгъэ икIыгъ.
Ошгогуи аригъэшIынэу,
ГъуаплъэкIэ аригъэIулIэнэу,
Шыблэр щигъэзонэу,
ПчыкIэр щигъэджэгунэу
Чэтэ кIыхъэр ыгъэджэгъу,
Жъэу кышIукIрэм мыжъор ыхъэу,
Мэзы шъхъапэр кызызэфищэу,
Къэлъэгъуагъэр хэт? — Жыкъут.

Губж ышIыгъэу, жьым едао:
«Жьэу къэтцагъэр тэ тфикъушт!
Сэ сизакъоу жьэу кысIукIрэр
Нарты цIыфмэ афэхъун.
Тыфэежьэп жьы джащ нахъ».
Егъэшхъашхъэ жьыр, зэкIефэ
Мо Жыкъутэм. Усэрэжъ
ГошхыпцIыкIы: «Ижыи IэшIуи
Джы фэежьэп мы кIэлэхъур...»

Мары джыри зы батыр
КъелъэкIоны. Къушхъэубат
Ащ цIэу иIэр. Мыжъосынхэр
Зэщеутых. Ар имыкъоу
Къушхъэ лъагэм ар дэкIуае:
«О сыдэуштэу нарт лIыхъум
Унахъ инэу зыкъыпшыхъура –
Унахъ пытэу, унахъ кIуачIэу?!
Къыхэсчынба, сэIо, пычачIэ!»

Джар ипсалъэу ар лъэкIуатэ,
Мыжъоу гырзырэр икIэуж.
Усэрэжы жакIэм хэIэ,
Къушхъэубатэ кIэлъеIожы:
«Нартыр кIуачIэм рыпэгагъ.
ИпытатIэу-ипсэупIэр
Ыкъутэнэу ар фежъагъ».

Пчыхъэ къэхъу. Къэлъэгъуагъ
Мазэр, къушхъэм кыкъокIыгъ.
Сыд шIуцIагъа ащ ыкIыIур?
Хэта ИтIукIэ пыбэнагъэр?..
Ары ошIа... Ар МэзэлIба!
Зэ шъуедэIолъ ащ ипсалъэ:

«Тыдэ укIошт? Ощ фэдэ Мазэп
Тэ тызыфаер. Лъэпшъ едгъэшIынышъ,
Тыгу рихърэм фэдэ, дэтIупшэшт!»

МэзэлI Мазэр кыкъуигъэкIрэп,
Усэрэжыи ГошхыпцIыкIы:
«Тыгъэм ышыхъоу Мазэр кыитфехъэ,
Тыгъэм инэф чэшърэ зэрехъэ.
Е-е, нарт, къэсыгъытын уикIодъжыгъо,
Уныбжъ имыкъузэ, къэсы уижыгъо...»
КъэушIункIи, Усэрэжыи
Нарт МэзэлIи хэкIокIагъэх...

Къушхъэм чэшър кыитесыхъэ,
Сыд тшIэу шIункIым тыхэтын?
Тапэ илъышъ гъогу кIыхъэ,
Тыкъэпшъыфэ тыушъын.

Нарт хасэр

Нартхэр хасэм шызэхэсых.
Джы нэIуасэ шъуфэхъушт
Нэсрэн-ЖакIэ. Нарт хэгъэгу
ЛIы Iуш дэдэу ар исыгъ.
ЛIыгъэшIапIэу зыхэфагъэм
Шытхъу нэмыкI кыхимыхъу,
Илъэсыбэр кыгъэшIагъ.
ЖакIэр хасэм изещакIу,
ЛIыжъ Мэзагъор ащ кыигос.
Нарт лIыхъужхэр утыгу иным,
Шъхъадж ичIыпIэ гъэнэфагъэу,
Шызэхэсых. Хэгъэгу Iофхэр
ЗэшIуахыгъэу, Iэнэ шыгъэр
Азыфагу кырахъагъ.
ИшIугъу нартм, матхэ нартыр.
НыбжыкIабэр псагъэм ео,
Кызэпэчъэх е зэбэных,
Е ячатэ кышцагъабзэ –
Хэт кIочIашIор, хэт къулаир,
Щтэр зымышIэу хэт лIыхъужьыр
ЛIыхъумэ псынкIэу зарэгъаз,
Хэти Iашэм фэрэIаз,
Ыгуи гушхоу, ыпкъ шылычэу,
Илъмэ шыур – емылычэу!

Нартмэ хъохъур кыгъэфаIo,

Огуи чIыгуи кыагъэдаIo:

1. «Нартхэр! ГумэкI тымIэжъэу,
Тихъохъубжъэ къэтIэтын.
КIэлэ-гъуалэр ореджэгугу,
Джэгум кIуачIэр шаушэтын».
2. «Нартыр пчыкIэм фэдэкъабз,
Чатэр лъдэу ерэгъабз!»
3. «Нартыр бзыум яхъыщыр –
Орэбыбы тишы плъыр!»
4. «Тищэбзаци огу къатиблым
Блэ ымакъэ щарэшIэжъ!»

Нэсрэн-ЖакIэр къахэтаджэ:

«ТыушIэкIугъэ, нартхэр, чIыгоу

ЩыIэ пстэуми ячъжъагъэ.

ЧIым ыкIуачIи тиинагъ,

Огум ычIи тэ типлъагъ!

Шъузфэныкъоу сыд къэнагъ?»

Джэуап нартмэ кыратыжъы:

1. «Сэр ихыгъэу ымыIыгъэу,
Нарт чIыналъэм шызекIуагъэп».
2. «Орэд пчъагъэ фамыгусыгъэу,
Нарт чIыналъэм ехъжъыгъэп».
3. «Тымызаоу чэщ къэхъугъэп,
ТатемыкIoу нэф къэшгыгъэп».

Нэсрэн-ЖакIэм ыгукIэ разэу

ИгушыIэ кыпедзэжъы:

«Тыухыгъэ пыеу тиIэр.

Джы нарт лъэпкъыр зыфыщыIэр –

Илъэшыгъэ рыпэгэнэу,

Ипэгагъэ рылъэшынэу!

Хэта шыIэр тэщ нахъ лъэшэу,

Хэта шыIэр тэщ нахъ Iушэу?

Нарт ицIыфхэр

Губгъом итых, мэщ алэжъы,

Сабый апIу, джэгухэр ашIых,

Дунэешхом идэхагъэ

Хъохъу кыгъаIo».

ЛIыжъ Мэзагъор жакIэм хэIэ,

Тынчэу, жъажъэу къэгугушIэ:

«Нэсрэн-ЖакIэр! Акъылыгъэр

Нарт лъэпкъ закъом епэсыгъэп.

Акъылыгъэр, лъэрыхыгъэр

Огум, чIыгум кыагъэшIыгъэу

ШыIэ цIыфмэ зэдызэрахъэ.

Сыгу рихыгъэп сэ уипсалъэ,

Къытфэсыгъыттын кыины пIалъэр...

Шъо, куп макIэр, нарты лъэпкъым

ЫцIэ къешгуIoу, шъогушыIэ.

Ау шъо лъэпкъым шъурилIыкIoп,

Лъэпкъ акъыли шъо зешгухъаныр

ШъуфэукIoчIыштэп».

Нэсрэн-ЖакIэр къэумэзэхы:

«Тэры лъэпкъым зыцIэ риIoу

Нарт ячIыгу кыщекIокIрэр.

Ишытхъу тэры зыIэтыгъэр –

ЛIыгъи тхэлъэу, лъэкIи тиIэу!

УпчIэжъэгъукIэ укъэтцагъэп.

Анахъыжъым ерэлъэгъу

Тихъяр мафэу щытхъу Iотэгъур.

Тикуп джары узкIыхэсыр».

Къыздизыгъэр цIыф ымышIэу,

Иныжъ зэкIэм къахэхъагъ:

«Нартхэр! Арэу шъубэлахъмэ,

МашIор схъыщтышъ, сэшъумгъахъ!

ЧъыIэм шъуихъэу, чъыIэм шъуистэу

Бэ темышIэу къэслъэгъун!»

Нартхэр губжым кышцэлъатэх:

«Нарт джэгукIэ хэч-хасэр,

КъаIoлъ, Иныжъ, о уикIаса?»

Нарт ялIыжъу къахэкIоты,

ЖэхэкIуатэшъ мо Иныжъы,

Хэч-хасэр кырагъажъэ.

Ау зэ нахы кымылэтэу,
 Нарт якIалэ чIым кыжеIу.
 НэмыкI лIыхъуи чэтэ лыдыр
 КъеупцIэнышъ, кызэфелъых,
 Нэбгыришы, плIы зыкъашIы,
 Ау куп псаур кызэкIефэ.
 МыгумэкIэу машIоу щылъым
 Ар екIуалIэ, ештэшъ, ехы.

Тыгъэр къепсзэ къэушIункIыгъэу
 ЗэкIэм цIыфмэ къашыхъугъ.
 ЛIыхъумэ шыуатэр къаIэтыжърэп,
 КIалэр кIалэм энэкъокъурэп,
 Сэнэф кIадэр екIотэхы,
 Къэумэзэхы нартмэ агу...
 Нэсрэн-ЖакIэр мэкъэ лъагэу,
 Ыгу мыкIодэу къахэджагъ:
 «Нартхэр, кыныр кытфэкIуагъ.
 Ау тэ тлътэпкъ ымыукIочIын
 ЧIым кышыхъоу хэт ыIуагъ?»
 «Тыгъэ закъор фит ташъхъагъы
 Тэ итынэу. Ащ нэмыкI
 Хэт нарт лъэпкъым пэлъэшыгъ?
 Шъо мы чIыпIэм шыуIумыкI,
 Сэ алпышым сешэсышт.
 Сэнэ IэшIур шыумыхэу,
 Хъохъу дахэр зэIэпышгъухэу,
 Сэ тимашIо къэсхъыжъышт!»

Ибырулэ кыфагъэсы,
 Нэсрэн-ЖакIэр шым ешэсы.
 Шым ешэсышъ, къамыщ тхъапэр
 Къегъэшъуи. Ошъочапэм
 Ащ лъыпытэу чIэкIодагъ...

Нартмэ чыIэр къафэкIуагъ.

Ioф зиIэр мэгуIэ, шхъахынэр мээшы

Нэсрэн-ЖакIэр нарт яхасэ
 Ыкъуагъэу, еужьыры.
 Ащ ибрулэ ичъэ макъэ
 МыIэсэжъзэ, зэхэтэхы
 Орэд чэфэу зызыIэтрэр.
 Ар Нартшъау.
 Ау ар къэмысзэ,
 ШхъахынитIумэ таIукIэшт.
 ЧыиIэм ехы нэбгыритIури.
 – Мо сикIакIо, а ХъутIар,
 Къэкъудыйба, сплIэIу рестыкIы.
 – Ары шхъае... сыдэшхъахы.
 НэбгыритIумэ ар аIoфэ,
 Нарт яшъао къэлъэгъуагъ,
 Жъым зэрихъэу кыIолъадэ.
 Мыщ чыиIамэу кыщекIокIрэм
 Гу лытагъэу, егъэшIагъо.
 «Сыдэу шIагъуа?... Моу джыдэдэм
 Мэфэ фабэу, гопэгъугъ.
 Ау кIымафэр къэсыгъ пIонэу,
 Ащ лъыпытэу къэуччыIыгъ.»

– Хасэм шъошIа екIурэ лъагъор?

ЗаутIыIузэ, къамылъэгъоу,
 ШхъахынитIур зэупчIыжы:
 – TIэкIу сэшхъахы...
 –...нахъ...
 –...есIони.

Нарт яшъао шхъахынитIумэ
 ЯкIэкIожъхэр атырехъох.
 Ыгу гумэкIым зэлъыштагъэу,
 Мэшэсыжъышъ, еужьыры.

Нарт яшгао гъогу тетыфэ,
Еуцофэ хэсэ пчэгум,
Нэсрэн-ЖакIэм тылгыжъугъаплтэ.
КъехъулIэштыр ащ тэшIэфэ,
Нарт къэбарыр лтыкIотэн
ЫлзэкIыштэп. ТылгыжъугъакIу
Къыхъыжъынэу мэшIо фабэр
Гъогу техъагъэм.
Мары къэсы
Ар иныжъмэ ядунае.
ТIокIэ шIункIхэм ячIыохмэ
ГучIэр рахэу, заудэгу.
Макъи-лъакъи шызэхэпхрэн,
Взыуи, лэуи мыщ шыплзэгъурэн.
Мыжъо чъыIэм идунае
Шылзэмакъэр къыхэтаджэ.
Нэсрэн-ЖакIэм иджэмакъэ
Мыжъосынхэр егъэгъырзых.
— Тыдэ шыI зыхыгъэр машIор?

Нэсрэн-ЖакIэм, зэкIокIыгъэу,
Егъэтакъох мыжъосынхэр.
ЧIыох чIэнчъэм иджэмакъэ
Джэрпэдджэжьым шызэрехъэ.

ЗэкIэм чъыжэу, зэпэшIэтэу,
Адыифы исурэт
Къыщэлъагъо. Исурэта,
Хъаумэ ыпсэ зэрэпытэу
Ежыр шыпкъа — хэт къыIон,
Ау ымакъэ Адыиф
Къызэхехы Нэсрэн-ЖакIэм:
— Угоу Iэлър, нарт, гъэIас,
Нэу сабий къызфэхъугъэр
Е хъяр дахэ къыздэхъугъэр —
Джаш ымакъэ угу къэгъэкI,
Угу пэгагъэр, нарт, игъэкI.

МашIор фабэ, машIор гуапэ,
ГъашIэу тиIэм инэф Iапэу,
ТицIыфыгъэ, тизэфагъэ
Ятамыгъэу кытатыгъ.
Ар къыхъыштэп о уиIашэ.

— Хэт ишхъухъ а къэпсэлъагъэр? —
Нэсрэн-ЖакIэр къэгыягъ,
Иши зандэу къэлзэягъ.
— Хэта, сэлIо, къэзыIуагъэр
Ышхъэ чатэм шIуимыхынэу
ЧIым зыгорэ къыщалъфынэу?
Къыхъыжъышт сичатэ машIор,
ШыIэп нартым нахъ кIочIашIо!

Адыифы исурэт
МэкIодыжъы. Ащ ычIыпIэ
Иныжъ пхъашэ кыиуцуагъ,
МыгумэкIэу къэхъыягъ.
Нэсрэн-ЖакIэр шым кIырзу,
Чэтэ лъдри къеупцIэны.
Мо Иныжъым жэхэхъагъэу,
Ышхъи, ыбгъи, мыжъо плIэIуми
Шылыч Iашэр ащегъаджэ.
Ау батырыр мыгумэкIэу,
Утын хъылъэр къыримыдзэу,
Нэсрэн-ЖакIэм кыппэгъокIы,
Нарт батыр, цыIэуадэу
Къышымыхъоу, ащ еIэты.
Къушхъэ натIэм рефызылIэшъ,
ГъучIы пшгъэхъур къырещэкIы.
Iунэ пытэм ыIэпкъ-лъэпкъи
РыхеIулIэ мыжъо дэпкъым.
— Тэры пстэуми анахъ Iушыр,
Тэры пстэуми анахъ лъэшър!
УрилIыкIошъ нарты лIакъом,
Фэлщын лIакъом джы уизакъоу!

Нартыгао хасэм кыэсы

Ос кыемысэу, чыгэр кыэси,
Чыгур псынкIэу ыхъункIагъ:
Уджэштугъэ мэзи губгъуи,
Пхъэшхъэ-мышхъэр тэкъохыгъ.
Нартмэ янэу Сэтэнае
Унэж цыкIум илэгъуц
УтIыгугъэу мэгышгъ тес.
Шылъэмакъэу кыэблэгъагъэр
Зэхимыхэу мэлупчъапчъэ.
Шым кыепсыхы тилIыхъужъ,
КыкIэрэхъэ нарт ягуашъ:
— Сэтэнаеу, нартмэ ян!
КыэошIэжы о титыгъэ
Апэу огум кызыхъагъэр.
Чыгэу апэ о тичIыгу
КытекIагъэр кыэошIэжы.
Яфугу пIасти, сэнэ IэшIури
Оры апэу зыгуфагъэр...
Сэ нарт чыгум игъунапкыэ
Тынчъэу сяне сыщипIугъ.

«ЛIы ухъугъэшъ, гъогумаф,
Шэсри, хасэр зэгъэлъэгъу,
ЛIыгъэ пхэлъмэ, уакъылмэ,
Хэсэ пчэгум урашэн,
ШIуагъэу пхэлгъыр кыэлъэгъон»,—
Джар кысиIуи, сигъэшэси,
Хэсэ чыжъэм сиIофтагъ...
Ау зысплъахъмэ, тэдыкIи нэкIы,
ЦIыфхэр чыгIэм ригъэзыгъэх.
Тыдэ хъугъэх нарт лIыхъужьхэр?

— Шыу зашIи, кыамэр ашти,
Щабзэр ашти, гъогу техъагъэх.
— Кыушхъэм мэзи кышыкIыжьрэл,
КIэймэ псыхъуи кыашыджэжьрэл.
Тыдэ хъугъэх псыхэр, пщэсхэр?

— Игъэщтыгъэх чыгIэм типсхэр,
Мыл ышIыгъэх чыгIэм пщэсхэр.

— Сыд кыэхъугъэр, Сэтэнай,
Сыд кыин нартыр зыхэфагъэр?

— Иныжъ купэу жъалымыжъмэ
Нартмэ машIор ашIуахыгъ.
Нэсрэн-ЖакIэу батыр лъэшъыр
Язэонэу инмэ кIуагъэ,
Ау кыушхъэбгъым раIулIыгъ.
Нарт лIыхъужьэу тичI шыпсэурэр
Кыыхыжынынэу мэшIо фабэр
Гъогу техъагъ, ау кыпгъэзагъэп
Зы нэбгыри... ЧыгIэм ехы,
ЧыгIэм есты джы тичIыгу.
КыаукIыгъэр лыгъу-лыстым
Е ыхыгъэр сэ згъэешт,
Джа зыр ары кыисфэнагъэр...

— Сэтэнаеу, нартмэ ян.
Тыдрэ чыпIэ шызгъотышт,
Сеужьырмэ, нарт яхасэ?

— Чэц-зымафэм унэсын,
ЧыгIэм унэгу фэгъэзагъэу
Уеужьырмэ, нарт яшъау.

— ХъяркIэ, тэнэу Сэтэнай!

Нарт яшъао шхом кIырэу,
Зыбгырэушъ, жым дэшэсы.

Сэтэнае, гыгъэ мапчъэ:
«Е-о-ой, сикIэлэ дах,
Нартыр шIэхэу кIодыжынынэу
ТыраIуагъэштын. Ау нахышIу
Лъэпкъ мэшIончъэр, машIом лъыхъузэ,
ЧIым ехыжъмэ, шысын нахы».

* * *

Нарт яхасэ сэхъыр шешы.
Лыжь Мэзагъо зандэу шыс;
Чыыи фаби изэфэд
Плонэу, купым ар кыххэшы.
ШхъонтIэ дыджэу кIым-сым
Ар дунаеу кыызхэнагъер.
Нартхэр псэнчъэу мэгущIэх,
Ягушхуагъи шымыIэжъ.
— Зи лIыхъужъ кыинэжыгъэп
Нарт хэгъэгум... ТыкIодыгъ.
— Тыдэ хъугъэ Шэбатныкыо?
— Тыдэ шыIа Ащэмэз?
— Хэгъэгубэ зепичыгъэу,
Шэбатныкыо зекIо шыI.
Иныжыиблэу ыгъэпырэр
ЫмыукIэу ар уцуштэп.
— Анахъ дахэр кытфищэнэу
Ащэмэзи дэкIыгъагъ.
— ЧыIэ... чыIэ... чыIэ тэлIэ...

ЗэкIэм, нартхэр кыпгъэсакъэу,
Шылъэмакъэм зыкьеIэты.
Хэсэ шIыпIэр зэпигъаджэу,
Нарт яшгао кыхэлъадэ:
— Нартэу, уашъом енэкъокъурэр,
Нартэу, гъашIэр зыфимыкъурэр!
Нарт яхасэ къэслъэгъунэу,
ГъэсэлIэшIу ар сфэхъунэу,
ЛIыгъэшIапIэ сылтыхъунэу
СыжэкIуагъ, ау слъэгъурэр шIагъу:
МашIор лъэпкъым тырахыгъ,
Шъо шъушыс шъуутIыIугъэу.
— Хэт икIала?
— Сыд шъхъаубата?
— Тауштэу хасэм кыххэхагъа?
— О нарт хасэм укъэкIуагъ...
Сыдым, кIал, уриамал?

— Щэр зыстIупщкIэ, чэщ-мэфишым
Огум еты, къемыхыжъэу.
Сиш кIырымэ, пщэсым хэхъэ,
Хым ытх гъушъэу зэпрэсыкIы! —
Чэфэу кьеIо нарт яшгао.

Лыжь Мэзагъо шхъэр кьеIэты,
ЗыкьеIэтышъ, къэгущIэ:
— Ори шытхъум укIэнэцIы,
КIочIэ цIынэм урыпаг...
Ау зыгорэ пхэлъ сыгу рихъэу.
КыюсэIо, нарт яшгау:
Ушэтыгъор уапэ илъ,
Угу гъэгъуазэ, джаш нэмыкI
СшIэрэп гъуазэ о пфэхъунэу.
Уилъэпкъ макIэ егупшыс,
Угу къэсысмэ. Гъогумаф!..
Адыфы ихэгъэгъу
УзынэскIэ, къэнэфэшт
Узыуасэр. Къэбгъотыжымэ
Нарт ямашIо, хэсэ пчэгум
Сэ сыпкIыгъоу укыисщэшт.
Ежъ гъогумафэу, еужыр!
Нарт яшгао шым епсыхми,
ЧIэу зытетыр егъэшгуашIо.
Иалпышы ытх екIужьми,
Зы нэбгырэу нахъ шъошIожъ.
Нэрэ-Iэрэ агу зепхъуатэ,
Мары пщэсым хэкIодагъ.
НыбжыкIэгур мэгущIуатэ —
Хасэм лIыхъур ыIофтагъ.

* * *

...ШъхъахынитIумэ гу лъатагъэп
Шыоу мэзым шъхъадэкIыгъэм.
— О зыгорэ...
—...зэхэсхыгъэп.

— ТыгъэтІыс.
— Сэ ситІысыпІэ...
— ...щтыгъэ. Адэ хъампІэІоу...
— СихъампІэІуи щтыгъэ, сэІо.
— Сэ ашыгъум... сыкъэуфи...
— ...сыгъэтІыс.

Еплъ ХъуратІэ зэрэтІысрэм —
Пкъынэ-лынэр зэкІэскъыскъэ,
КІы-кІыкІ макъэр къыхэІукІы.

— МашІор, сыд... къахъыжына?
— ...къамыхъыжмэ нахъышІугъ.
— КъахъыжыщткІи, сымышгъахэу...
— ...тауштэу зызгъэфэбэжын?..

* * *

Нарт яшъао гъогум тет,
Иорэди ащ зеІэт:
«Хэгъэгубли, чІыкъатибли
Жыкоренэу зэпысчын.
Нэсрэн-ЖакІэу, нарт лІыхъужьыр
Сэ шгъафиты къэсшІыжын.

Сищэбзашэ е сичатэ
Иныжъ пхъашэр ІэкІэмкІын.
Сишътхъу дахи, нарт щэІэфэ,
ТичІыналтэ темыкІын.
Укъэмыпшгъ, Алпыжъый,
Нарт ипыир — сэ сипый».

* * *

Къушгъхэу лъагэу зызыІэтрэм
Ыбгъэгупэ хэупкІыгъэу,
ГъочІэгъ фэдэу, Лъэпшгъ икІыш
Щыолгъэгъу. ТилІыхъужъ

Ащ къеблагъэшъ, шым къепсыхы.
Тыжын шхоІум алпыр егъу,
ГъукІэм кІалэр дэгущыІэ:

— Лъэпшгъ, нарт цІыкІум ишІуфэс
Къыосхынэу фит сыкъэшІ.
— Нартыр цІыкІуми, иорэды
Шъофи мэзи зэпегъаджэ.
Сыд гухэлтым улъежъагъ?
— Нартмэ машІор ашІуахыгъ,
Иныжъ куп ар зиІэшІагъэр.
Къэсхъыжыныр сигухэлъ.
— Инмэ ахъырэр къаратыжърэп.

— Къамытыжымэ — къатесхышт.
Сэ шътхъу дахэ ащ хэсхышт.
— Шътхъум пая узкІежъагъэр?
ШІоп ашыгъум уигухэлъ.

— Лъэпшгъ, пІэшхыитІукІэ о пфытагъэу,
СюльгэІу, кысэт чатэ!
— Шгъаашътхъужымэ ястырэп чатэ.
— Къысэмытмэ — къысэптыгъэп,
Сэ сичати уцэкугъэп,
Сищэбзаші пэчэчан.
СыкІодыштми, сэ сыкІощт,
Мэхъэджэжъми сытекІощт.
Нарт ямашІуи къэсхъыжын,
СичІыналгъи фэбэжын.

Нарт яшъао мэшэсыжы,
Лъэпшгъи тІэкІурэ кІэлъэплъэжы.
«А зыр ары къэнэжыгъэр,
Нарт хэгъэгур зышгугъэр.
Шгъаашътхъужьми, иакъыл
Зэ къэкІонкІи хъун. Игъогу
Джыри чыжъэ.
— Хъудымыжъ!!! —
Лъэпшгъ мэкуо,—
Моу сиуатэ
Къысфэдзыжы, зыгъэпсэф,
Сытеофэ сисыджышгъхэ».

Лъэшгъ зы уатэ ышгъагъ.
 НэмыкI уати хэгъэгущом
 ЩыргIагъэп. Хъудымыжъ,
 Лъэшгы гъукIэу ыгъэсагъэр,
 НэмыкI къушъхъэм тес.
 Зы уатэр
 Зэфадзыжъэу алыгъыгъ...
 Хъудымыжъы жьырыбыбэу
 Лъэшгъ иуатэ кыфедзыжы.
 Уатэр ештэшгъ, кIыщым чIэхъэ.
 ГъучIым ыпсэ егъэразэ
 ГъукIэ пстэмэ анахъ Iазэм,
 Сыд ышгынэу ыгу къэкIыгъэр? –
 АщкIэ сэри сеупчIыгъэп.
 Нарт яшгао тылтыкIон,
 Тхыдэм шыпкъэр кытитIон.

Нартшгаорэ Адифрэ

Шылъэмакъэр зэхэшгоха?
 Къэси, Алпым зыритIагъ.
 Сыд дуная кыызхэфагъэр
 Ти Нартшгао? Зэ нэфын
 Мэфэ ошIур. Зэ огу дыджыр
 ПцэшIо нэгоу къеIэбэхы.
 Шыблэр щэо тыгъэ пашъхъэм,
 Зэ оред, зэ жьыбгъэ шгуй.
 КъэушIункIы, е къэнэфы,
 Фьжыи шIуцIи зэхэхъажы.
 Егупшысэ нарт яшгао:
 «Сыд дунай мыр? Сыдэу шIагъуа?
 Сыда къепсрэр – тыгъа, жъуагъуа?
 Зы лъэныкъом оцхъ къыщещы,
 Зы лъэныкъом ос къыщесы.
 МокIэ чъыгъыр чIым кычIэкIы,
 МодыкIэ уцыр егъонлэхы.
 Псыхъом сеплтышгъ, ызыныкъо
 ЛIагъэ. Адрэр псынкIэу блэчгы.

Жъэу кысIукIрэр, синэрлъэгъоу –
 Бгыбзэ схъыгъа? – мыжъоу мэгъы».

Чатэр нартм кыпрепхъоты,
 КъызыкIыкIэ, мыжъосынхэр
 ЗэшкIукIхэу, чIым ар хесэ:
 Мафэр зыпкы къеуцожы.
 Огум нэфыр къекIутэхы.
 Адиф – исурэтэп –
 Зэрэдахэу, зэрэпсашIэу,
 ШIэгъозакIэу нарт елъэгъу:
 «Сыкыюплты, кыиыр сшыIэу,
 КъэсмышIэу сыздэщыIэр.
 Тыгъэм сеплтышгъ, гъэшIэ тхъагъор
 IэшIоу къеIушгашгъэ.
 Мазэм сеплтышгъ, хэсэлъагъо
 Анахъ хъадэгъу пIашгъэр.
 Семысагъэу, сыгу Iэсагъэу,
 Жъаур щэучыIатэ.
 Чэтэ лыдыр зикIэсагъэм
 Джы оред къеIуатэ.

– Нарт яшгау! О плъэгъурэр цIыфы,
 Адифы уIукIагъ.
 Сэри нартмэ сыкъалъфыгъ,
 СыпашIыгъ сэ гугъэ дахэм.
 – Умышхъухъэу, нарт илфыгъэ
 О ушыщмэ, сыды пай
 СфэмыIэтрэ чэтэ лыдыр,
 СфэмытIупшрэ шабзэр, шгъеу?

– Зао шашIрэп сэ сичIыгу,
 ШгъэфашIрэп хъадэгъу пIалъэ.
 Джар угу цIыкIукIэ зэхэпшIагъэшгъ,
 КIуачIэу уиIэр къэмэхагъ.
 Джы сэлъэгъу: нарт ячIыгу
 Къыпшыгугъы хъушт о, кIал.
 ТинасыпкIэ сыпIукIагъ о
 Ушэтыгъом. Угу игъэкI
 Нартмэ шытхъоу зэфаIуагъэр.

Мары тыгъэр, мары мазэр,
 Ерегъуазэх джахэр огум.
 Нартэу чIыгум кыщекIокIрэм
 Игъозэщтыр – изэфагъ,
 Ишъыпкъагъи игъозэщт.
 ЦIыф акъылыр, зэхэшIыкIыр,
 Гугъэ дахэу емызэщрэр,
 Джахэр гъуазэх, зэмыкIокIмэ
 Лъэпкъы шэныр. Къушъхъэ лъагэу
 ЗыкъышIошIы нарт хэгъэгум.
 Ау къушъхъэжъыри чIым хэтIагъ.
 Пытэу-пытэу угу игъэлъ:
 Лъэпшъ мы чатэр о пфишIыгъ,
 Фиусыгъэр – чэтэут.
 Лъэпшъ иIуагъэ сэгъэцакIэ:
 ЛIыгъэшIапIэу гъогу утетышъ,
 Чэтэутыр кыосэты.
 Iэшэ лъэшыр джы пIэкIэлъ,
 ДжащкIэ шъыпкъэм о кIэдэу.
 Тэ тигъашIэ зэзыпхыгъэр –
 МашIоу лъэпкъкIэ зэфэдгощырэр,
 Джары гъогум узфытетыр.
 КIо, гъогумаф, сэ сюжэщт!

– Адъиф, о уипсалъэ
 Хэсэлъагъо насып пIалъэр!
 Анахъ чыжъэм сынэсын,
 Нэсрэн-ЖакIэр шъхъафит сшIын,
 МэшIо нэфри къэсхъыжъын!
 Щытхъу дахи сфаIожъын!

Шылъэмакъэр ыгъэтакъоу,
 Мачъэ, тибатыр изакъоу.

Иныжъ хапIэр къэлъэгъуагъ.
 Мыжъо дэпкъым, тыгъэ нэIоу,
 Нэсрэн-ЖакIэр еIулIыгъ.

Пшъэхъу онтэгъур ибгъэрылъэу,
 Iэхъу-лъэхъушъ, егъэзыгъ.
 Бгъэжъыр кIыеу ыл кыщцэххэ,
 Жыбгъэ стырыр кыщцэхъушIэ.
 Батыр ШIуцIэр гъочIэгъ лъагэм
 КъычIэкIыгъэу, кыфеузенкIы,
 Отэ джадэр зыдиIыгъ.
 Нэсрэн-ЖакIэм ар зилъэгъукIэ,
 Iэхъу-лъэхъухэр зэрегъэшхы,
 Зыбгърэу, мыIэсагъэу.
 Батыр ШIуцIэр къекIолIагъ.

– Нэсрэн-ЖакIэу, цIыфы цIыкIу...
 – СыцIыф цIыкIоп, сыцIыфышху,
 Сэ нарт лъэпкъым сыхэкIыгъ!..
 – Нэсрэн-ЖакIэу, цIыфы цIыкIу!
 Къушъхъэ пстэумэ анахъ лъагэм
 Тес Иныжъыр кыоупчIы:
 Джы гъэрыпIэу узэрытым
 УигъэшIыгъа о акъыл?
 Тэ тшIоигъор бгъэцэкIэнэу
 УкъеуцуалIа? – джэуап къет.

– Хъау!.. Нарт лъэпкъыр IорышIэн
 ЫлгъэкIыщтэп!

– Уиакъылы
 Зи хэхъуагъэп. Ппсэ пэтыфэ
 Джауштэу къушъхъэм уеIулIыгъэу,
 Лъыр кыппычъэу ушыIэщт.
 Нарт хэгъэгур чыIэм есты,
 Зы лIыхъужъи кышъуфэнагъэп
 МашIом джыри кылыгъыкIонэу!

– ПцIы оусы!.. Нарт чIыгур
 Малъфэ, мапIо, джэгуи ешIы,
 ИлIыхъужъи мыщ къэсын.
 – Уипэгагъ о уихъакъыр.
 ШыI о джауштэу, уихъазаб
 Умыухэу. Отэ макъэм
 Нартмэ агухэр ерэфырз!

Къушъхъэ нэГэм о шыгырэ!
Бгъэжъым огур къеупІыцІэ.
Уатэр къештэ Батыр ШІуцІэм,
Нэсрэн-ЖакІэм ыІэпкъ-лъэпкъхэр
Щегъэпытэ мыжъо дэпкъым.

Нартыр гъашІэм пай мэзао

Иныжъ купым идунае
Нэф къышышгъэрэп, чэщ къышыхъурэп.
Арышгъ, мафа, хъаумэ чэща
Мыщ Нартшъао къызысыгъэр?
Чэщы сІонти – тыгъэр ит
Огу нэгъыфым. Мафэ сІонти –
Мэзэ чыІэр ащ къыгъот.
Ыпсэ фитеу, ылъ быжъуатэу,
Нарт яшъао къэфэрзагъ.
Дунай джэфым зыщеплъыхъэ –
Къушъхъэ нэкІ, мыжъо закІ.
Нэсрэн-ЖакІэу раІулІыгъэр
Зэрелъэгъоу, феузенкІы.
Чэтэ лыдыр къыупцІэныгъэу
Зыбгырэу, ау кІотэн
Ащ ылъэкІрэп – сыдэу шІагъу!
Нэсрэн-ЖакІэр Іэхъу-лъэхъумэ
КъакІырэу:
– Ухэт, кІал?
– Сы Нартшъау сэ. Нарт хэгъэгум
СырилІыкІоу сыкъэкІуагъ.

– Сыд гухэлъым укъыхъыгъ?
– МашІор ары сигухэлъ.
Шъхъафит ори усшІыжъышт.
– Умэхъыгъэ мы къушъхъэжъым
ЕкІолІапІэу иІэ пстэури.
Махэ зысІыкІэ, сыкІырыузэ,
Іунэу сІэпкъымэ ахэІутгъэр,
Батыр ШІуцІэр къысфагъакІошъ,
Отэ инкІэ къыхеІужъых.

Зы псы тасрэ лы такъыррэ
Зэ илъэссым къысІуагъафэ...
О зыр арымэ къэнэжъыгъэр
Нарты лІыжъужъэу – гукІодыгъу.
– Сэ сыгу кІодырэп.
– ІэпыІэгъу
Сыпфэхъунэу сыамалэп.
Къынэу нартмэ ателъ пстэури
О уизакъоу уищэчын.
Бэ шынагъоу уапэ илгъыр –
Укъэмьшт, о – унартшъау!

ЗэкІэм шыблэр къэпхъэшагъ,
ПчыкІэр огум шытІыпІагъ.
Шыблэ гъуагъом, пчыкІэ шІэтым
Хэтэу къэкІо, кІочІэ иныр
ЗыдишІэжъэу Батыр ШІуцІэр.
– Сыд Іоф уиІэу укъэкІуагъ,
Нарт яшъаоу шытхъу фалІ?
– Нартым машІор фэсхъыжъышт,
Ащ пэгъокІы тилІыжъужъ.

БатыритІур зэфэкІуатэ,
Зэжэхэхъэх, зэфэсакъых.
– Сыды Іашэр къыхэпхышт?
– О узфаем ыцІэ къеІу.
– Шъо, цІыф цІыкІухэр, шъузшІолгъэш.
– СыцІыф цІыкІуми, сынарт лъэпкъ,
Лъэпкъым пае сыкъэкІуагъ.
– Хъун къэпІоштэп о, шъхъаубат,
УешІэшгъушта хэчы-хасэ?
– КъэзгъэшІэгъэ илъэс тІэкІум
Хэчы-хасэм сэ сыхэт:
Тыгъэм шІункІым сыкъыхечы,
Мазэм шІункІым сыхесэжъ.
Ау олгъэгъу: слъэ сытетэу
Сэ шъуадэжъы сыкъэсыгъ.
Ухъазырма – о къегъажъ!

Хэчы-хасэр рагъэжъагъ,
КІуачІэм кІуачІэр ІэкІэфагъ.

Апэмчыжьэу кыщэнэфы
МашIор макIэу, зиушгъэфу.
Батыр ШIуцIэр зэ кьеIэты,
ТIо кьеIэты. Ащ ыуж
Ыгъэгързэу зэхегъафэ,
ЕтIупшыжьышгъ, псалгъэр хафэу
КIэлъеIожы:
— Ощ нэмыкI
Къэззоштмэ — къэрэпсынкI!

Ащ лъыпытэу зы батыр
Джъри кыакIоу ащ елъэгъу:
МашIом фэдэу зепэшIэтэу,
Чэтэ кIыхъэм кыпрэдждэгу.
— Ора машIор зытыгъунэу
КытфэкIуагъэр? УлIы чан!
Къых уичатэ, улIыхъужмэ —
Сэ джыдэдэм сыуплэкIушт.

Зэ мэупабжьэ, зэ дэуае
МэшIо тхъуабзэр, лъагъу лъаеу.

ПсынкIэу нарым зыкыегъазэ,
Заом хэтэу дэгущIэ:
— Мэфэ нэфэу тыгъи мази
Огум фитхэп зедитын.
— Шъо шъуитыгъэп, шъо шъуимазэп
Тэ тиогу иплгъагъэр.
— Мы дунаим огу закъу,
Тыгъэ закъу ышгъэ итыр.
— Ухэукъо, нарт якIал.
Тыгъи, мази, огоу лъаги
Тэ тIэшгъхитIукIэ зэ дгъэгъыгъэх.
ТиIэп мафи, тиIэп чэщи,
Уахътэр дгъащти, къэдгъэуцугъ.
Хъадэгъунчъэ мыщ шыпсэурэр,
Тпкъышгъол гъучIым хэшIыкIыгъ.
Сабый шалгъфырэп, сабий шапIурэп
Мы чIыналгъэм, нарт яшгъау.
Тиакъыли хахъо ышIырэп,
Сыда пIомэ — тынэсыгъ
Акъыл гъунэм.

— Фэдэ цIыф
Сэ слгъэгъугъэп къэзгъэшIагъэм!
— Шытхъу тылгъэхъу. Тэш нэмыкI
Шытхъу зиIэн зи шымыIэнэу.
О зыр ары джы къэнагъэр
Шытхъоу тиIэм кыыкIэдэу.
Арышгъ, о пшгъхы шIосыупкIышт!
— Сыд жъугъэшIэнэу шъуапэ илгъ?
— Тап-таужи тэ тиIэжьэп.
БлэкIыгъахэр тшыгъупшагъ,
Къэнэжыгъэм цIэ фэтшIыжрэп,
Шыпкыи нэпцIи тышыгугъырэп,
ГъашIэр мыщ кышыуцугъ,
Хахъуи хэкIи шымыIэжьэу.
ШыIэп, сэIо, тэш нахъ Iуш,
ШыIэп, сэIо, тэш нахъ лгъэш,
Тэш нэмыкI зи щэрэмыI!

Батыр пхъашэм, кIочIэ хафэу,
Нартым чатэр кытрешае.
ФэшыIагъэп тилIыхъужъ
Огъур — мыжъом кытефагъ,
Пый жъалымым ичэтапэ
Ыгу шыпккъэ пэчIынатI.
— Джы хъадэгъум пэгъунэгъоу
УекIолIагъэш — зыфэсакъ.

Мыжъо натIэм кыщэхъые
Iэхъу-лгъэхъур зытель гъэрър.
— Нарт яшгъау! — ар къэкууагъ,—
Мыщ ипсалгъэ синэIуас,
Ори, сэри, нарт ялгъэкыи
Тыгу илгъыгъэр хъопсэ нэпцIэу,
Мыщ джы непэ кытиIуагъ.
Сыдэу титIуи тыхэукъуагъ,
Сыдэу Iаеу тышгъагъ!..

Нарт яшгъао пый чэтапэр
Бгъапэм тетэу зыкьеIэты:
— Нэсрэн-ЖакIэр, нитIоу сиИи,
Сыгу закъуи кыгъэгъплгъагъ

Мы шхъэубатэм. Сиакъыл
 Непэ пыи кысфэхъугъэр.
 Мэфэ закъо зыдгъэшIэжъкIэ,
 Тэри джары тызнэсыштыгъэр.
 Сэры пыир. Силъэпкъ пае
 Сиакъылы сезэожьы.
 СичIыгу дышъэ кышчымышIынэу
 Батыр делэм кышIотагъэр –
 Лъэшъ ичатэ зерэIэт!
 КIочIэ лъэ зэхэсэшIэ,
 МашIор сыгу кышчыхэнэ!
 Тиджэныкъоп зыпахыгъэр
 Тэ тимашIо – тыгу шъыпкъ.
 Джы ар мары слъы кышчежъэ,
 Къэолъэгъуа – сыкъегъэплты,
 КIочIэ плъырыр кысхелъхъажьы!
 Нартыр ылъэ кытеуцуагъ,
 Пыи мэхъаджэр ащ зэкIефэ.
 Мазэр огум шыкIосагъ,
 МашIор лъагэу кыдэуае.
 МэшIотхъуабзэм дэжъкIэ ыфэу
 Пый мэхъаджэр рифыжагъ.
 – ШыI тыгъуаси, непи шыI,
 Неущ мафи кытфэкIощт.
 Шытхъоп цIыфыр зыфышыIэр,
 ШыIэшъ, шытхъуи кылэжъышт.
 МэшIо фаби ыгъэблэшт,
 Сабыи дахи кыфэхъушт,
 Акъыл кIыхъи ащ иIэшт –
 Ыгъэдахэу, ыгъэбагъоу,
 ЛытгъэкIуатэу гъэшIэ нэфыр.
 Ащ фэмыер щэрэмыI!

 ЫгъэшэIоу, ыгъэгырзэу,
 Нарт яшъао пыим ео.
 МэшIотхъуабзэм пигъэзыхъи,
 Ихъадэгъу джащ шигъотыгъ.
 Батыр гъэрэм зыфегъазэ:
 – Нэсрэн-ЖакIэр, джы шхъафит
 Ори сэри тыхъужьыгъ.

МэшIо къабз кыдэтхыгъэр –
 ТхъамыкIагъоу кытэшагъэр
 Непэ ащ хэстыхъажьыгъ.
 Ори сэри къэплъэжъыгъэх
 Тиакъылхэр. Нарт ялIакъуи
 ГъэшIэ кIыхъэ джы иIэшт!

Iэхъу-лъэхъур тырехъжъы,
 Шхъафит ешIы Нэсрэн-ЖакIэр.
 – НекIо, машIор фэтхъыжъынышъ,
 Нарт лъэпкъыр дгъэгушIощт.

МэшIо бэщыр нарт яшъао
 Къештэшъ, машIом шыхегъанэ.
 МашIор лъагэу ыIэтыгъэу,
 Нэсрэн-ЖакIи ащ игъусэу
 Ягъогу чыжъэ кытехъажьых.

* * *

Зызэблехъу нарт ячIыгу.
 ЧIыпIэу машIор кызынэсрэм
 Чыгы пкIашъэм зыщеушхъонтIы,
 Огури къабзэу къэфэбэжъы.
 Ау шъошIэжъа нэбгыритIоу,
 ШхъахъынитIумэ якъэбар?

– Тхъэр кытауи... сыд къэхъутъэр...
 – Сыд бэлахъа... тызхэфагъэр...
 – Сыдэу дэгъоу... тыштыгъагъ...
 – Тыгъи мэзи... замыгъазэу...
 – ГъашIэу штыгъэм... тыфэразэу...
 – ТышыIэни... МашIор къэкIо...
 – Сэ... Сэ... жъу...
 – МашIор, ай, къашгъумыгъэхъ!..
 ШхъахъынитIур джауштэу жъугъэ,
 Псынжъ лъэбанэу зэхэчыгъэ.
 Тэри джащ шытэухы
 НэбгыритIумэ якъэбар.

Псынжъ лъэбанэм адэ сыд
Ащ нахьыбэ къепІолІэн?
МитІум паеп зыкІаІуагъэр:
Е улІын, е улІэн.

* * *

Лъэпшъ ипщыпІэ къэсыжъыгъ
БатыритІур. Зыр Нартшъау,
Адрэр, шъошІэ, Нэсрэн-ЖакІ.
Лъэпшъ мэгъукІэ – иотэшхо
Іэгъо-блэгъур зепегъаджэ.
Нарт яшъао Лъэпшъ екІуалІэ:

– Лъэпшъ, уичатэ къыхъыжъыгъ
Нарт ямашІо. Сыпфэраз!
– Ори лъэпкъыр бгъэрэзагъэшъ,
УлІэхъупхъ, нарт яшъау!

Нэсрэн-ЖакІэм къахиІуагъ:
– СшІэрэп нартмэ ягопэштми,
Салъэгъужьмэ... Ау сичІыгу
Джыри зэ сытерэплъэжьи,
Нахъ насыпи сыфэмый.

ГъучІ бзыхъафэу чатэм фэдэр
Лъэпшъ еубытышъ, ыщыпитІу
Къызэфещэ. Исыджышъхъэ
Тырелъхъажьы, теуІухъэ.
Гъупчъэм фэдэу къэгъэщыгъэу,
Къафещэи нэбгыритІумэ:
– Нартхэр, чатэр зыгожъугъэлъ,
Ау шъуІэмычІэ джы мыр чІашъулъхьи,
Шъуимэщ хъасэ рыІушъухъжъ.
Шъугъогумаф! Зыжъугъэпсынкі!

* * *

БатыритІур къеужъыры.
– Нэсрэн-ЖакІэр, Адыиф
СыІукІэжъы сэ сшІоигъу.
О мы чІыпІэм къыщысаж, –
Джар къыреІошъ, нарт яшъао,
Шхом кІырэушъ, жъым хэкІуадэ.

Нартыр жъарым пай шыІэшт

Нарт яхасэ купы макІ,
Ау чыІамэр зэкІэкІуагъ.
ЛІыжъ Мэзагъоу, Тыгъи Мазі
Зэ зэманым къадэхъугъэм,
ЗыкъеІэты. Ащ лъыпытэу
Шылъэмакъэр къызэхахы.
ТІэкІу тешІагъэу къушъхъэ лъагэм,
Ыбг ыгощэу къехрэ лъагъом,
Къыщэлъагъо мэшІо бэщыр
Адыифы ыІэ нэф
МэшІо тамэр пыгъэцагъ,
Ащ Нартшъао къыготыжъэу,
Нэсрэн-ЖакІэр ауж ит.
Мары цуабзэм къытеуагъэх,
Хасэм хэсмэ зыкъаІэты,
Апылъ Іашэр къызыпахы.
Цобзэ макъэр зэхэзыхрэр,
Чъжьи благъи, къызэфэсы.
Адыифы афегощы
МашІор цІыфмэ. Къэфэбагъ,
ЛІыжъ Мэзагъо къызыраткІэ
МашІор, лъагъэу ащ еІэты.
Хэсэ гупчэм шыхегъанэ,
Лъэпкъыр чІыгум щэпсэуфэ
МькІосэнэу нарт ямашІо.

– Нартхэр, непэ щегъэжагъэу
ГъэшІэ кІыхъэ дгъотыжъыгъ!..

МэшIo фaбэу, гъэшIэ лъапсэр
ЧIым нарт лъэпкъыр щэпсэуфэ
ТетэжъугъаIу мыкIосэнэу!
Нартыр лъэшы, нартыр кIуачIэ,
Ау ыкIуачIэр – ицIыфыгъ,
Ипэгагъэп – идэхагъ,
Ипхъэшагъэп – изэфагъ,
Гоу ащ иIэм икъэбзагъ,
Хэтрэ цIыфкIи ишъыпкъагъ –
Джары нартыр зэрэлъэшыр.

Адьифрэ тилIыхъужьрэ
ЛIыжъ Мэзагъо пчэгум рещэх.

– Непэ машIoу дгъотыжъыгъэм
Ифэбагъэ шъугу зэфилъэу,
Инэфынэ шъуигъогунэу –
Нартмэ джауштэу аухэсы.

Нэсрэн-ЖакIэм Лъэпшъ итын
Къештэшъ, цIыфмэ зафегъазэ:
«Чатэр жъуголъэу, мыр шъуIэмычIэ
ЧIэлъэу мэшыр рыIушъухъжъ!»
Джауштэу кыIуи, Лъэпшъэу гъукIэм
ЫгъэлъапIэу кытитыгъ.

ЛIыжъ Мэзагъо гъупчъэм еплъы,
Алъэгъунэу ар еIэты:
– Чатэм фэдэу ашIыгъагъ,
АтэкъакIэу зиуфагъ.
Нарт ягубгъо дышъэ нэку
Зышыхъужьрэм кытитшъхъапэн!
Зауи бани щэрэмыI,
Хъярым пае тэ тышыI!
КытитхэрэкI джы псынкIаIoу
Анахъ Iазэу тхэт джэгуакIор,
Къамылапщэр, пхъэкIычаор –
ЗерэIэт тихъяры хъуау!

ТАКЪЭМРЭ КЪАКЪЭМРЭ

Такъэмрэ
Къакъэмрэ
Гъогум техъагъэх.
Такъэр,
Къамзэгъу такъэмэ
Амыгъэтакъозэ,
КIозэ-озэнэу фэягъ.
Къакъэр, –
Енэкъокъунэу Атакъэм,
Сыдж плъыжъырэ,
Лъэбжъэнэ фыжъырэ,
Лъэбыщэ лъакъорэ,
ЛIыхъужы макъэрэ
Къэсымыгъоты мыхъун! – ыIуи,
Такъэм дежъагъ.
Такъэр – такъ-такъэу,
Къакъэр – тыкы-рыкъэу
МакIох, мэлъатэх.
Ба, макIа акIугъэр,
Такъэр
Тыкыры гъугъэмэ агъэтэкъуагъэп.
Къакъэр,
Гухэлъ ышIыгъэти,
Чагъэп, къутагъэп.
Пшъыгъэх, пагъэх,
Зы тIэкIу шIагъэу
Псыхъом IукIагъэх.

— Хъа-хъа-хъа! —
Къэгущуагъ Такъэр,
Къыдэхъащхы Къакъэм:
— Хъа-хъа-хъа!
Псым сэ сыхэхъан,
Ау о укыхахъэмэ,
ПсынкІэу учІихъан!
Такъэр мэгущуатэ,
Такъэм зигъэлъати,
«ЖъгъуампІ» Іоу псым хэпкІагъ.
Къакъэр модыкІэ чъагъэ,
Къакъэр мыдыкІэ чъагъэ,
Ыпэ чагъэ, ычІэ чагъэ:
Пхъэшэ-нашэу,
Шыужъыеу,
Тэкорэпщэу пщынэ ныбэу,
Псычэтщырыр кыильэтыгъ!..

— Хъа-хъа-хъа! —
Къыдэхъащхы Такъэр Къакъэм.—
Псычэтщырыр хъуна Атакъэ!
Пэбыхъу лъэчІабгъу,
УтІэрэбгъуи, гъэзэжъ!
Укыхэхъан, ау учІихъан,
Сэ дунаир къэскІухъан,
Къэслъэгъугъэр осІожын.
Ау Такъэр псым ехы.
Хъалыгъуанэмэ агъэчэрэгъу,
Псыгъунэмэ аутІэрэбгъу,
ГъумтІымзэ рехыхы!..
Дидзый, кыридзыхыжы,
Нэпкъ цІынэм кытыридзэжыгъ.

Псычэтщырыр псым хэсыхъэ,
Хы-ых Іоу зэпырэсыкІы,
Уц шхъонтІэ кІырым хэлъадэ.
— Дыд! — еІошъ, зеутхыпкІы,
КъенэкІаошъ, Такъэм фыззереІокІы:

У Такъэмэ,
Бэри къакъэ, макІэри къакъэ,
Ау тэкъэжъэу укъэнэжыын.
Псым зыхэудзэми, укыызхидзыжыын.
Ау у Къакъэмэ,
Бэ шІэн, макІэ шІэн,
Къыпфэсын шІэгъошІэн.
ГъэшІэгъона умы Атакъэмэ —
Псычэтщыры ухъун.
ЧІыгури плъэ фэшІу хъун,
Псыми ущесын!
Джауштэу кыІуи, псычэтщырыр
Псыхъом хэсыхъагъ.
ЧІыгумэ — щэкІо,
Псымэ — щесы —
Щырыр гъогу техъагъ!

БЖЫДЗЭМРЭ БАДЗЭМРЭ

Бжыдзэм Бадзэр гъусэ ьшИи,
ЗекIo рицэжъагъ.
Бжыдзэм Бадзэм Ioгъэ пытэ
ДишIыгъагъ:
— Убыбыцтэп, тыпкIэтэшт! — риIoгъагъ.

Тыгъэм лъагъэу зиIэтыгъэу,
TIури пагъэу, тIури пшъыгъэу,
Пцелэу Лао псыхъоу Хъуао
Инэпкъ тетэу къалъэгъугъ.
Лау елъэIухи, ижъау чIэгъы
Сыхъатыпэ щырахыгъ.
Загъэпсэфи, тIэкIу заIoфэм:
— Сыд тиIoфы етпэсышт,
Тауштэу псыхъом тэ тикIышт? —
ЫIуи, Бадзэр къэупчIагъ.
— Етпэсыштыр гъэнэфагъэ,—
Бжыдзэм къеIo къэмыштагъэу,—
— Тылъэтэшт, тыпкIэтэшт,
Адрэ нэпкъым тытепкIэтшт!

Бжыдзэр нэпкъэу щынэгъуаеи
КъыдэкIуае:
Хышт! KIэпшыкIэу илъэтыгъ,
Адрэ нэпкъым щепсыхыгъ.
Бадзэм пцелэу Лау ьшъхъапэ
Щехъу Iапэр, щелъы лъапэр:

Зэыз! Зиузэнди, дэпкIэягъ.
Ау шыгъупши Iуагъэу яIэр,
ЫмышIахэу тэмэуагъ.
Жъыбгъэр къеуи, псы гузэгум
Бадзэр къыжидзагъ.
Бжыдзэр мапкIэ, Бжыдзэр малъэ,
ЗэлъэIущтым егупшысэ.
«Сыд сшIэхэн, хэт есIon,
Къоныжъ дэжъы сэ ськIon!»

— Къоныжъ, Бэдзэжъыер псым хэлъ,
ГукIэгъу пхэлъымэ, къыздеI,
Птхы сегъаИи,
Къоц нэлъиц хэсэгъэхри,
Сиынбджэгъу къыхэсхыжъын.

— Бжыдзэр,— еIo Къоныжъ иным,—
СэшIэ, ухэфагъ о къыным,
Ау зэгорэм сыкъэбгъотэу,
КъыхэкIыгъа мышкIу къысэптэу?

Бжыдзэр джыри къечъэжъагъ,
Чъыгъэежъым къычIэпкIагъ.
— IэпыIэгъукIэ сыпщэгугъы,
МышкIу IэбжыбкIэ къысэгугъуи...

Чъыгаем нэхъаеу куамэр еутхыпкIы,
КъыдегъэпкIае Бжыдзэ лъэIуакIор:
— Сыдигъо уишIуагъэ къысэбгъэкIыгъ,
Сикъутэмэжъы къуалэр пыпфыгъ?

Бжыдзэр мачъэ, мэлъэтэхы,
Къуалэу огум къепсыхыгъэм
Iэчъэ-лъачъэу еIупчъачъэ:
— УтемтIысхъ о чъыгаем,
УмыуцIэпIы шIойкIэ Iаеу.

Къуалэм шъхъэ ешIы, зыкъыIуешIыхъэ:
— Сыдигъо о IускIэ сьбгъэхъэкIагъ,
Чэтжъыи нэшъукIэ укъысэтагъ?

Бжыдзэр игъогу щэчъэ, щэлъатэ,
ИлъэІу чэткъуртэм псынкіІэу реІуатэ:
— Къуртэр, щыр нэшукІэ зэ къысэшІушІи,
ШІоу къысфэшІагъэм уІукІэжъын.
— Бжыдзэр, емыкІуба джы къысэпІуагъэр —
О гъэжъо бжыбкіІэ зэ сыбгъэшІуагъа?

Бжыдзэм Бадзэр гугъу фэхъугъ,
Коньжъ дэжъы къеушъыгъ:
— Коньжъ, гъэжъо бжыб о къысфэгъоти,
Ныбджэгъу-гъогогъур сэ згъотыжъын.
— Цыгъо пэнэшъур къысэмытыгъонэу,
Ащ сиконьчІэ къымыугъонынэу
СфепІоштмэ, сэри сыккыбдеІэн,
Джауштэу сишІушІи о ккыпІукІэн.

Бжыдзэм Бадзэр ыгу хэпкіагъ,
Цыгъом дэжъы къечъэжъагъ:
— Цыгъу, Цыгъу, шыу гъур,
Коньжъ гъуанэ умышІыжъ!
— Чэтыужъыр зэгъэгъоти,
Къысэмшэнэу сфепІотэжъ,
Ащ ыужы къэгъэзэжъ.

Бжыдзэр пшъыгъэ, Бжыдзэр пагъэ,
Ау Чэтыум дэжъ ар чъагъэ:
— Мау, шэн Іаер зэ хэнэжъ,
Цыгъо цІыкІумэ уямышъэжъ.
Чэтыужъым зеущэрыхъэ,
Чъыем ыхъзэ къэгъумтІымы:
— О гукІэгъу къысфэшІыгъа,
Щэ джэмышх къысэптыгъа?

Бжыдзэм псынкіІэу ккыкІитхъугъ,
Чэм зельэгъум къэуцугъ:
— Щэ джэмышх чэтыу шхынэу
СыолъэІу ккысэптынэу!
— Щэ джэмышх ккыюостыни,
Мэкъу аргъэн ккысфэшІи тыны.

Ыгу кІодыгъэу Бжыдзэр ккыэпкіІэ,
Мэкъу ыупкіІэу лІыжъым ІокІэ:
— СыолъэІу, мэкъу ккысэт.
Синыбджэгъур ккыным хэт!
— Зы псы тасы о сегъашъуи,
Ккыюостын мэкъу ІашІур.

Бжыдзэр псынэм дэжъ ккыэчъагъ:
— Гъусэу сиІэр псым хэфагъ —
Зы псы тас зыхъсэгъэхри,
Псым сэ ар ккыыхъсхыжъын!
— Умышъхъахэу счІэ гъэкъабзи,
Зесхъан сэри шІушІэ хабзэр.

Бжыдзэр ышъхъэ кІэтІэхъуагъ:
«СшІэны фаер джы ккыэсшІагъ».
Щалъэр псынкіІэу ыпхъотагъ,
Псынэм ычІэ ыгъэкъабзи,
Ккыритыгъ ащ псынэпс къабзэ,
Псыр мэкъуаом рыригъэшъуи,
Мэкъу аргъэныр рилъэшъуахы,
Чэмым мэкъур ккыритыгъ,
Ежъ щэ тІэкІу ккырипэсыгъ.
Чэтыухъужъыр щэм регъашъо,
Цыгъуи шъуайи ямышъэжъынэу,
Іогъэ пытэ ащ ккыдешІы.
ШхъошІэжъыштэп цыгъо цІыкІури,
Коньр нибжыи ыугъоныштэп.
Коньм гъажъор ккыритыгъ,
Гъажъор къуртэм фитэкъугъ —
Чэтжъые нэшъоу ккыІихыгъэр
Ккыуалэм фикыи, гупсэфыгъэу,
Ащ чыгаер джы тІысыпІэ
ЫмышІынэу ккыриІуагъ.
Чыгъэежъыри ккыешІушІагъ
МышкІу дэгъукІэ. МышкІу бжыбыр
Ккыоныжъ ышхи, ккыоц нэлъищ
Ащ ытхычІэ ккыыхихыгъ.

Цы нэлъищыр псым къыхидзи,
Бадзэр ащ къыхищыжъыгъ.
ТІури псаоу, тІури тхъэжъэу
ЗекІо гъогум техъажъыгъ.
Щелзэу Лао, псыхъоу Хъуао
ЛІы къэбарыр къыІожъыгъ.

ДЫШЪЭ УН

Унагъо горэм, лІымы ишгъхъэгъуси аныбжъ хэкІотэ-
гъэ хъазырэу, сабий щымыгугъыжъхэу, кІэлэхъу цІыкІу
къафэхъугъ. А зы нэбгырэм нэмыкІ зэрямыІагъэм паен-
кІи мэхъу, ау сыд ыІуагъэми фашІэу кІэлэцІыкІур ра-
гъэсагъ. Джауштэу илъэсхэр тешІэхи, шъэожъыем илъэс
пшІыкІуц фэдиз ыныбжъы хъугъэ. Ежъ кІэлэхъури,
зыфаер къызэрэфашІэщтыр ешІэти, зыгорэ ыгу къы-
зэрэкІэу гъынагъэу къыгублэщтыгъэ. Ренэу зэрэгъырэм
пае Гъырын раІоу къытенагъ, цІэ шъыпкъэу фаусыгъа-
гъэр ащыгъупшэжъыгъ.

Мафэ горэм ящагу блэкІырэ шыум дышъэ къамэ-
рэ тыжъын бгырыпх дахэрэ рилъэгъулІагъэхэти, ахэмэ
афэдэкъабзэ сфэшъущэф ыІуи, Гъырынэ янэрэ ятэрэ
ащыхъагъ. Мэгъы, зэІунэрэп. Зэгуагъэутына, якІэлэ
закъо лъэшэу шІу алъэгъути, яуни яІапІи ащи, дышъэ
къамэрэ тыжъын бгырыпхрэ фашъыгъ. Ежъхэр чъыг
чІэгъым чІэсхэу, унэ зиІэм ехъуапсэхэу къэнагъэх. Гъы-
рынэ чъыгым чІэсынэу фаеп, унэ сфэшъущэф еІо. «Унэ
зэрэтщэфын тиІэп, тыпсаумэ унэ горэ тшІын», –
къыраІо янэрэ ятэрэ, ау ежъ сэ сызфаер дышъэ ун еІо.
Джауштэу еІошъ, мэгъы, зэІуагъэнэн алъэкІырэп.

Дышъэ унэ зэрэфамыщэфыщтыр ышІошъы зэ-
хъум, ащыгъум е сфэзыщэфын, е сфэзышІын горэ къэз-
гъотыщт ыІуи, Гъырынэ ятэрэ янэрэ къыбгынэхи, гъогу
техъагъ.

МакІо, мэгъы Гъырынэ, зыІукІэрэм «дышъэ унэ
сфэшІ» реІо. МакІо, мэгъынагъэ. Шхын къыратмэ,
«сфэхъуштэп!» еІошъ, мэгъы, къелыжъмэ, «къысэлы-
жъыгъ» еІошъ, мэгъы. «Сычъыенэу сыфаеп» ыІозэ
хэчъые, къэушыжъмэ «сыкъэушыжъыгъ» еІошъ мэгъы.

Ари Иофа, чыгтэу зычІэтІысхьэрэри гъырынэ мэху, мэл Іэхъогъу ылтэгъугъэми, Іэхъогъури гъырынэ мэху. Ежъ зэкІэми ялтэІу: «Дышгъэ унэ сфэшъушІ е сфэшъушъф, армырмэ сызэІунэн слъэкІыштэп». Ау хэты дышгъэ унэ пфишІына е пфишъфына?

Джауштэу кІомэ, гъынагъэзэ, Къамзэгум ІукІагъ.

— Сыд узфэгъырэр? — къеупчІыгъ Къамзэгур.

— Дышгъэ унэ сфэшІ е сфэшъф! — еІо Гъырынэ.

— Дышгъэ унэр зыфэдэр сэ сшІэрэп, — кыреІожыы Къамзэгум, — ау сиунэ сыгу рехы, кьеблагъ.

Гъырынэ Къамзэгум иунэ ыгу рихыгъэп, джыри нахъ лъэшэу гъынагъэзэ, игъогу техъажыгъ. Гъогоу зэрыкІорэри, губгъори, мзыри, къэгъагъэхэри шІоІаех, зэкІэ Іае ыІозэ макІо, зэрэфэлтэкІэу мэгъы.

КІомэ, кІозэ, чыгышгъхъэ цызэм ІукІагъ. Ащи елтэІугъ дышгъэ унэ кыфигъотынэу.

— Дышгъэ унэ сэ слъэгъугъэп, уфаемэ сиунэ кьеблагъ, — ыІуагъ Цызэм, зэрыс чыгъ гъурбыр кырегъэлъэгъу, дэжыехэр кыфешъэх.

Ари ыгу рихыгъэп Гъырынэ, макІо, ыпэ регъэху, дышгъэ унэ фэзышІын ІукІэрэп, тыжын бгырыпхыр ыбгы илъ, дышгъэ къамэр ащ пышІагъ. Мэгъы, нэпсыри ыухыгъ, ымакы икІыгъ, ау зэІунэрэп. Ошгогу къабзэми дэплтыерэп, псыхъо нашхъом ымакы кІэдэІурэп. Джауштэу кІозэ, ЛэжъакІом ІукІагъ. Зигъо хъугъэ коц хъасэм дэжъ шыт чыгым лэжъакІор чІэс, шэмэджыр еуІу, егъэчаны, гъупчъэри, куахъори, пхъэлэбжъанэри ызыбгъукІэ шылых.

— Дышгъэ унэ сфэшІ, — елтэІугъ ащи Гъырынэ. — Армырмэ сызэІунэштэп.

— Дышгъэ унэр шІыгъошІоп, — ыІуагъ ЛэжъакІом. — Ау ащ пае гъыным уедгъэгъэлІэна, игъо къэсмэ, ари тшІын.

— СэркІэ игъо шыпкъ! — мэгуІэ Гъырынэ, нахъ лъэшъжъэу мэгъы.

— ОрыкІэ игъо шыпкъэмэ, о шІы, сэ коцыр Іусымыхъжъэу, ащ сыфежъэн слъэкІыштэп.

— Бэрэ упэлтышъта? — еупчІы Гъырынэ.

— Бэми макІэми сшІэрэп, коцыр сыупкІэн, сыупкІагъэр бганэ сшІын, хъамэм схъыжынышъ, шысыутыжын, сыутыжыгъэр кІэзгъэпшын, згъэгъуштынышъ, згъэтІылтъжыын. ЕтІанэ о уиІофы ыуж тихъан.

— Адэ ащ фэдизым сыожэштэ? — ыгу кІодыгъэу мэгъы Гъырынэ.

— Ар о уиІоф, кыздеІэн сиІагъэмэ, нахъ псынкІэу сыухыни, — ыІуи, шэмэджыр ышти, ЛэжъакІор хъасэм хъагъ, аргъэным аргъэныр кІэлтъкІоу кызэрегъэтІылтэкІы. Тыгъэр лъагъу кыдэкІуайи, фэбэ дэдэ кызэхъум, чыгъ жъаум чІэс Гъырынэ ЛэжъакІор кыготІысхъагъ. Гъырынэ мэгъы, ЛэжъакІор машхэ.

— Ори шхэ, — кыреІо Гъырынэ.

— Сыфаеп! — еІошъ, мыдрэр мэгъы.

ЛэжъакІор зэшхэхэм, зигъэпсэфынэу уцым хэ-гъолъхъагъ.

— Ори зыгъэпсэф, угъызэ упшгыгъэба? — кыреІо Гъырынэ.

— Зыгъэпсэфыштэп, ори псынкІаІоу зыгъэпсэф! — мэгъы Гъырынэ.

Зигъэпсэфи, ЛэжъакІом иІофшІэны пидзэжыгъ. Сыхъат зытІу тешІагъэу къэджагъ:

— Олзэгъуа ошъопшъ шІуцІэу къакІорэр? Енэгугъо джащ оешхо кыхынкІэ. Коцыр сыупкІэнышъ, бганэ сшІыжынынэу игъо симыфэмэ, силэжыгъэ кІодышт.

«Ар сыдэу дэгъу, — ыгу кыхъагъ Гъырынэ, — уаем коцыр ыгъэкІодмэ, иІофшІэн ащ шеухышъ, дышгъэ унэр сфишІын!»

— Коцыр уаем ыгъэкІодмэ, икІэрыкІэу чІыгур сыжъонышъ, сыултэшъоун, коцыр есыутын фае. Ащ мэфэ пчъагъэ ыхышт, — еІо ЛэжъакІом.

— Адэ сыд шІэгъэн фаер, уаер къэмысызэ сыдэуштэу уухышт? — еупчІы Гъырынэ.

— КыздеІэн шыІагъэмэ, игъом сыухынкІи хъуныгъэ. КыздеІ!

— Сыдэуштэу сыкыбдеІэшт, сэ Іоф сшІэу сырагъэсагъэп, — мэгуІэ Гъырынэ, дышгъэ унэр ыгу хэкІагъ.

— Гъупчъэр къаштэри, ори коцыр иупкІ, мары зэрэпшІыштыр, — кыригъэлъэгъугъ коцыр зэрихышт шІыкІэр.

Гъырынэ гъупчъэр ыштагъэу, коцыр реупкІы, фэкъулаепышъ, ыпэ чІыгум хеІу, ыІи ыуІэжыгъ, джауштэу гуІэм хэтэу гъупчъэр зэпиутыгъ.

— Гъупчъэр зэпыутыгъ! — екууагъ шъэожыер ЛэжъакІом. — Сыд сшІэшт?

– Уидышгэ к’амэкIэ иупкI, – еIо Лэж’акIом.

– Дышгэ к’амэмкIи? – штаг’эу, ыг’ээшIаг’оу мэкуо ш’эож’ыер. – Ари зэпыутмэ?

– Дышгэ к’амэм нах’и, дышгэ унэр бэкIэ нах’ л’апI, егупшыс, – ыIуи, Лэж’акIом IофшIэныр ыуб-лэж’ыг’.

Ш’эож’ыер ош’оугум дэпл’ыяг’э, ош’опшэ шIу-цIэр к’эблаг’эу зельэг’ум, дышгэ к’амэр к’ызпихи, еж’ыри IофшIэным феж’эж’ыг’э. МэгуIэ, к’амэмкIэ коцыр реупкIы, фэк’улаепти, к’амэри зэпиутыг’э. К’ээнэг’э тIэкIур IэкIэ ритх’ыж’ыг’э. Лэж’акIом дэж’ыкIэ пл’аг’эти, ащ упкIэныр ыухыг’эу, коц упкIаг’эр бганэ ешIы.

– О бганэхэр х’асэм хэхых, ч’ыг чIэг’тым чIаль-хэх, – к’экууаг’ Лэж’акIор. – Ощхыр к’ырег’аж’э, псынкIаIо!

Ш’эож’ыем бганэхэр к’ыхехых, ч’ыг л’апсэм дэж’ ш’ызэтырел’хэх, г’ыныри ш’ыг’упшаг’э, уг’ызэ сы-дэуштэу Iофи пшIэна. Ауж’рэ бганэмэ ащщ к’ыхы-зэ зэбгырытэк’уг’э. К’ешыпыж’ыш’э, к’ырех’ыж’э ш’х’ае, тэрэзэу фэпхырэпыш’э, икIэрыкIэу зэбгыр-тэк’уж’ы, мыдыкIэ ошхыр нах’ л’эшы к’эх’у, ж’ыб-г’эри к’еж’аг’э.

Лэж’акIор к’аплты, ш’эож’ыер зэрэг’уIэрэр к’ылтэ-г’уг’э, к’ыдеIэнэу амалэпти, дж’ири к’екууаг’э:

– УибгырыпхкIэ зэкIоцIыпхэри, псынкIаIоу хэх, ошхыр к’ыретIупшы!

«Тыж’ын бгырыпхымкIи?» ыIо шIоиг’уаг’э ш’э-ож’ыем, ау ошхыр к’ыритIупшыг’эти, псынкIэу ыбгы к’ырихи, бганэр зэкIоцIыпхи хихыг’э. К’ээнэг’э зытIу-шыри псынкIэу к’ыхахыж’и, еж’хэми ч’ыг чIэг’ты зашIыг’э.

Ошхыр бэрэ к’ешхыг’эп, ж’ыбг’эри уцуж’ыг’э. Тыг’эр к’ызэлэг’эож’ым, коц бганэхэр х’амэм к’а-щэхи, атIэтэж’хи, г’уш’ынхэу, тыг’эм ыг’ээг’унхэу ш’опх’ы ашIи, аг’этIылыг’эх.

– Джы тышхэн, – ыIуи Лэж’акIом г’омлапх’эр к’ыштаг’э, ау ш’эож’ыем к’ызепл’тым, пш’ыг’эу ег’о-л’эхыг’эу ч’ыеу ыл’эг’уг’эти, еж’ыри ыбг’укIэ го-г’уал’х’и, ч’ыяг’э.

Пчых’э х’азыр х’уг’аг’эти, ащ шыкIэдзаг’эу нэбгыритIур к’эмыущэу дэг’оу ч’ыяг’эх, ятIонэрэ ма-

фэм тыг’эр х’азырэу к’ыдэкIоаг’эу к’эушыж’ыг’эх. К’ызеушыж’хэм, дэг’оу шхэхи, коцыр уутыж’ын пл’экIынэу х’уг’эти, аутыж’и, щэк’хэр хахыж’и кIаг’эпшыж’ыг’э, коными ратэк’ож’ыг’э.

Ащи мэфэ псау ыхыг’э. К’ыкIэл’ыкIорэ чэщы-ми, пш’ыг’эхэти, дэг’оу ч’ыяг’эх, зэрэуIушыж’ы-г’эхэм фэдэу, тыг’эм ик’ык’окIыг’ом к’ызэдэушы-г’эх. Шагум к’ыкIыг’эх. Тыг’эр к’ык’окIы пэт, осэп-сыр зэпэшIэтыж’ы, бзымэ оред к’аIо.

– Сыдэу ош’оугур шх’уантIэ! Л’аг’эу-л’аг’эу зэпэ-нэф’ыж’ы!.. Сыдэу губг’ори х’оо-пшау! – еIо ш’э-ож’ыем. – Ч’ыгхэри дахэх! Нибж’и сымыл’эг’уг’э-хэм фэд!

– Апэрэу ол’эг’ух, – ыIуаг’э Лэж’акIом. – Джы нэс уг’ызэ, нэпсым уимыг’апл’эу, дунаим идэхаг’э пл’эг’уг’эп. Джы уг’ыж’ырэп, Iоф пшIаг’эш’э, дуна-им идэхаг’экIэ узэрег’эпл’ты. Уидышгэ унэ пл’эг’у пшIоиг’уа?

– Дышгэ ун пIуи? – к’еупчIыг’э ш’эож’ыер. – Сыдиг’эо пшIыг’а, коцыр Iутхыж’ыхэмэ пшIынэу пIог’аг’эба?

– Уидышгэ унэ ор-орэу пшIыг’э, – к’ыриIуаг’э Лэж’акIом. – Мо дунээшхоу угу рихыг’эу, пшIодахэр ары уидышгэ унэ. Улаж’эмэ, джащ зэкIэ ибг’отэшт, к’эуулэж’ырэм нах’ л’апIи ш’Iэп.

– Ег’ашIэми сымыг’ыж’ынэу гушыIэ осэты! – ыIуаг’э ш’эож’ыем. – Джы сшIэщтыр сэшIэ: сянэрэ сятэрэ адэж’ сыкIож’ыныш’э, сызэрэмыг’ыж’ырэри ал’эг’ун, сэщ пае унэу ащэг’аг’эм фэдэ гори тызэ-деIээ тшIын. Тх’ауег’эпсэу, Лэж’акIу!

Лэж’акIор унэм их’аж’и, еж’ идышгэ к’амэрэ иты-ж’ын бгырыпх’эрэ к’ырихыг’эх.

– О уидышгэ к’амэрэ уитыж’ын бгырыпх’эрэ уиIэж’хэпыш’э, сэсыехэр к’ыосэтых. Уг’ызэ садэж’ ук’экIуаг’э, оред к’аIозэ ш’уадэж’ы кIож’!

Джауштэу Лэж’акIом к’ыриIуи, г’огу г’омылэ к’ы-рити, ш’эож’ыер к’ытIупшыж’ыг’э.

АПЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ кышгыгъу

Мэз Іушъу. Благъэу чыг гъэтІысхъэгъакІэхэр щытых.
ЧыжъэкІэ мэхэр, къушъхъэ шыгухэр, пщэхэр кълъа-
гъох. ЦІыфым иуни зыбгъукІэ ахэмэ ахэт. А лъэныкъомкІэ
кыикІэу Шъэожъер къэкІо. Чэфы, мэджэгу.

ЧЫГУИ ОГУИ ЗЭДЫТИЙ

Пшысэ-пъес

ХЭТХЭР

Шъэожъер — илъэс 13–15 ыныбжъ
Тэтэжъ — лІыжъ нэшъу
ЦэІунэжъ — цІыф бзадж
Аслъан-Анэр
Тыгъоу-Гъужъыр
Баджэу-Жъер — хъэкІэ-къуакІэх
Мышъэу-Бышъэр
Къоныжъ
Жъыбгъэр
Макъэхэр

Шъэожъер: Чыгум ыпсэ боу псэ ІэшІу,
Ащ ишІушІэ ины дэд.
Къыхадз, къаІо, кыздебгъаштэу,
Кыздебгъаштэу сиорэд!

Чыгум ыпсэ орэпсэу!
Чыг жъаубэм къарэухъум!..
Чыгум ыпсэ орэпсэу!
(АдэгущІэ)

Къамзэгум: — УмыгуІэу пшы, Къамзэгу,
УкІэхъаштэп пыжъэу Зэгу.

Бзыум: Бзыу-бзыу, бзыужъый,
КІэпэлъэтэ, кІэпэтІый...
Ора огур зыІэтыгъэр?

Такъэмрэ Къакъэмрэ:
Такъэмрэ Къакъэмрэ гъогум техъагъэх.
Такъэр, къамзэгу такъэмэ амыгъэта-
къозэ,

КІозэ-озэнэу фэягъ.
Къакъэр, энэкъокъунэу атакъэм —
Сыдж плъыжъырэ, лъэбжъэнэ
фыжърэ.

Лъэбыцэ лъакъорэ, лІыхъужъы
макъэрэ

Кыгъотынэу Такъэм дежъагъ.

ХъантІаркъом:
ХъантІаркъор тес пхъэ тІаркъом.
— Сызтесыри тІаркъо, слъакъуи
тІаркъо,

Тыдэ шыІа слъакъо? —
Мэкъакъэ хъантІаркъор.

Чыгхэм: Мыхэр — Іушҕабэхэу
Чыг цІыкІужыых.
Тыгҕэпсы Іапэхэу
Чыг цІыкІужыых.
ЦІыф нэгум фэдэу,
Анэгухэр кҕабзэхэу,
Огу цІыкІу зырызхэр
Кҕарэщых анэхэм.

Оредым шыщ пычыгҕо кҕеІо. ЗекІэм жыбгҕэ шҕуй
макҕэ кҕэІу, чыгхэр мекІээзых, гоІуджэу, гуихэу зыг-
рэ кҕэщых, кҕэушІункІэу фежэ. Шҕэожыер кҕэщынэ,
унэм ылҕэныкҕокІэ мэчҕэжы. КҕэушІункІыпэ. Шыблэр
кҕэгҕуагҕо, пчыкІэр кҕэджэгу, бырсыр мэкҕэшхо сценэм
рэчҕэ. Щымакҕэр цІыкІу-цІыкІоу мекІодыжы, игҕоры-
гҕозэ нэфынэ кҕэхужы. Чыгхэр зекІэ гҕугҕэх е ебэ-
джыгҕэх. Зы чыг цІыкІу закҕо, унэм пэблагҕэу шытыр,
загҕорэ тхыорэм фэдэу, кҕэнэфы, гухэкІ оред макҕэ горэ
кҕэІу. ТІэкІу шІагҕэу Шҕэожыер унэм кҕекІы, штагҕэу
зеплҕыхэ. Ехбажышҕ, Тэтэж-нэшҕу кҕырешы, кҕекІуа-
тэх.

Шҕэожыер (гҕыным фэдэу):

Сыд кҕэхҕугҕэр, ситэтэж?
Чыгыхэр гҕугҕэх, ебэджыгҕэх,
АшҕункІыгҕэх, ацунтхҕагҕэх.
Быби зекІуи — псэ зыпыт
Зи плҕэгҕужырэп!.. Сыд кҕэхҕугҕэр?

Тэтэж (тІэкІурэ чэфынчҕэу егулшысэш):

ЦэІунэжы иІэшІагҕ
Плҕэгҕурэр зекІэ. ЦэІунэж!
ЧІыгум ыпсэ, ыпсэ ІэшІу,
Хихзэ кҕекІо ар, кІэлэху.

Шҕэожыер: Хэт, тэтэж, ЦэІунэжы?
Сыд пай чІыгум ыпсэ ІэшІу
Ащ хихышта?

Тэтэж: ЦэІунэж жҕалымыгҕэм рымэхҕадж,
ЧІыгум ыпсэ ыгҕэгҕунэу
Іуагҕэ ышІи, ар кҕежҕагҕ.
Кҕызынэсрэм ыпсэ хихзэ,
КҕекІо. Мыщи кҕынэсыгҕ.

ЦІыфи, чҕыги, псэушҕхҕаби,
Уци, бзыуи — зи ащ кҕелрэп.
Фырикҕун, пэлҕэшин
Джы нэс чІыгум кҕытехҕуагҕэп.
ХҕакІэ-кҕуакІэ нэмыкІ чІыгум
Кҕытримынэнэу гухэлҕ иІ.

Шҕэожыер (тІэкІурэ егулшысэш):

Тэтэж, сэры ащ текІоштыр!

Тэтэж:

А кІэлэху, ар умыІо,
Сыхҕатмыгҕо тебгҕэжэн!
Батырыбэ а емынэм
ПэгҕокІыгҕ, ау сыд кҕиикІыгҕ? —
Хҕадэгҕу пстэуми кҕафэсыгҕ.
Мары сэри ипсы шІуцІэ
Кҕыстеутхи, нитІунэшҕу
Сехулагҕ... Хҕау, сишҕау, ар умыІо!

Шҕэожыер: Сыгу кҕысеІо сэ, тэтэж,
ЦэІунэжы сыфырикҕунэу.
КҕыосІуагҕэп сэ джы нэс,
Ау псэушҕхы, хҕекІэ-пІацІи,
Чҕыги, уци, бзыуи, псыхуи —
Пстэуми абзэ кҕызгурэІо.
ЧІыгум ыпсэ лҕэу сэ скІэтым
Щыбыжҕутэу зэхэсэшІэ.

СытІупш, тэтэж, сыолтэІу,
ЦэІунэжы сытекІошт.
Тэтэж: КҕызфэпІуагҕэр шҕыпкҕэу шытмэ,
Оры чІыгур зышҕугҕэрэр.
УсэтІупшы, ау зэгҕашІэ:
Мы дунаим жҕалымыгҕэу
Тетҕр зекІэ а зым хэлҕ,
Кҕэрар иІэп, гукІэгҕунчҕ,
Ухҕазыра фэдэ кІуачІэм уебэнынэу?

Шҕэожыер: Сыхҕазыр, сыотІупшмэ!

Тэтэж:

Ежҕ ашҕыгум, гҕогумаф!..
Сыпшҕыгҕ пІоу, укҕэмыуцу.
Сыуцуагҕ пІоу, уемытІысэх.
Башэ скІугҕэ пІоу, кҕэмыгҕаз.

Чыгум иІэзэгъу къэмыхъыжъэу укъэмыкІожъ.
Мы чъыг цІыкІуми чІым ыпсэ хэлъышъ,
АщкІэ къэсшІэшт сэ кыохъуліэрэр.
Гъогумаф, кІэлэхъу, уиІоф кыбдэрэхъу!

ЯтІонэрэ къэшІыгъу

Шъэожъыер гъогу тет. Чыгур нэкІы, чъыг гъугъэ зее-
тіуае олъэгъу. Жъоркы. Шъэожъыем пкІантІэр зэрелъэ-
кІэхы. Жъыбгъэм ымакъэ къэІу, кІэшъуикІэу кытелъадэ.
Шъэожъыем чъыг гъугъэ горэм ыкъогъу зешІы.

Жъыбгъэр: Сыдыдж, сыдjad,
Ды-дыд Іоу сапэ кыифэрэр
есэфъжъэ.
Сылъэен, сыпкІэтэн,
Шъхъафитэу чІыгум
сыщыхъарзэн, сыщыхъункІэн!

Жыр кІэшъуикІызэ мэкІодыжы, ащ ыуж Тыгъоу-
Гъужыр кытелъадэ.

Тыгъоу-Гъужыр: Сы Тыгъу-сы-Гъужъ,
Гужъ зиІэмэ сахилъытэнэу
ЦэІунэжъы жъыбгъэр
кыислтыгъэкІуагъэшъ,
Шъэрэ минрэ егъашІ.

Тыгъоу-Гъужыр телъэты. Ащ ыуж Баджэу-Жъыер кы-
телъадэ. Залым чІэсмэ къяупчІырэм фэдэу кьеІо:

Баджэу-Жъыер: ЦэІунэжъэу, жъышъхъэмафэм,
Мафэрэ сытхъагъэпцІэу,
Чэщырэ сыпцІыусэу
СишІынэу ыІуагъэшъ, сэгугІэ.

ТекІыжы гуІэзэ, Аслъан-Анэр кытепкІэ.

Аслъан-Анэр: Сапэу нэсмэ Тыгъоу-Гъужыр,
Сапэу нэсмэ Баджэу-Жъыер,
Іахъ симыІэу сыкъэнэн!..

Шъэожъыер чъыг къогъум кыкъокІыжы, кызэ-
плъэкІы, чыжъэкІэ чъыг цІыкІур къэнэфы. Шъэожъыем
ыпэ регъэхъу.

Бзыу макъэр: Огур нэкІы, чыгур нэкІы,
Стамэ жъыбгъэм реутэкІы.
Ощхыр къешхмэ – сыхэшъухъэ.
Осыр къесмэ – сэтхъаусыхэ.
ИкІэрыкІэу хэты чъыг,
Хэты мээ кыгъэкІын?..

Шъэожъыер: Бзыу, бзыу, бзыужъый,
КІэпэлъэтэ, кІэпэтІый!
Угу цІыкІоу осэпсыщэр,
Имыгъэзэу зыгъэпыт.
Сытетыфэ мы дунаим,
Ущымыщын жъыбгъэ Іаем!
Къэсхъыжъышт сэ чІыгум ыпсэ!
(Шъэожъыем ыпэ регъэхъу.)

Ящэнэрэ къэшІыгъу

ЦэІунэжъ ипщыпІ. Чыл зэхэучыблагъэ горэ шът. ЦэІу-
нэжъ зэрэфэпагъэр къэшІэгъуай – хъулъфыгъэ щыгъын-
ми, бзылъфыгъэ щыгъынми. ЫбгъуитІукІэ къошын шІу-
цІэрэ къошын фыжырэ щытых.

ЦэІунэжъ: Тыгъэр огум кыщцерэпс,
ЧІыгум ыпсэ сэ сІэ илъ.
Жъыбгъэу щепщи, пщэсэу щеси,
Психъо цІыкІоу щыжъгъыутэхы –
Чыгур зэкІэ сэ сІэ илъ.
Къошын фыжъым чІыгум ыпсэ
Щыбыжъутэу изэу ит.
Къошын шІуцІэм хъадэгъупсыр
Псэр ыгъэгъоу щэбыжъут.
Мышгъэу-Бышгъэр, Тыгъоу-Гъужыр
Аслъан-Анэр – шъукъэдаІу,
КъышъосІощтыр
кышъушъхъапэшт.

ЦэIунэжъ (къэтэджы.) Ыушхъухъэхэрэм фэдэу Iэу-
тIэхэр ешIых. Къошын шIуцIэм псэу итым щыц ыIэгу ре-
гъахъо, ац лъыпытэу шIункIы къэхъу, хъэкIэ-къуакIэмэ
псыр атыреутхэ, шгъадж зыдэщыт чIыпIэм едыхъэ.

Огум сыдешIи нэшъоупIыцIэ – ынэ езгъэупIыцIи,
КъышIостыгъуи пщэс шIуцIэ,
Щхъу хафэм фэдэу згъэпцIагъэ.
Хыгубж уалъэм щызгъэутэралъи,
Лъэрыхъынэу згъэсагъэ.
Шыблэм блэ есыутэкIи,
ПчыкIэр тIокIырэ къезгъауи,
Ипытагъэ сшэтагъэ.
Хымэ чIыгум блэ щенаут къырызгъэхъи,
Хъадрых лъэмыдж зэпырахи, къызэпырахыжьи,
Жьи пси хэмыхъэу, жьи пси хэмыкIэу,
Анахъ дыджыри ыудыджынэу,
Анахъ хафэри ыухэфынэу,
МашIом хаткIомэ – ыгъэкIуасэу,
Осым хапкIэмэ – зэкIигъанэу,
Илъэсишгъэрэ шъэныкъорэ згъапщтэу,
згъэшIоIоу сIыгъыгъ.
Тыгъоу-Гъужьыр, гужьым узэрихъэу,
Къарыушхо пхэлъэу, плъэбжъанэ бгъэпытэмэ,
ГъучIым нахъ пытэу,
ХъункIэр уибашIэу, узышIэрэм ыгу ипхэу,
Дунаим утетъщт.

Къошын фыжъым псы къырегъэчъышъ, Тыгъоу-Гъу-
жъым тыреутхэ – къэнэхъэжьи, пхъэшэ-нэшаеу зешIы,
мэбыу...

Мышъэу-Бышъэр! Гъэмафэрэ уушъэу,
Уныбэ пфэмыушъэу,
КIымафэрэ – плъапэ укIэшъоу,
Шъу-шъушъу пIоу учъыеу,
УигъашIэ пхыщт.

Ащи псы фыжъ тыреутхэшъ къегъэнэхъэжьи. Ащ лъы-
пытэу ылъапэ ыжэ делъхъэ.

Баджэу-Жъьер! Инымэ
уанахъы цIыкIоу,
ЦIыкIумэ уанахъ лъэшыIоу,
Акъыллэп, амаллэп, кIуачIэп,
лъачIэп –
КIэкIыхъэмрэ уитхъагъэпцIы-
гъэрэ къахъырэм
УрышъуIэнэу птесэIо.

Псы фыжъыр тыреутхэшъ, къэхъужьи, мэлэчъэ-лъачъэ,
ыкIэ рэджэгугу.

Аслъан-Анэр! УзилъыкIэ,
улъэшэу,
Узашэрэм уфырикъоу,
Макъэ зыпшъыкIэ – узэхэзых-
рэм ыгучIэ изэу,
О пщиц кIуачIэрэ фэдиз
лъэшыгъэрэ осэты.

Псы фыжъыр тыреутхэ, къэхъужьи. Аслъан-Анэм зехъу-
зелъы, хъэкIэ-къуакIэмэ заутIыIу, Баджэу-Жъьер ЦэIунэжъ
ыкIыб дэуцо.

Пагор, гуIэзэ, псы закъом
щыамалэу,
Ыл фыжъэу, жьи къабзэр
ихъадэгъоу,
ЩэрэI псым хэсэу –
Ыгу сысьмэ, ыкIэ дэсысэу.
Бзыгумэ тамэ ясэты, огум
ерэтых.
Сыфаемэ – зязгъэIэтын,
Къесыутэхыных сыфаемэ.
ТхъакIумкIыхъэм, псэр
ихъафэу,
ЛъэпсынкIэу, ау хъакIэ-къуа-
кIэмэ аIэкIэмыкIэу,
ШыIэнэу тесэIо!

Мышъэу – Бышъэр : УигощакIэ тегъэразэ,
ЦэIунэжъ.

Ау бгошыгъэм къыхэфагъэп:
Хэт – акъылыр, хэт – амалыр о
зэптыщтыр?

Цэ I унэжъ: Цыфы цык I ум иех ахэр.
Баджэу-Жъьер: Сыдэу шIагъуа, Цэ I унэжъ, а
къэпIуагъэр?

Цыфы цык I ум ахэр ептымэ,
ЧIыгур зэжъоу ащ тфишIын!
Огум ити, псычIэм чIэси,
Тыгъоу-Гъужъи, Аслъан-Ани,
Мышъэу-Бышъи, оры шъыпкъи
Мы дунаим тытрифын.
ЧIыгуи, огуи, мэзи, псыхъуи
ЫIэ зэкIэ рилъхъажъын!

Аслъан-Анэр: Сыд делагъа къыпIушIыкIырэр,
Баджэу-Жъьер?

Сыд – акъылыр, сыд – амалыр,
КIуачIэу шыIэр сэ спкъы хэлъмэ!?
Моущтэу сшIыны, сытепкIэнышъ,
зэIысыутын!
Е моу сшIыни, сыкъетхъонышъ,
зэIэстхъын!

Цэ I унэжъ: Тэрэз зэкIэ зыфэпIуагъэр, Аслъан-
Анэр.

Сыд пкIэ яIа иакъыли, иамали:
Чъэн ыIонышъ,
ЛъэкъуитIу нахъ къыкIэкIагъэп –
шъукIэхъан,

ЫIи ылъи Iэбжъэ-лъабжъэр
ащымакI,
Шъо шъуIэбжъани, шъо шъулъэб-
жъани чаных, пкъых.

ИIахъ мафэх иакъыли иамали!
Шъо шъулъэш, шъутхъагъэпцI,
Шъо шъукIуачI, шъужъалым.
Шъоры зэкIэ мы дунайр зыIэ илтыр,
Шъубзэджэшт, шъушхъошIэшт,
шъутхъэжъышт!

Къошын фыжъыр гырзэу-гырзэу,
Къошын шIуцIэм бгыбзэ дыджыр

Мы дунаим фызэхилъхъэу
сэгъэуцужъых.
Ал, зыгорэм сыкъелъэгъумэ?..

Цэ I унэжъ къошынхэр хъэдэным кIоцIешхъажъых.
Цэ I унэжъ азыфагу итэу, оред къаIозэ мэджэгух.

Оредыр:

Цэ I унэжъ: ХъакIэр-къуакIэр!
Тыгъоу-Гъужъыр: Сы Тыгъужъэу-Гъужъ мэхъадж

Къарыу джадэм сырылъэш.
Баджэу-Жъьер: СыкIэкIыхъэу сытхъагъэпцI,
ПцIыус пстэури сыумысын.
Аслъан-Анэр: СыкIочIашIу, сылъэрыхъ,
Къэсхъырэр зэкIэ сэ сиIахъ,
Ох, сиIахъ.

Мышъэу-Бышъэр: Сэ сы Мышъ, сэ сы Бышъ.
Шъабэу, макIэу сыкъэушъы.
Ау сыныбэ иушъэгъум
шъузфэсакъ.

КъызэдаIо: ЧIыгуи огуи зэдытий,
Тэ тимьер тэгъэпый,
тэгъэпый!
Тэщ нахъ чъэри, тэщ нахъ
лъэри

Мы дунаим терэмыт!
Тыбзэджэни, тытыгъони,
тышхъошIэни тэ тыфит.

КъэушIункIыпэ, макъэхэри цIыкIу-цIыкIузэ зэхэмы-
хыжы мэхъух.

ЯлIэнэрэ къэшIыгъу

ЧIы зэныбжъ. Шъэожъьер гъогум тет. Чэфы, оред
къеIо.

Шъэожъьер: ЧIыр зэныбжъ, жыбгъэр
стыры,
Тыгъэнэстырыр сыдэу
жъалым!..

Л I ы ж ы м ы м а к ь : Сыпшыгыгъ п I оу укъэмыуцу...
 Ш ь э о ж ы е р : Гъогу кын, гъогу к I ыхъ,
 Хъабык I у цокытф сылэжэгъах.
 Къое хъал, лы гъэжъагъэу
 такъыр ц I ык I уит I у
 Джы къысфэнагъ. Зы псы тас
 сэрэгъоти,
 Л I ишгъэ ак I уач I э згъотыжъын.
 Л I ы ж ы м ы м а к ь : ...Къэмыгъаз, ч I ым и I эзэгъу
 Къэмыгъотэу укъэмык I ожъ!..

Пхъэ лъэмыджым бэщыр зыдыригъа I эзэ ек I ы. Мышгъэу-
 Бышгъэ къэлъагъо.

Мы ш ь э у - Бы ш ь э : Сыд джы сшхын,
 Сшхын тыдэ къэсхын?
 Псэ зыпыт горэм сы I ук I эмэ,
 Ышъо тесхын.
 Джабгъумк I э сенэк I эшгъоон,
 Сэмэгумк I э сык I оц I ыон,
 Джабгъумк I э исыутын,
 Сэмэгумк I э зэ I эстхъын!..

Пхъэзэкъо лъэмыджым хэщэ I ук I ызэ дэлшые, ик I ызэ
 ефэхы, орыжъым хэнэ, куо-хъаушхо къе I эты.

Мардж, Тыгъоу-Гъужгъэу,
 Гъужгъэ мэхъаджэр!
 Мардж, Баджэу-Жъыеу,
 К I эк I ыхъэ тхъагъэпц I ыр!
 Мардж, Аслъан-Анэу, зянэ
 тхъэн!
 Шгъукъызде I и сыкъыхэшгъу-
 хъжъ!

Аслъан-Анэр, Тыгъоу-Гъужгъыр, Баджэу-Жъьер къелъа-
 дэх. Мэ I эчгъэ-лъачгъэх, «тхъамык I э гуш, моу ш I ы... мыдык I э
 ш I ы... къык I ырыу» зыфэл I оштхэр зэхэхых.

Ты г ь о у - Г ь у ж ь ы р : Урагъэзыгъэу ухэхъагъа!

Б а д ж э у - Ж ь ы е р : Сыдэуштэу, моуштэу,
 Тарэуштэу, морэуштэу,
 Зыбгъэутэрашти ухэутэрэ-
 штагъ?

А с л ь а н - А н э р : Ары, арау, арырэу р-р-рыгъэмэ,
 Нахъи рары I оу, нахъ р-р-ры-
 рарынеба...
 Сыд пае, сэ I о, умыдэ I уагъ?

М ы ш ь э у - Б ы ш ь э р : Сыпсэк I одба, сыкъыхэшгъухъба,
 Шгъорба, шгъорба зы I огъагъэр
 тызэде I эжъынэу?

Б а д ж э у - Ж ь ы е р : Мышгъэу-Бышгъэр, тэ амал
 Тыфэхгъуштэп мы уи I оф.
 Тык I ожынышгъ, Цэ I унэжъы
 Ет I он жъыбгъэр къы I офтэнэу,
 Ет I он тыгъэр къыпфищэнэу,
 Мы орыжгъэу орыжыпсыр
 пфъригъэгъук I ынэу.

Тыгъэм гъушгъэ ыш I ыжъы-
 нышгъ, укъыхищыжъынэу.
 Хэс о псынжъым, зымгъэзэщ.
 Адэ ары, арымырмэ,
 Тауштэу, моуштэу тариро-
 щтэу...

А с л ь а н - А н э р : Хэт зы I уагъэр хъэк I э-къуак I эр
 Зэде I эжгъэу, зэдэпсэоу?
 Хъэк I э-къуак I эр зэдэтыгъо,
 зэдэхгъунк I э, зэдэцунтхъэ!
 Ары, ары, арымырмэ тарэу-
 рарэу-рарыштын?
 Нек I ох, псынк I эх!

Щыри ечъажгъэ, сценэ къуапэм къыщэуцухэшгъ, зэ I у-
 шгъэшгъэжъых.

Б а д ж э у - Ж ь ы е р : Хэрэл I ыхъэба! Мышгъэу-Бышгъэм
 Сыд ти I оф тэ хэлгъ?
 Ч I ым ти I ахгъэу тшхынэу телъым
 Ари непэ къыхэхгъон.
 Моу мы куандэм
 шгъухэт I ысхыи,

ЗыхэлIыхьэкIэ тыщышхэн,
тIэкIу тежyтгаж...
(Загъэбыты.)

Мышъэу – Бышъэр : Адэ ара тызэгъусэу,
Тызэгупсэу зыфэшгyIуагъэр?
Адэ зи хьэкIэ-къокIагъэ джы
шъухэлъыжьба!
Сыкыхэшъухыжь!

Шъэожъер : Шъэожъем къегъээзжы, Мышъэу-Бышъэм кIэлъы-
рэхъэ.

Мышъэу – Бышъэр : Сыдыхэтыр, унитIу нэшгуа,
умылъэгъоу? –
Псынжы, орыжъ, сыхэфагъ.
Тхъар зэуагъэр сэры шхъае,
сыхэкIодэжын!
Хэты гущи кыздеIэн?
Ныбджэгъу дэгъоу, ныбджэгъу
шIагъоу
СиIэ пстэури хэхъажыпъ.
Сэ сигуапэу сыбдеIэшт.

Мышъэу – Бышъэр : Ори?... Тауштэу? О, цIыф
цIыкIур,
СыдкIэ, къаIуи, убылым?
Е укIуачIэп, е улъачIэп,
УтхъагъэпцIэп, упцIыусэп.
Синасыпмэ, ЦэIунэжы
Жыбгъэр садэжъ кыгъэкIон,
Тыгъэр псынкIэу кыгъэсын.
РагъэгъукIмэ орыжыпсыр,
сыкыхэкIыжын...

Шъэожъер : ЦэIунэжы ушыгугъэу
ПкIэнчъэу псынжым ухэмыс.
Къешхы къэс орыжыпсым
кыхэхъон.
Зы шы шIагъо моу гъэхъунэм
ислъэгъуагъэшъ,

СелъэIун, ыкIэ шыщи кыIыс-
хын, кIапсэ сшIынышъ,
Къэсыдзынышъ, укыхэхэсхы-
жын.

Мышъэу – Бышъэр : Ары адэ, шым о ыкIэ
Кыхыхынышъ, кыуитын!..
Синыбджэгъумэ счIадзыгъэу,
О зы шыжъ уелъэIушт!..
Шъэожъер : Зэгу, зыIаж, угу гъэпытэ.
Лъэтемытэу сынэсынышъ,
Къеплъ, кIэпсапхъэ
кызысимытыкIэ!..
(Шъэожъер зыбгъукIэ дьречъэ-
кIы, шым дэгущыIэ.)
Шы лъэкъоф, фэрэ дах!
Мышъэу-Бышъэ орыжым хэлъ.
ГукIэгъу пхэлъмэ, кыздеI.
ПкIэ хэсэгъэупкIи кIэпсапхъэ,
Мышъэу-Бышъэр кыхэхсхыжын.
Шым ымакъ : Мышъэу-Бышъэ о угу фэгъу.
Адэ, сэIо, сэ гукIэгъу
О зэгорэм кысфэшIыгъа?
Натрыф шалъэ сэбгъэшхыгъа?

Мышъэу-Бышъэм зэхехы, ыгу кIодыгъэу мэгъогы.

Шъэожъер : О, Коныжъ! Жъышхъэ хъяр
огъот!
Натрыф шалъэ кысфэгъоти,
Мышъэу-Бышъэ хэсшыжын.
Коныжъ ымакъ : Кыюостын, ау зы кысфашI:
Цыгъо мыгъор мытыгъонэу,
СиконьчIэ ымыугъонэу,
ымыугъонэу-мыгъонэнэу,
ЗыIугъакIи Iуагъэ дэшI.
(Мышъэ-Бышъэ мэтхъаусыхъ.)
Шъэожъер : Цыгъу-цыгъу, шыу гъур!
Коныжъ гъуанэ умышIыжь.
Джар кысфашIи, псапэу
пшIагъэм

Мышьэу-Бышьэ ыпсэ хэтэу
кыгыгъэнэн.

Цыгъом ымакъ : Чэтыужьыр зэгъэгъоти,
ЕкIошгылIи сфеIотэжъ:
Цыгъо цIыкIум уемышэжъ,
Джар гъэцакIи, зы пхъэцакIи
Коньжъ иеу сегъужьынэп.
(Мышьэу-Бышьэ ыгу мэкIоды.)
(джыри зыбгъукIэ мачъэ):
Мяу-мяоу зылъэ шъаб,
СшIуабэ машIэ, шIу
кыысфашI,
Цыгъо цIыкIум уемышэжъ.
Чэтыум ымакъ : УкъэлъаIo, адэ къаIолъ:
О сыдигъо шIу фэпшIагъ
чэтыужъ?
Щэ джэмышх зэ нэмыIэми
Пэбгъохыгъа чэтыужъ?..
Ауштэу шытзэ укъэлъаIo!..
Бжъэкъо кIыхъэу чэм щэбахъ!
Гузэжъогъум сыкыыхыгъ.
Щэ джэмышх чэтыу шхынэу
КызысэптыкIэ сигопэшт.
Чэмым ымакъ : Щэ джэмышх сэ тэу кысатырэл.
Кысэптыгъа о зэгорэм зы
мэкъу хын?
Шъэожъьер : О мэкъуау, гузэжъогъум
ГукIэгъушIэ о кысфэхъу.
Чэщ мэхъу, зы мэкъу хын
кыысэти,
Мышьэу-Бышьэ хэсщыжъын.
Мэкъуаом ымакъ : Зы мэкъу хынри упкIэгъо-
шIоп, зехъэгъошIоп.
Псы IэшIу тас о себгъэшъуагъа?
Мэфэ жъоркъэу, жъоркъ
гопэгъум
Угу кысэгъумэ сыд фэIуагъ?
Шъэожъьер : Псынэу зынэ къэбзэ-лъабз,
Сыоубзэ, сыолъэIу:

Зы псы тас кыысэпэси,
Мышьэу-Бышьэ хэсщыжъын,
Сэри гъогу сытехъажъын.
Псынэм ымакъ : ЕтIэ шIоим счIэ зэлъебгъэ.
Бгъэкъэбзэнэу о зы шалъэ
УеIэбэхэу счIэ кыипхыгъа?

ШIункIы къэхъугъ, шыблэр мао, пчыкIэр къэнэфы.
Мышьэу-Бышьэр мэтхъаусыхэ. Шъэожъьер мэлэчъэ-
лъачъэ, зыкIэлъэIурэр кыраты къэс, «мары псы тасыр,
мэкъуау, мары мэкъу хыныр, чэмыжъ...» зэриIорэр зэ-
хэхы.

Макъэр : Шъэожъем псынкIэу псынэр
кыукъэбзыгъ,
Псынэм псы тас кыыритыгъ.
Псы тас чыIэр
Мэкъум еорэм кыфыхыгъ,
Ащ мэкъу хыныр кыIихыгъ.
Мэкъур фехышъ, чэмыжъ
ешхы,
Щэ джэмышх кыфырегъахъо.
Чэтыужьыр ащ регъашъо,
Цыгъуи шъуайи ямышэжъынэу,
Чэтыужъым Iуагъэ дешIы,
МышхъошIэнэу Цыгъо
цIыкIум,
Коным, еIo, имыхъажъынэу.
Коным натрыф кыфыритакъуи,
ШыкIэм кIапсэ кыыхишIыкIи,
Мышьэу-Бышьэ кIапсэр фидзи
Кызыхешъжъым, икIэрыкIэу
Огум тыгъэр кыхъажъыгъ.
Мышьэу-Бышьэр : Опсэу, сэIo, цIыфы цIыкIу!
Синыбджэгъухэу, ныбджэ-
гъужъхэу хъажъы-гъужъхэм
Уанахъ лъэш о, угукIэгъу.
Ар хэгъэкIри... ау сэшънэ...
Ар хэгъэкIри, ЦэIунэжъи
унахъ лъэш!..

Шъэожъер : ЦэIунэжъ пIуи?
 Мышъэу – Бышъэр : Цс!... цс!... Ары сэIo,
 ЦэIунэжъи утекIуагъ.
 Джары шIункIы
 къэзышIыгъэр,
 Шыблэр Iаеу зыгъэуагъэр,
 ПчыкIэр лыдэу къэзыдзыгъэр,
 УиукIынэу, уигъэштэнэу ар
 фэягъ.
 Ау сьоплэмэ, упсау-тау,
 Сэри мары укъыздеIи,
 Орыжъ Iаеу сыкъхэпшыгъ.
 Арышъ, ошIа, ЦэIунэжъи
 утекIуагъ.

Шъэожъер : Мышъэу-Бышъэр, сэ сизакъоу
 укъыхэсшыжъыгъэп.
 Псэ зыпыти зыпымыти тэ
 яшIуагъэ къытэкIыгъ.
 ЗэIэпыIэр, зэдеIэжъыр мы
 дунаим темытыжъмэ,
 УщыIэни плъэкIыжъыштэп.
 Джары цIыфмэ ящыIакIэ.

Мышъэу – Бышъэр : ХъэкIэ-къуакIэр фэдэ хабзэ
 ылъэкIына рыпсэун?
 ЦэIунэжъи къытиIуагъэр
 шъхъафы шъыпкъ.
 ЦIыфы цIыкIур тымгъэкIодмэ,
 Тыунэжъунэу ашъыIуагъ.
 Джаш пай пыи тэ утшIыгъ.

Шъэожъер : Мышъэу-Бышъэр, сэ сызфаер:
 ЧIыгум чыгыр къышыкIынэу,
 Псыр шыгъэнэу, бзыгъхэр быбэу,
 Ошъогу къаргъом шыгъэфынхэу,
 Псэ зыпытэу теты пстэури
 Зэныбджэгъухэу шыпсэунхэу.
 Ау жъалымэу ЦэIунэжъи
 ЧIыгум ыпсэ хих шIоигъу.
 Джаш пай сэри сыкъежъагъ,
 Сезоны сытекIонышъ...

Мышъэу – Бышъэр : Умышынэу, цIыфы цIыкIу,
 Тауштэу фэдэ угу кыхъагъ!..
 ЦэIунэжъи ипсы шIуцIэ
 Къыонэсмэ, псэ хихышт.
 Зэрэфаеу ащ рэпсэу,
 Псэ кыуеты е уегъалIэ.
 Гъусэ лъэшхэр зыкъуишагъэх:
 Аслъан-Анэу, мэхъэджэжъыр,
 Тыгъоу-Гъужъэу, Гъужъ
 мэхъаджэр,
 Баджэу-Жъыеу, пцIыус
 цIыкIур.

Шъэожъер : ЦэIунэжъ сэ сишынагъоп.
 Сэ тичIыгу сыришъау,
 Згъэжъаунэу къысщэгугъы,
 КъысиIуагъ ащ ыпсэ IэшIoу
 ЦэIунэжъи ыгъэгъугъэр
 Къэсхъыжъынэу. «О зыр ары
 Фырикъунэу а мэхъаджэм
 дунэешхом къытенагъэр.
 Сыда пIомэ сэ спсэ IэшIу
 Ори пхэлъ. КIори текIу!» –
 Джауштэу чIыгум къысиIуагъ,
 Хэти унэ шыриIэшт: чIыгуи,
 мэзи,
 Псыхъуи, огуи шъхъадж
 зыфаер ихэпIэшт.

Мышъэу – Бышъэр : А цIыф цIыкIу!
 Шъэожъер : Сыд узфаер?
 Мышъэу – Бышъэр : Сэри гъусэ сызфэгъэхъу.
 Шъэожъер : Ори?
 Мышъэу – Бышъэр : НекIo Iори, сыуигъус.
 Арымырмэ о уизакъоу,
 уфрикъунэп ЦэIунэжъ.

Шъэожъер : Боу сигуапэ, Мышъэу-Бышъ,
 гъусэ дэгъу о ухъушт.
 ЦэIунэжъи ипсэупIэ ошIэшъ,
 гъогур къэгъалъагъу.
 НекIo!

Мышъэу-Бышъэр: НекІо, тызэгъус!

ХъэкІэ-къуакІэмэ хъугъэр зэкІэ алъэгъугъ, кытехъа-
жых.

Баджэу-Жъьер: ХъакІэу-къуакІэу ныбджэ-
гъужьхэр,
Іофхэр дэих. Мышъэу-Бышъэр,
Тэ тшхын тІозэ, цІыфы
цІыкІум
Гъусэ ышІи рицэжъагъ,
Ныбджэгъу шІагъо тшІокІодыгъ,
Сыд джы тшІэщтыр? ЦІыф
цІыкІур
ЦэІунэжы дэжъ ежъагъ.

Аслъан-Анэр: ТшІэщтыр нафэ, тежъугъэ-
чъажы,
ЦэІунэжы етэжъугъаІу, ары-
мырмэ тыунэхъущт.

Тыгъоу-Гъужъыр: ЦэІунэжы дэжъ тэчъэфэ,
Ащ нахъышІуба сылъежъэ-
нышъ,

Мы шІой цІыкІур
зэшІостхъын!

Чъыгхэр хъоеу ыгъэІыстэу
Мэзы закІэ чІыгур зыхъукІэ,
ТхъакІумкІыхъи, пчени
тшхыщтыр

ЗэкІэ мэзым хэхъажьын.
Тауштэу мэзым тыхэсыщт,
Тауштэу тшхыщтыр тыубы-
тыщт,

Зыр чъыг чІэгъэу, зыр чъыг
шъхъапэу?..

Хъау, сежъэнышъ, сыубыты-
нышъ,

Ышъхъэ цІыкІу сэ ащ
шІостхъыщт!..

Баджэу-Жъьер: Зэгу, зэ, Тыгъоу, Гъужъ
мэхъаджэр!

Пшыгъупшагъа Мышъэу-
Бышъэр

Зэригъусэр цІыф цІыкІум?
Аслъан-Анэр: Мышъэу-Бышъэм сэ сетхъошт,
О ошынэшъ, мокиэ щыт.
НекІо псынкІэу, Тыгъоу-
Гъужъ!

Тызэгъус, тызэгупс,
ЦІыф цІыкІум ыпсэ занэ,
Ыпсэ занэ тэ хэтхын.
ЦІыф цІыкІур тэ типый,
Ащ нэмыкІэу шыІэ пстэури
зэдытий.

Баджэу-Жъьер: Хъау, ар хъущтэп, ЦэІунэжы
Ыдэжъ тыкІонышъ, теупчІыщт.
(ТекІыжъых.)

Ятфэнэрэ къэшІыгъу

ЦэІунэжыым иппыпІ.

Аслъанэу-Анэр: ЦІыфы цІыкІур, ЦэІунэжъ,
гъогум кытехъагъ.
ЧІыгум мэз къышигъэкІынэу
ЦІыфы цІыкІум ыгу кыихъагъ.
ХъакІи-къуакІи чІыгум тетым
тхъар яуагъ!..

Баджэу-Жъьер: ЧІыгум мэз къышыбгъэкІымэ,
Цыгъуи шъуайи хэхъажьын,
ТхъакІумкІыхъэр хэпкІэжьын.
ХъакІэм-къуакІэм шхъошІэ
шхын тэдэ кыыхъжьын?

Тыгъоу-Гъужъыр: ТыхъункІэштмэ, тышыІэштмэ,
ЧІыгур ренэу тІэ илъыщтмэ,
ЦІыфы цІыкІур мыш
къэмысзэ,

Тэгъэубыти, тэгъэцунтхъ!
Баджэу-Жъьер: ЦэІунэжъ, Мышъэу-Бышъэм
кытишІагъэр ошІа о?

Цэ I унэжъ : СэшIэ, сэшIэ, зэкIэ сэшIэ...
 А шъхъанэкIэу, кIэпэкожъым
 Сэ ешIэн къэзгъотын.
 Шъори! Ы, делэжъ куп!
(ЛъакъокIэ яо.)
 Зыр кIочIашIоу, зыр
 жъалымэу,
 Зыр тхъагъэпцIэу сэ
 шъусшIыгъ.
 Джэголъэжъых, цIыф цIыкIоу
 къарыунчъэм зи шъуфешIагъэп.

Мэпшгы, мэтIысы, кIэшъуикIызе жъы къещэ. ХъэкIэ-
 къуакIэхэр еубзэх: тикIас, тигупс!..

Баджэу-Жъьер : ЦэIунэжъ, акъыл башэ
 цIыфы цIыкIум о ептыгъ.
 Егупшыси, къэугупшыс
 Пый мэхъаджэм тытекIонэу,
 Мышгъэу-Бышгъэу къумалыжъми
 ифэшъуашэ ыгъотын!..

Цэ I унэжъ : Сымгъэсэжъ о, тхъагъэпцI
 цIыкIу,
 Сэщ нахъ лъэшэу мы дунаим
 тетър хэт?
 Сэ сеIэфэ къошын шIуцIэр,
 Ащ игъусэу къошын фыжъыр,
 КъыстекIон сэ
 къыкъокIыщтэп.
 Сегупшысэшъ, зешъудзых!
(Мэгъолъык.)
 Ыхъы, сэIо, къэзгъотыгъ!
 ШъукъэдаIу моу: Баджэу-
 Жъьер,
 ТхъагъэпцIыгъэм урылгъэ-
 шышъ,
 ПцIыусыным уфэIазэшъ,
 пшIэщтыр ошIа?
 Мы пэIожъым изы хъун ныб-
 жъи пцIы аусыгъэп.

Мыр зыдашти цIыфы цIыкIум
 зыIугъакI.
 ПцIыр изыбзэ къэпшIыщт
 Iори енэкъокъу.
 КъыфэмышIмэ,
 зэIэшъутхъыщт,
 Ышгъхъэ сэри къысфэшъухъыщт.
 Ары шъхъаем изы къышIмэ,
 Сыда сшIэщтыр –
 акъылышIу ар!
 ЧIэ зимыIэм, шъхъанэкIыжъ,
 Тауцтэу изы ормэ пшIыщт?..
 ШъукIу, шъуечъажъ,
 шъуелгъэкIон.
 КъышгъосIуагъэр
 жъугъэцэкIэшгъумэ,
 А мыгъожъым шъутекIон.

ХъэкIэ-къуакIэхэр ежъэх, ЦэIунэжъ мэгушIо.

Ом шыбыби, чIым къышыкIи,
 Шыгъчи, шыпши згъэкIодыщт,
 ХъэкIэ-къуакIэ зи нэмыкI
 Къэзгъэнэнэп щыпсэунэу.

Къошынхэр къештэх, Iэ ащэфэ.

Къошын фыжъыр гырзэу,
 Бгыбзэр къыIуатэу къошын
 шIуцIэм,
 TIури згъэуцужыгъагъэ.
 Сыд джы къаIуатэрэр шъуIуа?
(ЯдэIу.)
 Ы, къошын шIуцIэр мэкъэнчъ,
 Къошын фыжъыр гырзы-
 жъырэп!..
 Сыд джы къэхъугъэр?
 Вэлахъэу шыIэр къызыфехынэу,
 цIыф цIыкIу мыгъор
 къэблагъэ сшIошI?..
 ШъуелгъэкIон, шъупсынкIаIу!..

Къошын шIуцIэм тIэкIу кырегъэчъы, бгъуищымкIэ еутхы.

ЦэIунэжъ : КъэкIырэр псэхалIэ орэхъу.
Къэхъурэм дунэе нэфыр ерэ-
мылътэгъу.
ЦIыф цIыкIум лъэбэкъу
римыгъэкIоу,
Ыгу чэщ шIункIыр кыщерэ-
псых,
Сымакъэ зэхэзыхрэр Хыдзэ-
псыдзэм хэрэф!
(КъэушIункIы.)

ЯТIОНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ къэшIыгъу

Шъэожъыемрэ Мышъэу-Бышъэрэ кытехъэх. ТIури пшгыгъэ, ерагъэу оред кIаIукIы.

Шъэожъыер : ЧIыгур гъугъэ, псыр егъукIы –
ГукIэшху.
Мышъэу-Бышъэр : Тшхыни щыIэп, тшхыни
щыIэп... ГукIэшху.
Згъээзэжына, сыд сшIэхэн?..
Шъэожъыер : Хъау, сигъус, пIорэр хъуштэп!
Джъри бэ гъогоу титIо тапэ
илъыр.
Зэпытчынышъ хэгъэгуйбгъу,
ЧIым ыгъунэ тызынэскIэ,
ЦэIунэжъ къэдгъотынэу,
КъысэпIуагъи, пщыгъупшагъа?
Дэгъу, тIэкIу зыгъэпсэф.

Шъэожъыер тIысмэ шIоигъу, ау макъэр къэIу.

Макъэр : Сыпшгыгъ пIоу, укъэмыгуцу...

Шъэожъыер (зыкъеIэтыжъы) : Зэхэоха?

Мышъэу-Бышъэр : Сыда, сэIо, зэхэсхыщтыр?

Ныбэ нэкIым гъогъо макъэр
щызэпыгуреп.
Хъэ шъэныкъо щызэрэшхрэм
фэд сыныбэ.

Шъэожъыер : О зэхэпхрэм, сыда пIомэ,
ЧIым шIулъэгъоу фыуиIагъэр
ЦэIунэжъы о пхихыгъ.
Ныбэ закъом щэхъу гумэкI
УимыIэнэу укъэнагъ. Къэтэддж,
некIо!

Мышъэу-Бышъэр фэмыахэу къэтэдджы. Ежъэжых.
ХъэкIэ-къуакIэхэр къэлъагъох.

Баджэу-Жъыер : А шIой цIыкIум сэ есшIэщтыр
ПсынкIэ дэдэу къэшгулътэгъуц!..
Аслъан-Анэр : О пIэкIэкIмэ, ифэшъуашэ
Сэри ащ езгъэлътэгъун!..

Шъэожъыер алъэгъу, къэIасэх. Мышъэу-Бышъэр къэ-
штагъэм фэд.

Баджэу-Жъыер : О, цIыф цIыкIур, гъогумаф.
Шъэожъыер : ШIу зыгу илъмэ ащыц охъу,
Ори, Баджэу-Жъые дах.
Баджэу-Жъыер : Ныбэм илъыр ары нахъ,
Хэта пылъыр о угу илъм.
Сыд Iофышхуа уезфыжъагъэр,
Тъд, цIыф цIыкIу, уздежъагъэр?

Шъэожъыер : ЦэIунэжъ къээзгъотынэу,
Къээзгъотынышъ, сытекIонэу
Гухэлъ сшIыгъэу гъогу сытет.

Мышъэу-Бышъэр (Шъэожъыем реIо) : ТыкъямгъашI,
тацунтхъэнышъ,
ЧIыпIэ мыгъом тыранэн!..

Баджэу-Жъыер : Мы уигъуси, мы делэжъыри
ЦэIунэжъ дэжы макIуа?
Сеплъмэ, нэкIы, сеплъмэ,
пшгыгъэ, тхъамыкIэжъыр.

Шъэожъер : Мышгъэу-Бышгъэр сэ сиггъус.
Шъори, гъусэ шгукъысфэхъумэ,
шгъуздэсщэн.

Баджэу-Жъьер : Хъа-хъа-хъа! Цыфы цыкIу,
А делагъэр къыпфэтшIэнэп.
Тэ мыщ гъусэ тыпфэхъунэу
ТыкъэкIуагъэп, зымыгъэдел.
ЦэIунэжъы тырилIыкIу тэ.
Зэ утшхын тIуи, итхъухъагъ,
Ау етIанэ, егупшыси,
ЦэIунэжъы къытиIуагъ:
Тизэфагъэ гурэрэIу,
Цыфы цыкIуум мы пэIожъым
Изы хъун пцIы къыусмэ,
ТекIоныгъэр къыдихыщт.
Къымыусмэ...

Шъэожъер : Сыд етIанэ?
Аслан-Анэр : ПаIом изэу пцIыр къэмышIмэ,
Утцунтхъэщт! Ошта, сэIо?

Шъэожъер : Сэштэ! Адэ изы къэсшIмэ?

Баджэу-Жъьер : А-хъа-хъа! Изы къэпшIмэ...
Изы къэпшIмэ – сэри гъусэу
сыпфэхъущт.

(ЗъэрегъэзэкIыш.)

ЧIэ зымыIэм тауштэу изы
ПшIын плъэкIына, шIоижъы
мыгъу!

Еж ашыгъум, сэ о гъусэ
Сыпфэхъуфэ!.. Хъа-хъа-хъа!
Шъэожъер : Дэгъу дэд. Етэгъажъэшъ,
ШгукъедэIу, хъакIэ-къуакIэх:
Еомэ, зэраIомэ зэраIотэжъэу,
СыкIощтыгъэмэ сшIэрэп,
Сычъэщтыгъэмэ сшIэрэп,
ЗыкIэсымышIэщтыгъэри
сшIэрэп,
Семыбэджыгъэу сыкъызэтэджы-
жъым,
Шъофыжъ горэм сэжъошъ сит.
ДжабгъумкIэ сэкIо,

СэмэгумкIэ сыкъыкъокIыжъы.
Синыбжыкъу псым
зэпырыкIыгъэу,
МэщхыпцIышъ, чыгъ жъаум чIэс,
Сыпшыгъ еIошъ, зеукъудыи.
Стхы дыигъэу зызысэуфэм,
Цыгъо фыжъ цIыкIу къыхэлъэти,
«Стхы ожъошъ утет!» – ыIуи,
къысфэгубжыгъ.
Сэри сызегъэгубжым, зигъэлъати,
лгъынэ къыдзыгъ.
«Ари дэгъу!» – сIуи, цокъэ сэмэ-
гум,
Iэгум из лгъынэр шысфагъ.
Цокъэ джабгъур, шысфэн згъоты-
гъэпти,
Зигъэгуси, ылтэпс губжыгъэу,
сысэу
Чыгым дэгъэягъ.
«Сыд сиягъэ окIыгъ?» – сIуи,
ЕтIэгъойкIэ сызгъэуаем,
Чыгъ шгъапэр Iошгъэхъо хъугъэ.

ХъэкIэ-къуакIэхэр хэщхыкIых, Шъэожъыем зызэпи-
гъэукIэ, Баджэу-Жъыем «къаIо, къаIо», – еIошъ, паIор кы-
регъэлъэгъу.

Iуашгъэр къэсыжъуи жъокIаеу,
Хъырбыдзыр шызгъэтIысхъагъ.
Аужырэр хэзгъэтIысхъажъэ,
Апэрэм игъо къэхъугъ.
«Къэхъугъэмэ боу дэгъу!» – ыIуи,
Синыбжыкъу еужырэу псым
кыикIыжыгъ.
Ау Iэ зымыIэр къэIаби,
ПцIанэм ыгужуакIэ дилгъагъ...
Стырахыгъэр къатесхъжъи,
Жъым нахъ псынкIэу сечъэжъагъ.
Сэгъэ-сэгъэ, нэгъыришы
Мэкъу аупкIэу саIукIагъ.

Хъырбыдзыр къасшти, лъэшэу
 Сызтекуом, зэгозыгъ.
 Ыгузэгу тыгъужъ джадэ
 Хыхы-рых ыІоу къыдэпкІыгъ.
 Нэбгырищыр къыкІигъащти,
 Зым щэмэджыр шыкурыкоу,
 Адрэм куахъоу зыцэ кІакор,
 Адрэм куахъоу зыцэ кІыхъэр
 Тыгъужъ джадэм лъатІупшыгъ.
 Мо щэмэджыр обыбыфэ,
 Мэкъур зэкІэ къыупкІагъ.
 Ар зы куахъом къыуІэгужыи,
 Адрэ куахъом къыгъэшэси,
 Тыгъоу-Гъужъым сешэсыжыи,
 Жьыр згъэгъуси, сежъэжыгъ.

ХъэкІэ-къуакІэхэр мэххы, фэмыехэ фэдэу, ау афэ-
 мыхъоу.

Баджэу-Жъыер *(шхын фалІэу, ерагъэу зиІажэзэ):*
 Сыд етІани, цІыф цІыкІу?
 Шъэожъыер: Тыгъоу-Гъужъым ытх сыкъепкІы,
 Аслъан-Анэм сыдэпкІае.
 Сапэ итыр къурэ быт,
 Зызгъэпыти сыкІырыуи,
 Аслъан-Анэм сыкъепкІэхи,
 Къурэ бытым сытепкІагъ.
 КъэсыузэнкІи, сыкызепплтым,
 ЦэІунэжъэу кычІэкІыгъ.

ХъэкІэ-къуакІэхэр лъэшэу мэххы.

Баджэу-Жъыер *(зэгоутэу мэххы):*
 О сэш нахы нахъ Іаеу пцІы оусы.
 ШІэх, къэІуат!..
 Шъэожъыер: СыкъэкІожи, сицокъитІу
 Зышысхын сІуи зызсэуфэм...
 Еуи чэшэу, еуи мафэу,
 Тигъунэгъум нибжи цуитІоу
 ИмыІагъэр шІуатыгъугъ.

Нэшъур зэплъэм, цу лъэкъофхэр,
 Афыжэу, ахьыхэу ылтэгъугъ.
 – Эй, сэІо, шъусэлъэгъу,
 Ау сыдэуштэу тигъунэгъум
 Цу лъэкъофхэу, фэмыфитІоу
 Нибжи гъашІи имыІагъэр
 Тауштэу-моуштэу ешъуфыжъагъ?
 Дэгур даІуи къэгугагъ.
 Цу быу макъэр дэгум жъынчэу
 ЫтхъакІумэ кыридзагъ.
 – Хъайт, еІо, макъэ ешгы,
 Цу лъэкъофмэ алъэушгы.
 – Арэп, еІо, тигъунэгъум
 Сэри, ошІа, сыгу фэгъу.
 Ау сыдигъо цу быу макъэ
 Ащ иІэгуга дэІукІыгъ?
 Сыд пай адэ икъэлапчъэ
 Цоу имыІэм ІуежъугъэкІыгъ?
 Тыгъэр жъажъэу нэстырыгъ,
 Чэшър, ошІа, боу шІункІыгъ.
 Лъащэр, бэшър кІэгъэкъуагъэу,
 Чыгъ шъхъапитІум апысыгъ.
 Лъэсэу лъежи шыу тыгъуакІом,
 Чыжи, благъи ымыгъакІоу,
 ЕмылъэкІонэу кыкІэхъагъ.
 Іащэм щхъур ришъоу шысти,
 Іэр ылтэкІи, еІи-Іаби,
 ИшхомлакІэ шыу тыгъуакІом
 кыгубытыгъ.

Джауштэу цуитІоу ягъунэгъум
 Нибжи гъашІи имыІагъэр
 ЗышІуатыгъум къафыжыгъ.
 Тъу алахъ-алахъусын!
 Фэдэ хэты кыгусын?

Баджэу-Жъыер: Хъугъэ, хъугъэ, къетэкъохэу
 Изы пшІыгъэ сипэІожъ.
 Хъугъэ сэІо, икъушт сэІо,
 СыолъэІу, зэ шыгъэт!
 Шъэожъыер: Адэ дэгъуба, сыптекІуагъ,
 Изы сшІыгъэшъ, джи тиІуагъэ
 ДгъэцэкІэнэу игъо хъугъэ.

Баджэу-Жыер,
сыптекIoшгумэ,
Гъусэ ори утфэхунэу
Iуагъэ пшIыгъэшъ –
еуцолIэжь.

Баджэу-Жыер (къыкIэлтырэхъэ):

Сышгъуигъус, ЦэIунэжы
сигъэпцIагъ.
Баджэу-Жыем нахъ
тхъагъэпцI,
Нахъ пцIыус, нахъ хъор-шэр
ЩымыIэнэу ыIогъагъ
ЦэIунэжы.

Джы сыоплгышъ,
Сэ, пцIыусыр, сыбгъэпцIагъ.
Арышъ о акъылэу пхэлгыр
ПцIыус пстэуми анахъ лъэш.
(КъэушIункIы.)

Аслъан-Анэр: ЦэIунэжы къошын шIуцIэр
Къыштагъ, некIох, тэунэхъу!..

Тыгъоу-Гъужгыр: ПсынкIэ, псынкIэ, Баджэу-
Жыер,

НекIо ори, ушымыт!..

Баджэу-Жыер: Шгъугъогуаф, пэкIэ шгъутеф!

ЯтIонэрэ къэшIыгъу

ЦэIунэжы ипшыпI. ЦэIунэжъ губжыгъай, мэцIацIэ.

ЦэIунэжъ: Ы, делэжгых, цIыф цIыкIум
ШгъутемыкIоу шго, сидэуштэу
Шгъумыщынэу, шгъумытхытхэу...

ЛгъакъокIи IэкIи яо, кырефэкIых, мэпшы.

Аслъан-Анэр: Тыдэ шыI Баджэу-Жыер?
Баджэу-Жыер... ЧIэ зимыIэу
Джа пэIожъэу ептыгъагъэм
ПцIыр изыбзэу, къетэкъохэу,
цIыф цIыкIум кыгъусыгъ.

ЦэIунэжъ: ЧIэ зимыIэм, шгъхъэнэкIыжъ,
Тауштэу изы кыфэшIыгъ?
Мы дунаир цIыф цIыкIум
ЫIэ зэкIэ зырилгъаажькIэ,
Сыд тшIэжышт тэ?
Мош щэхъу мыхгъурэр
кытттекIощта?

Аслъан-Анэр: Ы-ы, сыубытэу, IэпIэ-IапIэу
СыупIэIугъэмэ сэ ар!..
Сыда тшIэштыр, ЦэIунэжъ? –
ШIоижъ цIыкIур уадэжъ къэкIо.
Баджэу-Жыер, Мышгъэу-
Бышгъэр ащ игъусэх.

ЦэIунэжъ (егупшысэ): ШгъушIэштыр ары:

Шгъуежыи, шгъучыи,
Къэшгъуубыти а мыгъожгыр,
ШгъуупIэIу, шгъоры кIуачIэр,
Шгъоры лъэшыр,
Шгъумэхъадж, шгъужалым.
Шгъуежъ, псынкIаIо.

Тыгъоу-Гъужгырмэ Аслъан-Анэмрэ ежъэх. ЦэIунэжы
къошын шIуцIэр къештэ, къаримыгъэлгъэгъу фэдэу ышIызэ,
псы шIуцIэ тIэкIу еутхы. КъэушIункIы. ЧыжъэкIэ къэлгъэ-
гъорэ Чып цIыкIур мэтхыо.

ЦэIунэжъ: ШIункIыбзэу, бзэмыIоу,
Хъадэгъур чIым егъоу орэхъу.
Къурым-щырым, бырым-сырым.
Мы уашгъор ушгъуашгъоу,
Мы чIыгур – гугъэпIэнчъэ сэ
сшIын,
КъэкIырэр ерэкIых.
Быбырэр мэшIо быбым хэрэф.
Гъогу тетыр орэлгъэпау,
Сидэогъу ижъ зэIуегъахъ!

Яцэнэрэ кыштыгъу

Шъэожъер, Мышъэу-Бышъэр, Баджэу-Жъьер гъогу тетых. Пштыгъэх. Мыжъо унэжъые шыт, ихъэпІэ гъуанэр олъэгъу. Баджэу-Жъьер ащ ипшыхъанэу фежъэ, зигъэбылъынэу, ау Мышъэу-Бышъэм къекъудыжы.

Баджэу-Жъьер: Ащ нахъыбэ сэ сфэкІуштэп,
СыуукІышткІи.
КъысэпшІэщтыр, кІо,
кысашІ...
(мэтысы)

Мышъэу-Бышъэр: Сэри ары сшІошІ, цІыф
цІыкІу,
Сыпштыгъ сэри, сыукІыгъ.
СфэукІочІыштэп ащ нахъыбэ,
сытІысын.

Шъэожъер: ШъуитІуи тІэкІурэ зыжъу-
гъэпсэф,
Зыжъугъэпсэфи, джыри тапэ
едгъэхъун.
Сэ сыфитэп сытІысын.

Аслъан-Анэм, Тыгъоу-Гъужъым амакъэ къэІу, кытелъа-
дэх, шынагъох.

Аслъан-Анэр: ЦІыф цІыкІур, уихъадэгъу
Джы къэсыгъ. Баджэу-Жъием,
Мышъэу-Бышъэм уатекІон
О плъэкІыгъ, ау пшІошъ
гъэхъу,
Нибжыи гъашІи узтемыкІон
КъыкъокІыгъ джы.
(Шъэожъер мэщхы.)

Мэщха, сэІо, мы емынэр?!
Тыгъоу-Гъужъыр: Мэщха сэІо, мы шІоижъыр?
Арэп, ошІа Аслъан-Анэм
къыуишІэн ылъэкІыщтыр?
Цыгъо цІыкІоу ущыхъунэп!
(Шъэожъер нахъ лъэшэу мэщхы.)

Шъэожъер: Сыздэхъашхырэр къышъосІон:
Шъуапэ илтым шъушыгъуазэп –
джары щхэныр.

Аслъан-Анэр: Тапэ илтыр – о уихъад.
Шъэожъер: Арэу оІуа?
Аслъан-Анэр: Арэу сэІо.
Шъэожъер: Угушхуащ.
Аслъан-Анэр: Сэ сыгушху, сыкІочІашІошъ,
Уиакъылтэу такъыр цІыкІум,
Уиамалтэу цІыкІужъием
Сафрикъунэу кІуачІэ сиІ сэ!

Шъэожъер: Аслъан-Анэр, фэдиз кІуачІэ
Хэта о кыозытыгъэр?
Аслъан-Анэр: ЦэІунэжъы кыситыгъ,
Зынахъ лъэши, акъылышІуи
Дунэешхом кытемыкІыгъэм
Фэдиз кІуачІэ кысхилъхъагъ.
Шъэожъер: ЦэІунэжъа мы дунаим
Анахъ Іушэу, анахъ лъэшэу
Къытенагъэу о

кыпшІошІырэр?
Аслъан-Анэр, Тыгъоу-Гъужъыр (кызэдаІо):
Ары, ары, ЦэІунэжъ!

Шъэожъер: Ащ фэдизэу шъо шъушІоІушыр
тыдэ шыІ?

Тыгъоу-Гъужъыр: Ащ о уиІоф хэлъэп,
Мыдэ къаІо убэнэщтмэ.

Шъэожъер: Хэмылъ хъуна, ЦэІунэжъ
Сыубытыгъэ! Хъа-хъа-хъа!

Аслъан-Анэр: Тауштэу пІуагъи? ЦэІунэжъ
Уубытыгъэ?! А-хъа-хъа!
Тыдэ шыІ уубытыгъэр,
Къэгъэлъагъуи адэ зэ?

Шъэожъер: Мары, еплъ: мыжъо унэм
исшІыхъагъ.

Ихъи еплъ,
Армырмэ пшІошъ о хъуштэп.
УкыкІыжъмэ, кІо, етІанэ
Тыбэнэщтми сыхъазыр.

Ары Іуагъэу сэ дэсІыгъэр
ЦэІунэжы: о кыстекІуи,
ЦэІунэжъ шъхъафит сшІышт.
Ау сыптекІоу укъызешІукІэ,
СІорэр сфапшІэу ухэтышт.

Аслъан-Анэр: Сыдэу шІагъуа, хъалэмэта,
Мыщ кыІуагъэр, о-уи-уиу!
Зэ серэплъа? Шъыпкъэу шытмэ
Мы емынэм иІоржъор,
ЦэІунэжы тицунтхъэн.
(Ыпхъэ рещэе.)

Шъэожъер: Тыздэ шыІа? ЦэІунэжъ!
Ихъ нахъ, ауштэу иплъэгъона!

Аслъан-Анэр ехъэ, Мышъэу-Бышъэм мыжъошхо гъуа-
нэм Іуегъао.

Сыд, бгъотыгъа узфэагъэр?

Мэкъэ дэгухэр кьеІукІых.

Аслъан-Анэр: КыІушгъух, сыкыижъугъэкІ!
Гъусэ сэри сыкышгъуфэхъу,
Узыфаер кыпфэсшІэшт.
КыІушгъух, псынкіэ, сыдэу
шІункІы!..

Шъэожъер: КыІутэхы, Іуагъэу пшІыгъэр
БгъэцэкІэнэу укъезэгъмэ.
Мышъэу-Бышъэр, кыигъэкІыжъ,
Гъусэ шІагъо ар тфэхъушт.

Тыгъоу-Гъужъым кІетхъужы, Шъэожъер апэ итэу
ежъэх, оред къаІо.

ТэкІо, тэкІо, телъэкІоны,
ЦІыфы цІыкІур тапэ ит.
ЦэІунэжъым тытекІонышъ,
ЧІыр шъхъафиты тэ тшІыжъын!
Еужыр, елъэкІон, ЦэІунэжы
тытекІон!..

ЯплІэнэрэ къешІыгъу

ЦэІунэжы ипщыІ. ЦэІунэжы кыречъыхъакІы, зэ-
кошъоожы, хылыгъэу жы къещэ, мэгъынагъэ, зеупІэІужы.
Тыгъоу-Гъужъым ылъакъо пхыгъэ.

ЦэІунэжъ: Сыунэхъуи, хэсшыхъажы!
ШъхъанэкІ купым кысашІагъэр!..
Жъалымыгъи, кІочІэшІуагъи,
ТхъагъэпцІыгъи, хъоршерыгъи
АнахъышІоу шыІэр зэкІэ
Ахэслъхъагъэу делэ купым,
Мыпъожъ цІыкІур къатекІуагъ!..
Тыздэ шыІэх сикъошынхэр?

Къошынхэр къештэх, Шъэожъемрэ игъусэхэмрэ
къэлъагъох. ЦэІунэжъ мэкъо. Тыгъоу-Гъужъым елъэщаозэ
кІетхъужы. ХъэкІэ-кыуакІэхэр ЦэІунэжы лъежъэх. Къа-
чыхъэ зым ыуж зыр итэу, ЦэІунэжъ апэ итэу. Къошы-
нитІури кыІэпагъэзы, шІуцІэр мэкъутэ, псы шІуцІэ кье-
чы, къэушІункІы, Чыг цІыкІур гуІэзэ къэтхыо. ХъэкІэ-
кыуакІэхэр мэдых, ЦэІунэжъ Тыгъоу-Гъужъыр игъусэу
кІетхъужы, кыззекъуокІы.

ЦэІунэжъ: Мызэгъэгум, цІыфы цІыкІу,
Уинасып о кыстекІуагъ,
Ау сэ джыри сыпІукІэн.
Спсэ пэтыфэ уикІодыкІэ
Семызэшъэу сеусэн!
(КІетхъужы.)

Шъэожъер: Сэри ары, ЦэІунэжъ,
Сыпщэщынэ зышІомыгъэшІ.
Бэ шІэн, макІэ шІэн –
Титъогулэ зэІукІэн.

Къошын фыжыр къештэ, тІэкІу кырегъэчъышъ, аты-
реутхэ игъусэмэ, къэхъужых, мэгушІох. Джыри псы тІэкІу
еутхышъ, нэфынэ къэхъужы.

ЧІыгум ыпсэу ыпсэ ІэшІу,
Шъуеплъ, ныбджэгъухэр, тІэ илъ
хъугъэ.

Мышъ э у - Бышъ э р :

Шъ Э О Ж Ъ Ы Е Р :

ТЭТЭЖЪ :

Афeрѣм, сикІэлeхѣу,
Хѣупхѣэ шѣыпкѣэу
уѣыѣІeкІыгѣ.
ЧІыгум ыпсѣу тинасып
кѣытфeбгѣотѣжѣыгѣ.
Батыр шѣыпкѣэу узeкІуагѣ,
Нибѣи цІыф
зѣтемыкІуагѣэм,

Шъ Э О Ж Ъ Ы Е Р :

ТЭТЭЖЪ:

Шъ Э О Ж Ъ Ы Е Р :

...Кыхадз, кыаго кыздебгыаштэу...
Мышьэу – Бышьэр (зальм кыфэгъэзагыэу,
орэдышгом итьэу):

ГэшГумэ, моу зэ сежугъэцакъ,
 Сежугъэцакъи ар къэсшІэн!..
 Баджэу-Жъьер (армэу шІыкІэу мэІабэ): Сигъхъэ
 мэузы,
 УэкІай!..
 Аслъан-Анэр: Моу шъуеплъ мыдэ,
 Зышгъхъэ узрэм!
 Узынышгъхъэ пшІота о?
 ІэкІэ Іабэ, пшгъхъэ мэузмэ!..
 Баджэу-Жъьер: Тауштэу ІэкІэ сыІэбэна –
 ІитІоу спытри утэбжъагъ...
 Аслъан-Анэр: Адэ плъакъо?
 Моу кытетхъу!
 Баджэу-Жъьер: Слъакъо гуши панэ хэлъ...
 Аслъан-Анэр: Адрэ лъакъор?
 Баджэу-Жъьер: ЛъэкъуитІу сиІа?
 Ара сэІо!..
 ЛІыжъыр (къякІуалІэ): Икъун, тІэкІурэ
 зыжугъэпсэф,
 ШгъукъэтІыс моу. (МэтІысых.)
 Шъэожъьер: Тэтэжъ,
 ЦэІунэжъы зыпсэ хихи
 Ыгъэгъугъэмэ ашыщэу
 Тэ тихапІэ, мы чІыгу тІэкІум,
 Псэ кыпыдгъэкІэжыгъ.
 Ау чІынэлъэ-чІылъэ пстэуми
 Джъри псэ агъотыжыгъэп.
 Іуагъэ сшІыгъэ зэрэчІыпоу
 Сэ къэзгъэхъужынынэу.
 Сежъэшт непэ, тиныбджэгъумэ
 афэсакъ о.
 Іоф арэшІ.
 Зэныбджэгъухэу, зэгъусэгъухэу
 орэпсэх.
 Тэтэжъ: Ар боу дэгъу, сибатър...
 СшІошъ хъугъагъэп ЦэІунэжъы
 утекІонэу.
 Ау о пстэуми уатекІуагъ,
 НыбджэгъушІухэр къэбгъотыгъэх.
 Ау уизакъоу чІыгу пстэури

О кыпфэкІухъанэп,
 Сэ згъэзэн къохъапІэм.
 Шъэожъьер: Жъы хъазыры о ухъугъ,
 ПфэукІочІынэп, ситэтэжъ...
 Тэтэжъ: Хъау, сишъау.
 О кІочІакІэ кысхеплгъагъ.
 ЦэІунэжъы нэшъу сызешІым,
 СынитІу о къэбгъэплгъэжыгъ.
 Сыфай сэри, сэлгъэкІыфэ,
 ЧІыгуи, псыхъуи, мэзи, уци
 Пстэуми апсэ ястыжынынэу.
 Шъэожъьер: Дэгъу, тэтэжъ.
 ТытІумэ нахъ шІэхэу тиІоф
 зэшІотхын.
 Шъо, хъэкІэ-къуакІэхэу
 Ныбджэгъу сфэхъугъэхэр,
 Шгузэдэпсэу тыкъэсыжыгъэ.
 Шгъумышын, ау шгъусакъ.
 ЦэІунэжъ, Тыгъоу-Гъужъыр,
 Гъужъ мэхъаджэр джъри псэх.
 Тыкъэсыжымэ, кышшъосІошт
 Тызэрэпсэуштыр.

Шъэожъемерэ Тэтэжърэ унэм ехъэхэшъ, тІэкІу шІагъэу
 къекІыжых, гъогу гъомылэр зырылъ Іалгъмэкъхэр аІыгъых.

Шъэожъьер (хъэкІэ-къуакІэмэ афэгъэзагъэу):
 ХъяркІэ, ныбджэгъухэр!
 Зы лгъэІу кышгъуфысиІ: унэм
 шгъуимыхъ,
 Ащ ит пхъонтэжъемер шгъудэмыІаб.

ХъэкІэ-къуакІэхэр къэзэгъых. Шъэожъемер Тэтэжъ
 Іуешшъ реІо.

ЦэІунэжъы чІыгум ыпсэу
 Хихыгъагъэу къэнэжыгъэр
 Пхъонтэжъемер дэзгъэуцагъ,
 Къошын фыжъэу итым дэт.
 ХъэкІэ-къуакІэ ар ІэкІахъэ
 Хъунэу шытэп...

Узынэсрэ чЫгу-чЫналъэм,
Мэзым, псыхъом, шьофым,
губгъом
Къышыцуи моуштэу къаIo:
«ЧЫгум ыпсэ
Пстэуми анахь IэшIу.
ЕшIушI, гъэбагъо.
Зы унэгъо зэдэIужьэу
Теты пстэури тызэдэпсэун!»
Джауштэу къаIуи, ащ лтыпытэу
Пстэуми псэ къапыкIэжыщт.
ХъяркIэ, хъяркIэ!
Тэтэжъ: Угъогумаф!
Зышыгопэгъум — псы
ушымыкIэу,
ЗышыкIымафэм — фабэм
уимыбгынэу,
Къушгъхэмэ зыктыпфаубгъоу,
Губгъомэ зыктыпфыращэу,
Уищэрэ убзэрэ зэIульэу —
ШIу зыгу илгыр ухъумэ,
ХъункIашIэу чЫгум ебэнырэр —
гъэкIоды!
Гъогумаф, сишъау!

Тэтэжърэ Шъэожъемерэ лъэныкъо зырызэу текIых.
ХъэкIэ-къуакIэхэр алъэплъэх.

ЯтIонэрэ къэшIыгъу

Мэз гъун. ШIункIышъо. ЦэIунэжъ елъэщао, мэщэIу,
зэхэцунтхъагъ, ынэ лъэныкъо кIэпхагъ. Тыгъоу-Гъужъыри
елъэщао.

ЦэIунэжъ (апэрэу ытээгъурэм фэдэу къеплтышъ,
кытекуо):
Ори ухэ-э-т?

Тыгъоу-Гъужъыр: Сэри?
ЦэIунэжъ: Ары, ори! О ухэт? О у-у-хэ-эт?

Тыгъоу-Гъужъыр: Сэ сы Тыгъу, сэ сы Гъужъ...
Тыгъоу-Гъужъыр ары сэIo.
ЦэIунэжъ: Пшгъхэ шIоз, зэузапсэ охъу!
Улъащэу, унащэу,
Уушъуашъоу,
УIушъуаоу тхъам уешI!
Тыгъоу-Гъужъыр: Сэры, сэры уигъусагъэр
ЦIыф цIыкIум уикъошынхэр
Зыптырехым, ЦэIунэжъ.
ЦэIунэжъ: Сыд пкIэ сиI джы, сикъо-
шынхэр
ЦIыф цIыкIум стырихыгъэх:
Сызыфаем ыпсэ хэсхэу,
Псэ пызгъакIэу сызыфаем,
СышъIагъ сэ,
Сыд шысшIэщт джы мы
дунаим,
Тауштэу ыпсэ чIым хэсхын?
Тыгъоу-Гъужъыр,
Сыд джы тшIэщт?
Тыгъоу-Гъужъыр: КъызэрэпIу, ЦэIунэжъ,
Жъышгъхэ мафэ тхъэм кыует.
ЦэIунэжъ: Къыуитынба ащ етIанэ!..
СиIэ тIэкIури сIихыжыгъ.
Баджэу-Жъыер, Мышъэу-
Бышъэр,
ЦIыф цIыкIур, Аслъан-Анэр
Тыдэ шыIэх, Тыгъоу-Гъужъ?..
Сэ а купыр къэзгъотын,
Яфэшъаши агъотын!..

Ящэнэрэ къэшIыгъу

Баджэу-Жъыер (ышгъхэ фиIожъ фэдэу):
ТхъагъэпцIыри ыгъапцIи,
Iушыри ыумыси,
KIуачIэми текIуи,
СэкIo ыIуи, ежъагъэба...
Сыд джы тшIэщт,

СихъэкIэ-къокIэжъ
 ныбджэгъужъхэу,
 Ныбэджэгъужъхэр?
 МэлакIэ тылIэмэ, джы сыд тэ
 тшхыщтыр?

Аслъан-Анэр ылъабжъэмэ яхъо, Мышъэу-Бышъэм ыны-
 бэ еIоты, Баджэу-Жъьер ыкIэ едэхашIэ, ежы.

Мышъэу-Бышъэр: МэлакIэ тылIэмэ, сыд тшхын,
 Тшхын тыдэ къэтхын?..

Аслъан-Анэр (залым, шъэфэу): МэлакIэ тылIэмэ...
 Баджэу-Жъием сетхъон,
 Мышъэу-Бышъэри
 сIунтхъэн!.. (Ыцэхэр елты.)

Баджэу-Жъьер: О хъакIэ-къокIэ шIагъох!
 Сэ цIыф цIыкIум кысиIуагъ:
 Ежъхэм, цIыфмэ зэряхабзэу,
 Тхылъым шъудэстхэнэу:
 Мышъэу-Бышъи, Аслъан-Ани,
 АлъэкъуацIи, яти, яни,
 Сэнэхъатэу яI-ямыIи...

Баджэу-Жъием тхылъышхорэ къэлэм джадэрэ кье-
 штэх.

КъэтIыс мокIэ, Мышъэу-
 Бышъэр,
 ПцIэ, плъэкъуацI, уянэ-уят...

Мышъэу-Бышъэр: Мышъэ-Бышъ.

Баджэу-Жъьер: Уятэ хэт?

Мышъэу-Бышъэр: Сятэ сшIэрэп.

КъэсэшIэжы зы мышъэшхо,
 Шхэным зыкIи емызэшэу –
 Сэри джауштэу сигъэсагъ.

Баджэу-Жъьер: Тыдэ шыI джы а мышъэшхоу
 цIэрамыIур?

Мышъэу-Бышъэр: Хэхъажыгъ.

Баджэу-Жъьер: Армэ сэри джауштэу сэтхы:
 Ятэ кIиIи хэхъажыгъ.
 Уянэ хэт?

Мышъэу-Жъьер: Сянэ гушэ боу дэхагъ,
 Моу пырацэу, моу цэ кIыхъэу,
 КъызыгъоргкIэ, оред дахэу!..

Баджэу-Жъьер: Дэгъуба адэ: «Гъоргъдах»
 Уянэ шIагъо фэтэусы.
 Сэнэхъатэу сыд хэпхыгъ?

Мышъэу-Бышъэр: Гъэмафэм сыушъынэу,
 Сыныбэ дэгъоу сыушъэнэу,
 Лы сшIын, шэ, куцI
 сшIынышъ,
 КIымафэм сычъыенэу, джары
 сисэнэхъат.

Баджэу-Жъьер: Уныбэ уушъэныр –
 Ар боу сэнэхъат дэгъу.
 Ау сшIэрэп цIыф цIыкIум
 Ар сэнэхъаткIэ пфиштэщтымэ!..
 КъэтIыс, Аслъан-Анэр,
 ПлъэкъуацI, уятэ-уянэр?..
 Хэт ушъщ, хэт узипщэрахъыр?

Аслъан-Анэр: Сыд пшэр ахъырэр?
 Шъыхъа, мэз пчэна?

Баджэу-Жъьер: Хэт уятэр, уянэр?

Аслъан-Анэр: Сятэ шъхъэшхоу, ыкIэ
 кIыхъэу,
 Зихъоу, зилъэу, ылъэбжъанэ
 Пэчэчанэу къэсэшIэжы.
 Зашэрэм текIоу, затхъорэр
 ыIунтхъэу...

Баджэу-Жъьер: ИсэнэхъаткIэ шэкIуагъа?

Аслъан-Анэр: Хъау!.. ШхэкIуагъ!
 Ар зэрэшхэщтыгъэр!
 Къупшъхъэр ыгъэцIацIэу,
 ШкыфыцIэр кыыхигъэ-
 тэкъоу!..

Мышъэу-Бышъэр: Тыдэ гушэ ащ фэдиз,
 Уятэ кырихыщтыгъа?

Аслъан-Анэр: Ары! Сятэ боу Iушыгъ –
 Нибжы ар шэкIуагъэп.
 Джау жъау горэм
 чIэтIысхъанти,

Шысыштгъагъэ ыцэ ылъэу,
 Ылъэбжъанэ ыгъэчанэу.
 Сян шэкIуагъэр –
 Сянэ къыхърэр фигъэтIыльти,
 Сятэ ышхыти, къелыжыгъэр
 тиIахыпъ.
 Баджэу-Жъьер: ЗэрэпIорэмкIэ, Аслъан-Анэр,
 Уянэ шакIо, уятэ – шакIо!
 Пархъ-сархъ ащ фэтэусы.
 Джы чэзыур зынэсыгъэр
 Сэрыпъ, сэтхы (зигъэшIожъэу):
 Баджэу-Жъьер, дэхэжъьер.
 Сятэ сшIэрэп зыдэщIэр.
 Ау дэхагъэ, кIэутысэу.
 Е-е, сикъош,
 Ащ пцIэу кыусырэр сыд фэдагъ!
 Сянэ Баджэ, сянэ-Жъые.
 Боу тхъагъэпцIэу, боу пцIыусэу
 Игугъу бэрэ ащ ашIыгъ.
 Ныбжьи гъашIи цIыф цIыкIум
 Ар фэгъэпцIэныеп.
 Аслъан-Анэр: Адэ сыд уисэнэхъат о?
 Баджэу-Жъьер: СытхъагъэпцI, сыпцIыус,
 Джары сэ сисэнэхъат.
 Мышъэу-Бышъэр: Хэт бгъэпцIэщтыр о, цIыф
 цIыкIури...
 Баджэу-Жъьер (зальм зыфегъазэшъ):
 ЗгъэпцIэн макIа!
 УзгъэпцIэнба сызщыфаем
 Ори, Мышъэу-Бышъ.
 ЗгъэпцIэн модрэ
 шхъэтIумэжъыри.
 ЦIыфы цIыкIури згъэделэн.
 ПцIыр боу кIыхъэ, ащ ыщIпэ
 Зыми джыри зэкъуидзагъэп.
 БгъэпцIэн макIа, Мышъэу-
 Бышъ?
 Непэ – сэры, неущ – оры,
 ЦэIунэжъ е Тыгъужъ!..

Хъау шыу, кIо сэсэмэркъэу...
 (зальм фэгъэзагъэу)
 ЦIыфы цIыкIури ахэгъахъу.
 ПцIы умыусымэ, шыпкъэр
 зэщэу
 Мы дунаим къытенэшт.
 ЦIыфы цIыкIум зысIэжэнэу
 ЕсIогъагъэшъ, зысэщIэ.
 Зэгугъэ, сэри пцIыусыпIэ
 Джыри сыхъажын.
 КIо ар Iофэп,
 Мыдэ Iофмэ тяжъугъэус.
 ЦIыф цIыкIур дгъэгугъагъэ...
 Арэп сэIо,
 Сыд зыфаер мы цIыф цIыкIур?
 ШъушI, еIо, шъумыбзаджэу,
 Iоф шъушIэ, еIо, ерыуаджэ
 Е шхъахынэ кышгъухэмыкIэу!..
 Мышъэу-Бышъэр (зэпишъэ): УтIэшт...
 Чыгъхэр бгъэтIысхъащтых...
 ЧIыгъхэр уукъэбзыщтых...
 Адэ хэты сыныбэжъ ыгушъэшт?
 Аслъан-Анэр: Хэты фэдэ ылъэгъугъ –
 Чыгыр агъэтIысхъэу?
 Чыгыр къэкIы ежъ-ежъырэу.
 Баджэу-Жъьер: УмытхъагъэпцIэу,
 ПцIы умыусэу –
 СыдкIэ былыма ауштэу
 бгъэшIэщтыр?
 Аслъан-Анэр: Зи зэIэмытхъэу, зи умыщунт-
 хъэу?..
 Лъабжъэм къымыхърэр –
 Шхъэм къыпфихъына?
 Мышъэу-Бышъэр: Тэрэзы фэд
 ЗэкIэ къэпIуагъэр, Аслъан-
 Анэжъ.
 Ау цIыфы цIыкIуми
 кыIуагъэр зэкIэ
 Тэрэз къысшIошIы.
 Шъулажъ, ыIуагъ,

ШъузэдэІужьэу ренэу

шъупсэу...

Шъулажъ ыІуагъ шъхъаеи,

О олэжъэфэ хэты уигъэшхэшт?

Пшхыштыр къыуажэу мэзым

хэсышта?

Арышъ, цІыф цІыкІур ашкІэ...

тэрэзеп...

ЕтІани, ошІа... тэрэзы фэд...

Баджэу-Жъьер: УмытхъагъепцІэу, пцІы

умыусэу...

Аслъан-Анэр: Зъми уемытхъоу...

Мышъэу-Бышъэр: Зъми уемышэу...

(хъэкІэ-къуакІэхэр къэгубжъх)

Баджэу-Жъьер: ЗышъуІаж зэ, хъэкІэ-

къокІэжъхэр!

Шъузэдэлажъ, шъузэдеІэжъ -

джары ыІуагъэр

цІыф цІыкІум.

Джы тауштэу тшІышт ар? -

ШъукъэдаІу моу: цІыф цІыкІур

КъэкІожъыфэ тежэшъунэл.

Тыхэжъугъахы, тыжъугъэ-

шакІуи,

КъэтышэкІурэр зэдэтшхын.

Мышъэу-Бышъэр: Ау... Сэ... шІэрэп...

Баджэу-Жъьер: Сшъхъэ къэузы...

Хъаумэ слъакъуа е скІэнтІыІуа:

Аслъан-Анэр: «Шъхъэ, кІэнтІыІу...»

зышъуутІыІуи,

Моу саужы шъукъиуцу!

Елгъэаозэ ауж ехъэ, къамылгъэгъу зыхъукІэ, нэшІэ-
ІушІэу зешІы, дэпкІэтае; оред къаІо, абгъхэр зэрэІыгъэу.

Аслъан-Анэр: ТышэкІон, тышэкІон!

Баджэу-Жъьер: МыдыкІи, модыкІи тэ тыкІон!

Аслъан-Анэр: Пчэни, шъыхыи,

тхъакІумкІыхыи

Зэрэтфахъэу тэ къэтхын!

ЗаутІыІушъ, лгъэпэпцІыеу, заплтыхъэзэ текІых.

ЯплІэнэрэ къэшІыгъу

Шъэожъьер гъогум тет, чэфы, оред къеІо.

Шъэожъьер: «ЧІыгум ыпсэ боу псэ ІэшІу...»

ЦэІунэжъы тытекІуагъ.

Тыгъоу-Гъужъым кІедгъэтхъугъ.

Мышъэр, Баджэр, Аслъан-Анэр

Сэ ныбджэгъу къысфэхъугъ.

(Къызэтеуцо, оредыр зэпегъэу.)

Чыгъхэр, чыгъхэр, псэ шъосэтыжъы!

Мэзым ымакъэ къэІу, бзыу макъэхэр зэхэохых.

ШъуипкІашъэхэр Іушгъабэхэу

ОрэІушгъашъэх.

Шъульапсэхэр чІым ыпсэ лгъэрэхъух.

ЧІыгур жъугъэдахэ, жъугъэжъау.

Псы нэпкъыхэр жъугъэпытэх,

Жыбгъэм пытэу шъупэІут.

Мэзым ымакъэ чэфэу къэІу, сценэм уцышъо нэфынэр
щэзекІо.

Бзыухэр, бзыухэр, псэ шъосэтыжъы.

Бзыу макъэхэр къэІух, кыххэлыдыкІхэзэ, нэфынэ бзый
зэмышъогъухэр мзечгъэх.

Лгъэгъу шъубыб,

Шъхъафитэу, пстэуми тафитэу

ЧІым тызэрэтетыр оредкІэ шъуІуатэ.

Пщэсхэр, пщэсхэр,

Псэ шъосэтыжъы!

Шгъабэу хэжъгъыукІрэ мэкъэмэ гохъ къэІу.

Ошх быбэу шъуцъуалъ пшэхъуалгъэм,

ЧІынэлгъэ лгъапІэм шъуригугъапІ.

ШъуІуатэ тичІыгу зэрэдахэр,

Жъуагъуи, огу къати зэхэхэу!

Бзыу макъэр нахъ лгъэш, шгъофхэр нахъ нэфынэх.

Къушгъэхэр, къушгъэхэр
Псэ къышгъосэтыжы,
зышгъумутыгъ!

Мэкъэ дэгъу, мэкъэ гурымыр къежэ, шыблэ макъэу
Іэсэжырэм ехыщыр.

Шъушгъэхэр лъагъу шъуІэтых,
ШъуплІэІухэр шъуузенкІыжыых.
ЧІыгум шъуктыгъэхъугъэшъ –
Шъуриухъумагъу, шъурипытапІ.

Макъэр, хахъозэ, кыдзэуае, нэфынэр лъагъу кыдэкІуае.

Псыхъор, псыхъор!

Псыхъом, бзыухэм амакъэ къэІу.

Уиормэ псэ ясэтыжы, ерэчъэжъэ-
жыых.
Гъэбэжъум уризехъакІоу уигъашІэ
гъакІо!
Псэушгъэхэр, шъуиІофмэ ауж
шъуихъажъ.

Псэ шъосэтыжы.
Жыри зэфэдэу, псыри зэфэдэу,
Мэзи, гъэхъуни – зэкІэ зэфэдэу
здышгъуиІахъ.

Псэушгъэхэ мэкъэ зэхэкІуакІэхэр къэІужыых, шъо зэ-
фэшгъафхэр сценэм щэзекІох: фыжы, гъожы, шэплты.

Гъогухэр, гъогухэр! Шъуусэпыгъэу,
Псэ шъухэмылтыжъэу джы нэс
шъушылтыгъ –
Шъуежъэжъ! ЧІы чыжъэхэр зэшъупхых,
Гъуашэрэр – хэшъушыжъ. ШІу зыгу
илъым
Ылгъакъо шъумыгъэпшы.
Гъогумафэх, гъогухэр!
(*Орад къеІо.*)

ЧІыгум ыпсэ боу псэ ІэшІу...
(*Пыжъыр елъэгъу.*)

Пыжъ, пыжъ, ерыпыжъ,
Гужъа, гукІа епхыжъагъэр?
Тыда, пыжъ, о уздежъагъэр?
Гужъ зиІагъэр унэхъугъэ!
ЦІыфы цІыкІур ЦэІунэжы езэуагъ,
Хъапэ-сапэ ар ригъафи,
ЧІыгум ыпсэ ритыжыгъ.
Тэри, еплъ, тыкъэхъужыгъ.

Пыжъыр:

Шъэожъыр:

Гъогумаф! (*Къамзэгур елъэгъу.*)
Зэгъу, Къамзэгъу,
Къэгъэлъагъу моу зэ убзэгъу:
Сыда пхъокІырэр, пІотырэр,
плъэкІырэр?

Къамзэгур:

Унэ сэшІы, чэу сэшІыхъэ.
Сыд узпэтыр? – уаер къэсы,
ЧІыгум ыпсэ цІыфы цІыкІум
кыыхыжыгъ.
ЧІым тет пстэури иІофшІэны
фежъэжыгъ!

Шъэожъыр:

ХъяркІэ унэр еогъажъ,
Хъяр-мамырэу уцэлажъ!
СэкІо, сэкІо, селъэкІон.
Къын пстэуми сатекІон.
ЧІыр бэгъашІэ, шІушІэр багъоу
Зы унагъоу тышыІэн.

ПэІухъу.

Ятфэнэрэ къэшІыгъу

ЦэІунэжъ:

Зыгорэ шІэгъэн фае,
Сыд сшІэшът? (*КъыречъыхъакІы.*)
ХъакІэ-къуакІэхэр цІыф цІыкІум
ныбджэгъу ышІыгъэх.
ХъэкІэ-къокІэ ныбджэгъуи мэхъуа?
Хъау, цІыф цІыкІу, о оделэ.
ХъэкІэ-къуакІэр – хъэкІэ-къуакІ.

Бгъэщынэн, бгъэчырэн,
Джауштэу пфэшІмэ –
уичэрэн!..

ХъакІэ-къуакІэмэ
сагъэгумэкІырэн.
Сэ сІэкІэкІыштхэп ахэр.
Пстэумэ анахь Іофыр цІыф
цІыкІур ары.
КІо, ари зыгорэу хъун.
ЦІыфы аІуагъэ пае,
ЗэкІэ цІыф закІ пшІошІа!
(Залым чІэптыхъэ.)
Адэ джы мыхэр зэкІэ цІыф
закІэха?

УахэптыхъаІомэ?..
Тыдэ кІуагъа мы Тыгъур,
Тыдэ кІуагъа мы Гъужъыр?

Тыгъоу-Гъужъыр къэсыжы, къинмыгъуае ылъэгъузэ
топ горэ, ыпэ ракетэ шІыкІэу къэкъуды.

Цэ Іунэжъ : Тыгъоу-Гъужъыр, сыд
лІэужыгъу мыр?

Тыгъоу-Гъужъыр : СшІэрэн, ау мыр гъэбы-
лъыгъэу
Зысэлъэгъум мэзым хэтэу,
КъытшгъапэнкІи хъунба сІуи,
СыкІэуцуи къэслъэшгугъ.
Хъалэмэтэу шыт мыр, ошІа:
Ызыщыпэ акудагъ,
Адрэ цыпэр гъонэ кІыхъ...

Цэ Іунэжъ (зыпишІыжъэу) :
Гъонэ кІыхъ!.. О пшъхъэ
гъуанэр!
Мыр зыфэдэр умыгулпэкІоу,
Сыд пай, сэІо, кысфэпхыгъ,
Ы, шІоижъ? Ыхы... Ыхы...
Моу иІаби зэ мы гъуанэм.

Тыгъоу-Гъужъыр : Сыщэщынэ, Цэ Іунэжъ...
Цэ Іунэжъ : ИІаб сІуагъэ!..

Тыгъоу-Гъужъыр шынапэзэ еІабэ, тхылъыпІэ тхъапэ
горэ кырехы, кыстыгъэм фэдэу чІедзы.

Къаштэ, делэжъ!

Тыгъоу-Гъужъым къештэжы, фэсакъыпэзэ, ыІэхэр чы-
жъэу ІуцэикІыгъэхэу кыфещэи.

Іух, кысэмыхыпІ! Унэ
ехыпІи зэ еплъ,
Ебзэй бзэгупэкІэ.

Тыгъоу-Гъужъыр тхылъыпІэм еплъы, шынэм кыхэкІэу
быузэ ебзэи.

УиІонтІагъэн, уигъэлІагъэн,
Лъэщэ-нащэ е уишІыгъэн.
Арышъ, къашти моу сегъэплъ.
Мъщ зыгорэ тыратхагъ. (Къеджэ.)
«ЧІыгум ыпсэ боу псэ ІэшІу...»

Тыгъоу-Гъужъым оредыр кыІонэу фежъэ, кыдашъо-
зэ, ау Цэ Іунэжъ техъупкІэ: «Шыгъэт, шъхъэтІэтІэжъ!» Къе-
джэ.

«Атом топ мыр. Ау ожыштэп.
Мыожынэу сэ ар сшІыгъэ.
Къэзгъэзэжъмэ, тадэжъ
сщэнышъ,
ПхъэІэшабэ хэсшІыкІышт.
Зы топ закъуи мы дунаим
Къытенэштэп, он ылъэкІынэу.
СыкыкІэтхэжы: Шъэожъыр».

Тыгъоу-Гъужъыр : Топы еІо, Цэ Іунэжъ.
Ау мыоштмэ, сыд пкІэ иІ?
Цэ Іунэжъ : Хэт зыІуагъэр мыр мыоштэу?
Амгъэоштмэ – ашІыныя?
ЦІыфба, сэІо, мыр,
зышІыгъэр?

Адэ джары, тыцІыф аІо,
Ау цІыф закІэп ахэр, дел.

Цыфым пае мыр ашыгызашъ,
Цыфы цыкIур аукинынъу, –
Зэ тегъапты...

Топыр залым фегъазэ, атрегъапсыхъэ: «Цыф закIэх
пшIошIа мыхэр, цыфы зэраIуагъэм пай. Топыр залым
пэзанкIэ зыхъукIэ, топом оред кьеIо.

«Чыгум ыпсэ боу псэ IэшIу...»

Цэ Iунэжъ: Ужэ зэтелъхъ, Тыгъоу-Гъужъ.

Тыгъоу-Гъужъыр: Зи сэ сIорэп, Цэ Iунэжъ.

Цэ Iунэжъ: Адэ хэт мы оред мыгъор
къезщэжъагъэр?

Топыр сценэ кIоцIымкIэ кызэригъэзэжъэу, ореды-
ри щегъэтыжы, залым чIэсмэ зэрафигъазэу, кырегъэжъэ-
жы. ЫшIошъ мыхъоу, джауштэу заулэрэ ешIы.

Арэп, сыдэу гъэшIэгъоны!
Ыушхъухъагъа мы топыжъыр
Шъэожъыем?

Моуштэу цыфым тесэщэашъ,
Оред кьеIо. Ар сыд шIагъу!..
«Чыгум ыпсэ боу псэ IэшIу» –
IэшIушъ арыба сызкIылты-
хъурэр!..

Мыр зышыгыгъэм шIу ыгу илъэп,
Сэ ащ фэдэр – синымбджэгъу.
А-ей гуш, ар чыгъ пэпчъ,
Къурэ пэпчъ топ хъугъагъот,
Тхъапэ пэпчъ топыщэжъэу,
Зы ошхыцэ пэпчъ пцэшIуа-
щэу – а-ей гуш!

Сыда тшIэщтыр, Тыгъоу-
Гъужъыр?

Цэ Iунэжъ егупшысэ. «Къэсыгупшысыгъ!» – еIо, мэгу-
шIо.

ТшIэщтыр ошIа? –
ТшIэщтэп – сшIэщт нахъ –

Гъунджэу сиIэр пшыгъу-
пшагъа?

А сигъунджэу, джыджыхох!

А сигъунджэу, гъунджэ дах!

(Гъунджэшко куандэм кыкыуехы.)

КъысфэшIэт, къысфэшIэт,

ЧIым тет пстэури къэгъэ-
лъагъу.

Сэгъэлъэгъу цыф цыкIур...

Моу зэ иплъэлъ, Тыгъоу-

Гъужъыр:

Цыф цыкIур мары макIо,

Псэ зимыIэм псэ ретыжы.

Ы, шIоижъ! Тхъэм о жъыгъо
уремыгъаф!

ХъэкIэ-къуакIэр тэдэ щыI?

Ы, делэжъых! Мары щысых.

Моу зэ иплъы, Тыгъоу-Гъужъ!

Ы, шъушыс!

Бэ темышIэу сыкъэсыщт сэ...

ТIэкIу-тIэкIуэ къэушIункIы, нэфынэ кызыхъужъкIэ,
хъэкIэ-къуакIэхэр шысхэу елъэгъу. Цэ Iунэжъ игъунджэ
лыдэу сценэм ызыбгъукIэ щыт.

ЯПЛIЭНЭРЭ ЕДЗЫГЪУ

Апэрэ къэшIыгъу

Апэрэ къэшIыгъом (апэрэ едзыгъом) фэдэу сценэр
зэIэхыгъэ, хъэкIэ-къуакIэмэ амакъэхэр къэIух: «Фэсакъ!
ЗыIэпымыгъэз!» Къоныжъ къахы. АгъэтIылты.

Баджэу-Жъыер: А Мышъэжъ, а Бышъэжъ,
Гунахъ хъунба, чIэмьдз

ауштэу!

Мышъэу-Бышъэр: Сыд гунахъа зигугъу пшIырэр?
Гунахъ иIа щымыIэжъым?

Баджэу-Жъыер: Ал, ашхыщтыба ары шъхъаем,
Сыд пай ыли бгъэузын...

Баджэу-Жъьер (Къоныжъ ыкопкъыкІэ зыфегъазэ) :

А Аслъанэу ти Анэжъ,
О пцэжъ чанмэ Къоныжъ ышъхъэ
Нахъ шхыгъошІу къафэхъушт.
ТхъамыкІэжъыр боу Іушыгъэ,
Ышъхъи ІэшІоу къычІэкІын...
Мышъэу-Бышъэр, тІэкІу лъыкІуат
шъыу!

О уныбэ анахъ инышъ,
Къоныжъ ныбэр къыокІушт,
Къидзи, дэгъоу зэхэшхыхъ.
Сэ сьд гуца къысфэнэжърэр?..
ЫкуитІу шъхъае, оды дэдэх,
Мы лъэкъуитІури нахъ дэижыхъ,
Ыпшъ, кІэнтІыІур – ур кІэнтІыІу
сІоу,

Зы сыхъати къесхъакІынэп.
КІо, цІыкІу-цІыкІоу сяцэгъун.
Сыда пшІэштыр, шыІэр ары...
Къышъолыжъмэ къупшъхъэ горэ,
Шъугу къысэгъумэ...
ГуІэ-шІуІэр къышъокІунэп,
Гумэхагъэр къышъухилъхъан,
Ари сшхын сэ, а къын тІэкІур
Шъуфэслъэгъуных, сиынбджэгъухэр.

Аслъан-Анэр: Арэп, Баджэу-тхъагъэпцІыжъьер
Копкъи, лъакъуи, гуІэ-шІуи,
Ыпшъи сэІо, ыкІэнтІыІуи
ЗэкІэ пшхыштмэ, тэ сьд пае
Мыщ тыщыса, ы? Сьд пае
Къын тлъэгъугъэ тэ?
Хъугъэ, икъушт къешъуІолІагъэр!
ЗэрэтшІыцтыр къышъосІошт сэ:
Тэ, аслъанхэмкІэ, тихабзэ
ІэпыІэгъу зыфэтшІышт.
Сшхынышъ сэ, зызгъэшхэкІымэ,
Къэнэжъыгъэр шъо шъуиІахъ.
Джары тятэ ишІыкІагъэр,
Сэри джауштэу сыпсэушт.

Мышъэу-Бышъэр: Аслъан-Анэр, о уихабзэ
Тэ зэфэдэу къытэкІуштэп –
Тыгощэшт.

Аслъан-Анэр: Хэт зыІуагъэр – тыгощэшт?
ХъэкІэ-къуакІэ о плъэгъугъа
Зэдэгъуашъу? КІуачІэр ары
Тэ тихабзэр, бзыпхъэу тиІэр.
КІо о тІэкІу къыостын,
Ау тхъагъэпцІ-пцІыусьжъэу
Баджэу-Жъием зи естыштэп.
Баджэу-Жъьер: Ара сэІо узхъагъэр!
Сэ ащыгъум сечъэжъэнышъ,
ЦІыф цІыкІум дэжъ сычъэшт.
ЕсІошт сэ, о гошакІэу къыххэп-
хыгъэр.

Арэп ныІа цІыф цІыкІум
ыІогъагъэр:
Шъушх, шъулажъ,
шъузэкІыгъу,
Ныбджэгъуныгъэ зэдэшъуІыгъ.
СэкІо, сэчъэ сэ ащыгъум.

Аслъан-Анэр: Зэ къэуцу, зэ, делэжъ,
умыхъыжъ!
Сьд къэпІошт о, Мышъэу-
Бышъэр?

Мышъэу-Бышъэр: ЗымкІэ ошІа, Баджэу-Жъием
Тэрэз фэд,
Фэдэу сшІошІы зыфиІуагъэр.
Тщыгъупшапхъэп цІыфы
цІыкІум къытиІуагъэр.
ЦэІунэжъы, жъалымэжъым
текІуи, тэри
Шъхъафит шъыпкъэ
тишІыжъыгъ.
Арышъ, ошІа, ар тэрэз,
Ау етІанэ, ори, ошІа, тэрэз
пІорэр...
Ашъуу мо зэ тэжъугъэгоши,
Тиши тиІахъ къыххэкІын!

Аслъан-Анэр: Дэгъуба адэ. Сыд гошыкІэ
етпэсышт?

Баджэу-Жъьер: ТшІэщтыр ары:
Тыгъолъынышъ, зы сыхъатрэ
тычъыешт.
Тыкъэушыжъымэ, шъхъаджи
пкІыхъэу
Ылъэгъугъэр кыІотэшт.
Нахъ пкІыхъ шІагъо зылъэ-
гъугъэм
Зэрэпсаоу Къоныжъ ий.
Шъошта?

Мышъэу-Бышъэр: Тыжъугъэшхагъэмэ нахъы-
шІугъ,
Ау сыд пшІэн...

Аслъан-Анэр (*зальм кыфэгъэзагъэу*): Ныбэ нэкІэу
сыд пкІыхъапІа
Мы Іэежъым ыгу къэкІыгъэр?
Ау пырхъ-сырхъ рагъэІофэ,
СыкъамышІэу Къоныжъ
сшхын.
(*Закъфегъэзэжъышъ.*)
Дэгъу, Бадж, дэгъу, Жъый.
Тыжъугъэгъолты, тыжъугъэчъый.

Къоныжъ хъураеу къегъолъэкІых.

Аслъан-Анэр: Моу сэ, ошІа, сшъхъэ
инышхошъ,
Сычъыенэу сызыгъолъкІэ,
Шъабэ горэм темыльт хъуштэп.
Къоныжъ ыко піэшъхъагъ
сшІын.

Къоныжъ кыызфекъуды, ышъхъэ тырелъхъэ – хэцакъэ
шІоигъу.

Мышъэу-Бышъэр: Сэри, ошІа, сІэхэр иныхэшъ,
Шъабэ горэ акІэмылтэмэ,
Чъыегъуае кыисфэхъун.

Моу ытх шъабэ сІитІу тестъхъан.
(*Къызфекъуды.*)
Сэчъыефэ тхъамыкІэжъым ытхы-
цІашъуи сетІэхъун.
Сыд фэпшІэна хъупцІэу шылтми,
Къын ылтэгъоу... (*етІэхъу фэдэзэ
къекъуды.*)

Аслъан-Анэр (*кызыфикъудыизэ*):
Ытх хъупцІына
ТыукІыгъэм, шымыІэжъым, ы,
делэжъ?

Аслъан-Анэм зыфекъудыижъы, зэщэхъэх, Баджэу-Жъы-
ем зепешыжъых.

Баджэу-Жъьер: Шъуин дэдэу,
Адэ шІагъоу шъугубжыпхэх,
Шъушэнычъэшъ!.. Шъурэхъат!
Къоныжъ мокиэ ежъ щэрэлъ,
ТыІукІынышъ, тыгъолъышт тэ.

ТІэкІу ІокІотхэшъ мэгъолъых, ашъхъэхэр Къоныжъ
кыфэгъэзагъэх, къенэцІых, ау Баджэу-Жъыем зэпрегъэ-
зэжъых.

Баджэу-Жъьер (*орэд фэдэу*):
Шъурэхъат, шъухэчъый,
Чъые ІэшІум шъухэпаз (*зальмкІэ
зэгъазышъ*).
Зео-запсэ шъухъугъагъот,
Хъадэ чъые кышъуфэрэкІу!
Сэри тІэкІурэ сышылтын,
Пархъ-сархъым кыызешъу-
тіупшыкІэ,
ЦІыкІу-цІыкІоу сытэдджын...
(*Мэгъолъых, чъыепырхъым къеох.*)

КъэушІункІы, сценэм ызыбгъукІэ кыхэнэфыкІы:
ЦэІунэжърэ Тыгъоу-Гъужъымрэ гъунджэм еплъэх.

ЦэІунэжъ: Олъэгъуа мы Іулэ купыр?
ЦІыф цІыкІум делэ ышІыгъэх.

У Баджэу-Жъыеу шэху
 мыхъурэм
 ЕдэIух хъэкIэ-къокIэжхэр!..
 Къоныжъыри ашхэу,
 Баджэу-Жъыери тырашхы-
 хъажъмэ –
 Джары хъакIэ-къокIагъэр.
 Ныбэ нэкIыжхэу гъолтыгъэ-
 хэшъ,
 Пархъ-сархъ рагъаIоу шлтых!..
 Ы, Тыгъоу-Гъужъ, сыд

Тыгъоу-Гъужъыр: тшIэшт?
 ТшIэштыр ошIа, ЦэIунэжъ?
 ЦIыкIу-цIыкIоу тятшы-
 лIэнышъ,
 Уатхъу Iоу апшъэ зитыдзэ-
 нышъ...
 ЦэIунэжъ: Сыдэу зи имылъа пшъхъэ
 шгугъэ,
 Сыдэу шъхъэ нэкI дэдэ
 ушIышъ!..
 ХъапIый-сэпIый уашIын!..
 ТIэкIурэ тяжэшт, умыгуI.
 Зэ еплъэлъ, Къоныжъ
 къэхъые, т-с-с!

ЦэIунэжърэ Тыгъоу-Гъужъымрэ ялъэныкъо къэушIун-
 кIы, хъэкIэ-къуакIэхэр къэлъагъох... Къоныжъ зыкъе-
 шIэжы, къэтIысы, къелъэгъух, елъэщаозэ тепшыжы. Ба-
 джэу-Жъыем ышъхъэ къеIэты. Аслъан-Анэм ебакъо, теуцо,
 къегъэушы, къегъэчэрэгъужы.

Аслъан-Анэр: Сыд узпылтыр, Баджэу-Жъыер?
 Тыдэ шыI ти Къоныжъ?
 Мышъэу-Бышъэр! Мыдэ еплъ
 КъытишIагъэм мы пцIыгусым.
 Къоныжъ ышхи,
 КъэкIожъ пэтзэ сыубытыгъэ!..
 Мышъэу-Бышъэр: Сыд къэхъугъэр?..
 Унэхъугъэр сэры шъхъае,
 Сыныбэжы сыд ислъхъашт?

Баджэу-Жъыем тебанэх, мыдырэр мэкуо, заIэкIигъа-
 хъэрэп.

Баджэу-Жъыер: Зи силажъэп, сынэсыгъэп.
 Зи лы Iулъхъэ къысIуфагъэп,
 Къоныжъ шIэрэп зыдэхъугъэр.
 Мышъэу-Бышъэр (тхъаусыхъэзэ мэлъыхъо):
 Сыд джы сшхын,
 Сшхын тыдэ къэсхын?

Аслъан-Анэр (Баджэу-Жъыем реIо):
 Ужэ цIыкIу моу къызэкIэкъ,
 Шъхъэкъэ цIыкIу. (Дэплъэ,
 дэпамэ.)
 Хъау, ыцэлы зи лы дэлъэп.
 Зи ыныбэ лымэ къиурэп.
 Тигъэунэхъуи хэхъажыгъ
 Къоныжъ Iаер.

ЦэIунэжы иIэшIагъ ар.
 Сыд джы тшIэшт?
 Мышъэу-Бышъэр: Сыд джы тшхышт?
 ЦIыфы цIыкIур тимыгъусэу
 Зи тэ къыддэхъуштэп.
 Ащ тедэIузэ тыпсэу зэхъум,
 Боу тиIофхэр хъазынагъэх.
 Ныбджэгъугъэр шъуазыфагоу
 «Шъупсэу», ыIуи къытиIуагъ.
 «ШIу шъушIэн фает», къытиIуагъ,
 Арыба, сэIо, Аслъан-Ан? –
 О ушъхъашхошъ, къэпшIэжышт.

Аслъан-Анэр: Сыда ушъхъашхокIэ,
 Пшхыгъэ шымыIэу!..
 Баджэу-Жъыер: О куп!

Моу сэ къэсэжъугъаIу.
 КъэшъошIэжъа цIыфы
 цIыкIум
 КъыIогъагъэр? Ежъ иунэ
 Тимыхъанэу къэлъэIуагъ.
 Пхъонтэжъыем шъудэмIаб! –
 Джауштэу къыIуи ар ежъагъ.
 Хэты джы тыкъылъэгъун –

Зэ тижьугтахыи тыкьежъу-
гъэплъ –

СкIэ пырацэ къышгъосэты
Тшхын икъун а пхъонтэжъыем
КъыздэмыкIкIэ!

Мышъэу – Бышъэр : Хъа-а-ау, сэщынэ... сэ гушIэ
Шъэожъыем естыгъагъ!...

Ау етIани сыныбэжъ...

Аслъан-Анэр : Къыбдэсэштэ, Баджэу-Жъый,
НекIох!...

Унэм ехъэх, тIэкIу шIагъэу къошын фыжъыр аIыгъэу
къекIыжых. Мышъэу-Бышъэр мэгумэкIы: «Къэмышт! Гъэ-
уцу!» Аслъан-Анэм къошыныр ештэ: «ЧIыгум ыпсэ боу псэ
IэшIу... IэшIумэ сэ зэзгъэшIэшт ар!» «КъыIумых!» – мэ-
куо Мышъэу-Бышъэр. Аслъан-Анэм къошыным ышгъхъэ
къыIуехы. Нэфынэ дэдэ къэхъу, къошыным Iугъо къекIы,
нэфынэмрэ шIункIымрэ зэблэху, ЦэIунэжъ ымэкъэ Iае
къэIу. ХъэкIэ-къуакIэхэр зэхэфэх. ШIункIыбзэ къэхъу.
тIэкIу шIагъэу сценэм ызыбгъу ЦэIунэжърэ Тыгъоу-Гъу-
жъымрэ гъунджэм кIэрытхэу кыредзэх. ЦэIунэжъ мэгушIо.

ЦэIунэжъ : Ыхы, хъэкIэ-къуакI!... кIэух
дэгъу

Джы шъуфэсшIышт!

Гъусэ шъуишIы шIоигъуагъ
цIыф цIыкIум.

Ау ащ фэдэ хэты тыдэ ши-
лъэгъугъ –

ЦIыфы цIыкIум гъусэ фэхъоу
ХъэкIэ-къуакIэр? Хъа-хъа-хъа!
(Къызэдашъохзэзэ ордэ къаIо.)

ХъэкIэ-къуакIэр – хъэкIэ-
къуакI –

Арыба, Тыгъоу, арба Гъужъыр?

Тыгъоу-Гъужъыр : Арыба, арыба, ЦэIунэжъ?

КъызэдаIо : Тызэгъус, тызэгупс,

ЧIыгум ыпсэ тэ хэтхын!

ЦэIунэжъ : Тыгъоу-Гъужъыр, кIори
псынкIэу,

Жъыбгъэр садэжъ къынэгъэс!

Сэ ащ нэсы сегупшысэу сыщысышт.
кIо, елбэт, еужъыр.

Зы гъучIахъорэ

Зы пхъэх чанрэ къызыдахых!

(Тыгъоу-Гъужъыр дэлкIаешъ, ежъэ.)

ЯтIонэрэ къэшIыгъу

ЦэIунэжъ : ЗгъэшIэщтым хэкIы, жъы сэхъу –
Зыгорэм шIу къызыдэхъукIэ,
ЧIыгум ыпсэ хэсхы къэс,
ЗгъэшIэщтым хэхъо,
НыбжыкIэ сэхъужы.
ЦэIунэжъ-ерыежъ!
Дунаижъым жъалымыгъэр
Iэшхъэтеты шыпшIын фае.
ХъэкIэ-къуакIэмэ захъумэ-залъэу,
Ацэ зэфалъэу
Алъэбжъанэ зэфагъэчанэу,
СиунэIутхэу орэхъух!
Сыдэплъыемэ – огур кIэззэу,
Зыдэзгъазэрэм – тыгъэми мазэми
загъазэу
Орэхъу!

Жъыр къепщэ. Тыгъоу-Гъужъымрэ Жъыбгъэмрэ кы-
тельадэх.

Жъыбгъэр : ЧIышгъхы, шгъхъапи сашэджэгъу,
Огум себыбэ,
Пщэс быбхэр зэщысэтэкъух.
Къухъэхэр хым къышчысэфы.
Фыртынхэр чыжъэу сэIофтэ!...

ЦэIунэжъ : Зыгъэрэхъат! СипшыпIэ укъэсмэ,
Къурэ цIыкIум нахъ Iасэу,
Сысэу сапашгъхъэ къиуцу.

Епщэ, Жъыбгъэр тIэкIу-тIэкIузэ мэласэ.

Мышъэу-Бышъэр: Адэ сэри... КІо ашыгъум...
 ЦэІунэжъ: КІуачІэм хэти шэрэщын,
 Мэхъэджагъэр орехабэ.
 Лъэши, Іуши тхъагъэпцІыгъэр
 Ауж ренэу ерэмыкІ!
 ЦІыфы цІыкІум ишІушІагъэ
 ШъуишхъошІэны
 кыщегъакІэ.
 ХъэкІэ-къуакІэр кыызфэхъу-
 гъэр –
 Шхъор ышІэнэу, жъалымынэу,
 Іэбжъэ-лъабжъэм рыупІэІо-
 нэу,
 ЩыІэ пстэури кышыщынэу,
 Тхъэжъэу чІыгум шыпсэунэу.
 Арышгъ, непэ щегъэжъагъэу
 Гъусэ пытэ шъусэшІыжы.
 ЦІыфы цІыкІум тытекІонышгъ,
 ТІэ дунаир итлхъажьышт!
 Баджэу-Жъыер: А ти ЦэІунэжъ!
 Игъу зыфапІорэм тыфэхъазыр.
 ЦэІунэжъ: КъэтІэтэжых, Тыгъоу-Гъужъ.
*(Орэдыр къаІо, ЦэІунэжъым
 кыкІидзэзэ ежъых.)*
 ЦэІунэжъ: ЦэІунэжъыр тэ типащ!
 Къэщынэн тэ кытхэмыт.
 Зыр жъалымэу, зыр кІочІашІоу,
 ШІоу шыІэщтыр кытхэрэхъ!
 ЦэІунэжы тыригъус!
 Тызэгъусэу тэ тежъэн.
 ЦІыфы цІыкІур хъапэ-сапэ,
 Хъапэ-сапэ идгъэфэн!
 Сегупшысэ, зешгудзых.
(Гъунджэр къаштэ, тІэкІурэ елтъэ.)
 Моу шгукъакІуи, моу зэ
 шъуиплты,
 ЦІыфы цІыкІур шъолъэгъуа?
 Мары, макІо, пшгъыгъэ,
 пагъэ...

Тс-тс-с!.. ПсынкІаІоу тынэжъутъэс.
 Зы чыгъ закъу, чІыгу такъыр
 Псэ зимыІэу къэнэжыгъэр...

ЯплІэнэрэ кышІыгъу

Сценэм ызыныкъо уцышъо дах, адырэ ныкъор чыгъ
 гъугъэ закъо нахъ зэрымыт чІыпІэ нэкІ. Псэ зыпымыт
 чІыпІэм еуцо.

Шъэожъыер: ЧІыгум псэ егъотыжыфэ,
 Псы гъуаткІуи сыфитэп зыІуз-
 гъэфэн,
 Зы Іулъхыи сыфитэп сыжэ фэсхын.
 Моу тІэкІу горэм зызгъэпсэ-
 фынышгъ...

(Ар ыІозэ етІысэхы, хэчъые.)

ЦэІунэжъ икуп къэсы.)

ЦэІунэжъ: Шъуетхъу, шгутебан!
 ЗэкІоцІышгупх! *(Тебанэхэшъ,
 зэкІоцІагъэ.)*
 Ы, емынэжъ цІыкІу!
 УккъысІэкІэфагъ!

ЫмышІахэу уцышъо чІыпІэм хэуцо, дэкІае, мэкую.

Сесты, сежъэ!

(Шъэожъыер къэушыжыгъэу мэщхы.)

Тыгъоу-Гъужыер лъэІабэ, кыыхешыжы.

Ох-ох, сыхэкІуади, сэрмыгъу!

Ыхы, цІыф цІыкІу Іуш,

Аккъылым о урылтэшэу,

ЗэкІэ бгъэшэхъун пшІошІыгъ.

Джы уккъысІэкІэфагъ!

Моу къашгъуштэ анахъ шъэжъые-

шхор!

(Тыгъоу-Гъужыер шъэжъыешхор къештэ.)

Тыгъоу-Гъужъыр: Сыд хъадэгъу мыщ етпэсы-
щтыр, ЦэIунэжъ?

ЦэIунэжъ: Ыпсэ хэтэу ышъо тех!

Шъэожъьер (мэщхы): Сыдэу дэгъу сшъо тешъухыщтмэ:
Гъогу сытетзэ ушIоигъэ,
Арми скIышъо зэблэсхъун
Сыгу хэлъыгъ сэ! (мэщхы.)

ЦэIунэжъ: Зэгу зэ, Тыгъоу, зэгу зэ,
Гъужъыр,
Ытыкыны кышчыкIадзи,
Ышъхъэжъ цIыкIу шIогъэлъэт.

Шъэожъьер (мэщхы): Игъом ащи гу лъыптагъ,
ЦэIунэжъ!
Стыкын мэхъушъ –
шъукъетIэхъу,
Сэ сIитIу пхыгъэшъ, амал
сыхъуреп.

ЦэIунэжъ: Зэ зыIаж, Тыгъоу-Гъужъ.
Жъапхъэ къэшъухыи, машIо
тшIынышъ,
Зэрэпсаоу щыдгъэжъэшт!

Шъэожъьер (мэщхы): Нахъ сигуапэ угу къэкIынэп,
ЦэIунэжъ.
Угу жъалымы ичъыIагъэ
тIэкIу сигъэпIыкIагъэшъ,
Жъапхъэ къэшъухыи,
сижъугъэтIысхъ,
Сигъэфэбэжъын (мэщхы) .

ЦэIунэжъ: Арымэ, сэIо, узхэхъагъэр!..
ПIэтIэраоу мы чъыг гъугъэм
пытэжъугъалъ!

Шъэожъьер (мэщхы): Ари дэгъу, ащи игъу.
ПкIантIэм скIышъо зэхидатъ
гъэшъ, жъы скIэун.
ЧIыгоу зыпсэ зэстыжъыгъэр
къэслъэгъун,
Ащ кIочIакIэ сигъэшIын.

ЦэIунэжъ: Зэгу, шъууцу зэ!
Сегупшысэ, шъурэхъат! Зе-
шъутэкъох!

Тыгъоу-Гъужъыр! Шъушхын
тIэкIу-шъокIу сэ
ЗыдэсIыгъ, сиIалъмэкъ моу
къэгъэкIуат.
Тыгъоу-Гъужъыр, уаныхъжъ о!
Хъохъу къеIуалIи тыхэгъаI.

Тыгъоу-Гъужъыр: Сижъалымыгъэ кышчымы-
кIэнэу,
Пстэуми анахъ сыпсэоу,
Пстэуми анахъ сытхъэжъэу
СышъIэнэу есэIуалIэ.

ЦэIунэжъ: Аслъан-Анэр! Джы о къаIо.
Аслъан-Анэр: Сызлъежъэрэм сыкIахъэу,
Сызатхъорэр зэIэстхъэу,
Сэщ нахъ тхъэжъырэ шымыIэу
СышъIэнэу сыфай.

ЦэIунэжъ: Мы дунаир – шъхъэрышъхъ,
Ышъхъэ шъхъаджи шIолъапI,
Анахъ лъапIэр сэ зыр ары!
Баджэу-Жъьер, къеIуалI!

Баджэу-Жъьер: ЗэкIэмэ санахъ тхъагъэпцIэу,
ЗэкIэмэ санахъ пцIыусэу,
Сэщ нахъ тхъэжъ дунаим
темытэу
СышъIэнэу есэIуалIэ!

ХъэкIэ-къуакIэхэр: Цэ тэрэз тIутыжъэп,
ЦэIунэжъ...
– Лъэбжъэ-Iабжъэр пѳбгъэ-
хъукIыгъ, ЦэIунэжъ...
ЦэIунэжъ: КъышъосIуагъэба: жъугъоты-
жъышт!
ЦIыфы цIыкIум иIоф
тIонышъ,
Шъо шъуиIофы тыпыхъашт.
Шъэожъьер: Е-о-ой! ХъэкIэ-къуакI!
ПкIэнчъэу шъуауж сыкыхъагъ,
Зи джы нэс шъушъхъэ кыхъа-
гъэп.
«Сэ сытхъэжъэу...» «Сэ
сишIугъоу...»

«Сэщ нахь тхъэжъ зи
щъмыІэу...»
Шъхъаджи ышъхъэ
егъэшІожъы.
«Сэры, сэры!» Зыми «тэры»
КъыфэІуагъэп. ЦэІунэжъы
ЛъэгукІэтыны шъуишІыжъын!
Ау шъхъафиты сызыхъужъкІэ...

ЦэІунэжъ (мэщхы): Хъа-хъа-хъа!

Шъхъафитныгъэр уухыгъ о!
Ешъупх моу чъыгым (чъыгым
рапхы).

ЫлъэкъуитІуи чІым хэшъуІулІ!
Хъа-хъа-хъа! Топыр къашъущэ.
Ыпсэ кІэкІэу ащ хэтхыщт!

Тыгъоу-Гъужъыр: ЦэІунэжъ, ары шъхъаем,
КъэошІэжъмэ, цІыф цІыкІум
Мыожъынэу мы топыжъыр
ЫшІыгъагъ, сыд етшІэщт?

ЦэІунэжъ:
КъыосІуагъэм о къедэІу!
Хъаумэ ори сыпшІодела?
Гухъэ-гужъэу сиІэр зэкІэ
Мы топыпэм сэ искуагъ –
Къао пакІошъ, къэгъоргын.
Делэ купыр къэсыжъыфэ
ТІэкІу зызгъэпсэфын.
Сымыгъолъэу сычъыен,
Гуцаф лые ымышІынэу
Шъэожъыем.

(Шъгъэу, мэкъэшхо пыІукІэу
мэчъе.)

Шъэожъыер: А си чъыг! О зыр ары мы
дунаим,
Псэ имыІэу кытенагъэр.
СыкъэтІупщи, ЦэІунэжъы
Ыпсэ хэсхмэ, ори псэ ІэшІу
бгъотыжъын.

Чъыгъыр къэсысы, Шъэожъыер зэрехыгъэ кІапсэр къе-
фэхы.

А сичІыгоу, чІыгу такъыр,
Псэ имыІэу о зыр ары
ЧІыгум чІылъэу кытенагъэр.
СыкъэтІупщи, жъалымыжъым
СытекІонышъ, псэ ІэшІу ори
бгъотыжъын.

Ылъакъохэр шъхъафит мэхъужъых. ЦэІунэжъы шы-
гъынхэмкІэ ехъожъы, чъыгым репхы, хъэкІэ-къокІэ макъэ-
хэр къэІух. Шъэожъыер – («ЦэІунэжъ») – апэгъокІы.
Мышъэу-Бышъэм Шъэожъыер къешІэжъы, мэгушІо, шы-
хъагъэ горэ иІалъмэкъ къырехышъ реты, Мышъэу-Бышъэм
ар топыпэм реко.

Шъэожъыер: Аслъан-Анэр, мыр къудый,
Баджэу-Жъыер, мокиэ уцу.
Тыгъоу-Гъужъыр, Шъэожъыем
О пэблагъэу кІэрыуцу –
Тегъэпсыхъ!.. О!
ТфэмыукІмэ – зэхэцунтхъ!

Топыпэм Іугъо къырехы. Мэкъэшхо къэІу. Чъыг
шхъонтІэ бырабэм ЦэІунэжъ кІэрылъ, Тыгъоу-Гъужъыр ахэ-
тыжъэп.

Шъэожъыер: ЧІыгум ыпсэ пстэуми анахъ ІэшІу!
ЕшІушІ, гъэбагъо! Зы унэгъо
зэдэІужъэу
Теты пстэури тызэдэпсэун.
(Улрышъо нэфынэ дахэм зэкІэ зэльаштэ.)

ХъэкІэ-къуакІэхэр, хъугъэр къызагурыІокІэ, кыгъэ-
хэм фэдэу мэхъух.

Тэтэжъ (къытехъэ, Тыгъоу-Гъужъыр ылтэ ит):

Зэгу зэ, зэгу зэ! Адэ сэры!
Адэ сэ сышъушыгъупшагъа?!

Шъэожъыер: ГъэшІэгъоны тшІэ пэтыгъэр!..
Тауштэу о утшыгъупшагъ?..
Арэп, Тыгъоу-Гъужъ мэхъаджэр
Ущымышынэу кытфэпфыгъа?

Тэтэжъ: Сыд шынагъо мыщ хэлъыжъ!
Цэ Iутыжъэп, Iэбжъэ-лъабжъи
Къыфэнагъэп. ШкIакIэм фэд.
Хъутгъэр зэкIэ къезгъэIуати,
Мэлым фэдэу къышгуфэсфыгъ.
Хъяр! Дунаим ихъяр дахэ
Зыми джы зэщикъожьынэп!..

Орэд къаIо:
«ЧIыгум ыпсэ боу псэ IэшIу»...

ПэIухъу.

ЗЭНЫБДЖЭГЪУХЭР

КIэлэцIыкIумэ апае къэшIыгъу

ХЭТХЭР

Батмыз, Байзэт – илъэс блырыбл-ирий фэдиз
аныбжъ

Тэтэжъ

КIалэр – илъэс пшIыкIутф фэдиз ыныбжъ

Хъэр

Батмызэрэ Байзэтрэ зэгъусэхэу урамъм рэкIох.

Батмыз. Сэ, ошIа, хысапыр сикIас. Неппи «тфы»
къэсхыгъ.

Байзэт. Сэ литературэр ары сыгу рихъырэр.
Тыгъуасэ сэри «тфы» къэсхыгъ. Хысапыр къэшIы-
гъуае кысфэхъу.

Батмыз. Сэ хысапымкIэ сыккъыбдеIэщт, тызэ-
ныбджэгъуба?.. Кроссовкэ дахэхэр пшыгъых. Е-е, фэ-
сакъ, удыпанэхэр щылтых!

Байзэт. Сэри литературэмкIэ сыккъыбдеIэщт, ты-
зэныбджэгъумэ, тызэдеIэжъын фае. Е, сшыгъупшэ-
жыгъ, татэ Iэгъуао сфищэфыгъ, къэсхынышгъ, лъэпэ-
ифы тешIэщт!

Батмыз. Адэ сыд пае къэмыIуагъ? ПсынкIаIоу
къэхъ, сэри моу сычъэжынышгъ, нэнэжъ щэламэ егъа-
жъэшгъ, кыIысхыщт.

(Батмызи Байзэти текIых. КIалэр кытехъэ, сценэм
зэпырыкIызэ Батмызэ кытелъэдэжы, щэлэмитIу ыIыгъ.)

КІалэр. Привет! Хэта укъезфыжагъэр?

Батмыз. Зыми сыкырифыжагъэп. Байзэты сежэ, Іагуао кыыхынышъ, лъэпэифы тешІэшт.

КІалэр. Щэлама, сэІо, пІыгъыр? Моу зыр кы-сэтба?

Батмыз. Къыостына, зыр Байзэты пай, мары джыдэдэм къэсыжышт.

КІалэр. Уиныбджэгъу ара, Іулъхъэр тІу зэфэ-шъошІы? Адэ щэламэхэр зэфэдизхэп, нахъ иныр зым ышхымэ, адрэм ыгу хэкІыштба?

Батмыз. Тара нахъ иныр? Боу зэфэдизых. (Зэ-пІыгъы.)

КІалэр. Плъэгъурэба мыр зэрэнахъ иныр? Мыры, мыры зыфасІорэр! Моу кысэтыри зэ. (КъыІэкІехы, зэ-ригъаплъэхэрэм фэдэу ешІы.) Сшхын пшІошІа мыр! Еп-лгыри зэ: мыр нахъ кІыхъ, уиныбджэгъу ептымэ, о нахъ цІыкІур кыпфэнэшт, о пшхымэ, уиныбджэгъу ыгу хэкІышт. Мары, зэтетэлъхъэшъ, кыпышрэр пы-тэчы. (Печы, иджыбэ ритъхъэрэм фэдэу ышІызэ, ыкІыб къегъазэшъ, ыжэ дедзэ.) Джы зэфэдизхэба? Хъау, джы мыдрэр нахъ иныІу. Зэгу зэ... (Ецакъэ.) Джы сыд? АІ-анасын, мыдрэр нахъ псыгъо хъугъэ. Укъемытхъоба! (ЫцапэкІэ еубыты.) Джы мыш тІэкІу писэчышъ... (Джыри ецакъэ.)

Батмыз. Е, сшІошхыжы, моу къэштэжъ!

КІалэр. Ежъхэм апае сэ сыжэ есэгъэстыжы, еж сшІошхы еІо! Адэ зэфэмыдэу жъугошъшта? Джы мыш зэ сегъэцэкъэжыри... Ыхы... КІо джары, джы зэфэ-диз хъазыры хъугъэ. (Такъыр цІыкІуитІу кыретъжы.)

Батмыз. СшІопшхыжыгъ! (Тебанэ, ау кызэ-кІедзэ. Байзэт къэсыжы.) Байзэт, тищэламэхэр ышхы-жыгъэх! Моу тытегъэбани!... (Джыри тебанэ, ау кы-чІедзы.) Байзэт, кыздеІэба! (Байзэт шът, якІолІэнкІэ мэшънэ.)

КІалэр. Пфэмыгъотрэр сшІэрэп, зэфэдиз къаб-зэ кышгъуфэсшІыгъ. Къэнагъэр шъуихъалэл! (ТекІы-жы.)

Батмыз. Адэ тызэдеІэжынынэу тІогъагъэба, сыд пае укытемыбэнагъ?

Байзэт. Хысапыр, литературэр тІуагъэ нахъ, ты-зэдэззонэу тІогъагъа тэ?

Батмыз. Ашыгъум джы зыгорэ кызытшыхъэкІэ, тызэдеІэжынынэу тэІо.

Байзэт. Дэгъу! Джы лъэпэифы тегъашІ. (Лъэпэи-фы ешІэх, Байзэт ылъакъо панэ кыыхэо, мэшэІу, мэтІысы.) Батмыз, моу панэр кыыхэхъжъ, Іаеу мэузы.

Батмыз (ылъакъо еплъы). Уа, сыдэу пэнэ ин!.. Хъау, кысфыхэхъштэп, сыгу къегъэмакІэ.

Байзэт. Моу хэхба, ар зэрэузырэр!.. Тызэ-деІэжынынэу тІуагъэба!

Батмыз. Сфыхэхъштэп, сеплъыни слъэкІыштэп! (ЛІыжъ горэ къэкІо, къякІуалІэ.)

ЛІыжъыр. Сыд кышъохъулагъэр, лІыхъужъ-хэр?

Батмыз. Тэтэжъ, Байзэт ылъакъо пэнэшхо хэ-уагъ.

ЛІыжъыр. Хэуагъэмэ, хэпхыжымэ хъугъэ ныІа. Зэ сегъэплъыри... Мыр панэ пІоу урыгушыІэнэу екъа! Цуакъэр ары зыхъуагъэр. ТхъакІумкІыхъэ плъэгъугъа? Джар зышпылъэгъугъэ лъэныкъом плъэ. (Панэр кыыхе-хыжы, Байзэт хэшэІукІынэуи игъо ифагъэп.) Джы цуа-къэр кызышых. Олъэгъуа, ыпэкІэ цІыкІу ныІэп хэуа-гъэр. Зышпылъэжыри, къэчыхъ. (ЛІыжъыр текІыжы, Байзэт ицуакъэ зыщелъэжы, ылъакъо теуцо – узы-рэл.)

Байзэт. Тызэныбджэгъу, тызэдеІэжышт тІогъа-гъэба? Адэ сыд пае укыздемыІагъ?

Батмыз. Зыгорэ кытшыхъэмэ тІогъагъэ нахъ, па-нэр кыыхэхыжышт сІогъагъа сэ? Джы панэ титІу язы кызыыхаокІэ, тызэдеІэжызэ кыыхэтхыжышт. Лъэпэ-ифы тегъашІ. (Мэджэгух. Хъэм ихъакъу макъэ къэІу, «Хъэр» кытелъадэ, Батмызэ кыплъбанэ, ылъакъо етхъо.) Е, Байзэт, моу кьеоба мыш, себгъэшхышта?

Байзэт. Мор зиинагъэм сыдэуштэу сыкъебгъэ-ошт? Чэум дэпкІай!

Батмыз. УдегъэпкІая?! Моу бэщыми мыжъоми зыгорэ къаштэри, кьеу! (ЛІыжым къегъэзэжы, бэщэу ыІыгъымкІэ «Хъэр» Іуефы.)

ЛІыжъыр. Адэ лІыхъужытІум зы хъэ закъом шъуфырикъугъэба?

Батмыз. Тэтэжъ, Байзэт кыздеІагъэмэ, сыфы-рикъуштыгъэ.

Байзэт. Панэ кытхаомэ тызэдеІэжышт тІуагъэ нахъ, хъэр кыпшыхъаштмэ сшІагъа сэ?

Батмыз. Тэтэжъ, Байзэтрэ сэррэ тызэныбджэгъу-нэу тІуагъэ шъхъае...

ЛІыжъыр. Сыд – шъхъае?

Батмыз. КІалэ горэм щэламэр сшІуишхыжы зэхъум кыздеІагъэп.

Байзэт. Сэ панэр слъакъо кызыхэом укъыз-деІагъа?

Батмыз. Адэ сэ хъэр кызыстебанэм?..

ЛІыжъыр. Узэныбджэгъумэ, сыд кыохъулІа-гъэми, узэдеІэжынын фае нахъ, «щэламэр сшІуашхыме, панэр кытхаомэ» пІонэу шытэп. КыжъугурыІуагъа? ШъуитІу язы сыд кыехъулІагъэми, зыр адрэм дэІэпыІэн фае. *(Тэтэжъ ІокІыжы, зэныбджэгъумэ лъэпэифыр ра-гъэжъэгъэ къодъеу хъакъу мэкъэшхо къэІу. Зэныбджэгъуи-тІури кызэгоуцохэшъ, загъэпхъашъу, макъэр кыздиІу-кІырэ лъэныкъомкІэ ежъэх. «Хъэр» кыкъыокІы – ЛІыжъыр ары. Шъызэ къяпты.)*

ЛІыжъыр. Джы зэныбджэгъу шъыпкъэ шъузэ-рэхъуштыр сшІошъ мэжъу.

НАРТ КЪЭБАРХЭР*

Тхьдэр зикІасэр губзыгъэ мэжъу

Нарт лІыхъужмэ якъэбархэм тядэІушт. Пшысэ-хэр, тхьдэхэр, къэбарыжъхэр къаІуатэхэ зыхъукІэ, зи умыІоу удэІон фае, ар ошІэба? Зыгорэ къапІо пшІо-итъо хъутъэмэ е укъэупчІэнэу уфамэ, къаІуатэрэр кы-заухкІэ, изын къаІыхи, къаІо. Ар адпгэ хабз.

Нартхэр зыщІагъэхэр бэшІагъэ. БэшІэгъэ дэд. Ахэмэ ауж мэз шъхъафхэри къэкІыгъэх, псыхъо шъхъафхэри ечъэжъагъэх, къушъхъабэхэм ятеплъэ ахъо-жыгъ, къуаджэхэр, къалэхэр кІэу агъэпсыгъэх. Бэ ашыгъупшэжыгъэр, ау нартмэ якъэбархэр къэнагъэх. Сыда ауштэу зыкІэхъугъэр?

Нартхэр цІыф цІэрыІуагъэх, сыда пІомэ цІыф лъэ-шыгъэх. Ыпкъынэ-лынэмэ кІуачІэу ахэлъ закъор ара цІыфыр зыгъэлъэшырэр? Ашыгъум кІочІэшху тІонье-ба. Адэ сыд фэдэр ары лъэшыр? КІуачІи, акъыли, зэхэшІыкІи иІэу, амали къулаий зыхэлтыр ары. Къэ-барыжъыр къэтІуатэзэ, ахэмэ джыри татегушыІэшт.

Нартхэм зэкІэ алъэгъуи, зэхахи, зэрихылІэхэ дэ-гъоу зэрагъашІэти, акъыл хахыштыгъэ. Джауштэу псым упхырымэгъэбэу цуакъэ къаугупшысыгъагъ. Шы лъэп-кыи кыыхахыгъагъ, алпыш раІоу, быбын ылъэкІэу. Щэ-мыохъуи ашІыштыгъэ, зыфэптІупшырэм темыфэу ар ыуж икІыштыгъэп. ЯчІыгу кышыкІырэ пстэури,

* Къуекъо Налбый КІэлэцІыкІумэ апае зэригъэфэгъэ «Нарт къэбархэу» 2007-рэ илъэсым кыдэкІыгъэм теыхыгъэу мы тхылъым кышытэтых.

псэушхьэхэри, бзыу лъэпкъэхэри, ошъогури, хыхэри, псыхэри, къушхьэхэри — псэ зыпыти зыпымыти зэ-рагъашIи, къагурыIуагъ. Япсыхэри, ягъомлапхъи, жъэу къашэрэри къабзэхэу, агукIи цIыфышIухэти, лъэшы хугъэх.

Нартхэр джаш фэдагъэх. ЦIыфышIугъэх, хэбзэ да-хэхэр яIагъэх. ЗэIахьэхэ зэхъум, янасыпи нахь кIако хъугъэ. Ау ар къэбар шхъаф. Сэ къэсIощтыр нартхэм анахь лIыхъужь цIэрыIоу яIагъэмэ якъэбархэр ары. Ахэмэ ашыщыгъэх Саусэрыкъо, Шэбатныкъо, Пэтэ-рээ, Ащэмээ, Лъэпшъ, Шъэуае, Сэтэнэе гуащэр. Нарт СаусэрыкъокIэ къедгъэжьэн.

Нарт Саусэрыкъо икъэхъукI

Нарт Саусэрыкъо икъэхъукIэ гъэшIэгъоны, цIыф-хэр къызэрэхъурэм фэдэу дунаим къытехъагъэп. Мыжъо ныбэм кIыхъухъагъ. ЦIыфым ыпсэ шыщ зыхэфэгъэ мыжъом ыкIоцIы лIыхъужьыр кIыхъухъагъ. А цIыфыр нарт чэмахъоу Сос ары. Мары ар зэрэхъугъэр.

Сэтэнае къэгъыкIэнэу псыхъом кIуагъэ. Ар бзылъ-фыгъэ Iушэу, бзылъфыгъэ цIэрыIоу, зэкIэ еупчIыжъэу шытыгъ. А уахътэм лIы иIагъэп. Шыгъынхэр, техъон-кIэлъынхэр ыгыкIыхэу псым Iутызэ, псым иадыраб-гъукIэ чэмхэр шызгъэхъурэ Сосы къылтэгъугъ. Сэтэ-нае дэхэ дэдэу шытыгъэти, чэмахъом бзылъфыгъэр лъэшэу ыгу рихъыгъ, нэшIукIэ ехъопсагъ. Къехъуап-си, шIу къылтэгъуи, а шIулъэгъур, ыпсэ шыщ гъуаткIо фэдэу, псыхъом къызэпырыбыбыкIи, Сэтэнае ыпашъ-хъэ илъ мыжъом къытефагъ. Мыжъор пхырилыгъукIи, мыжъо ныбэм нэсыгъ.

Хъугъэр Сэтэнае ылъэгъугъ, ар зэрэгъэшIэгъоныри къыгурыIуагъ. Сос ыпсэ зыхэхъэгъэ мыжъор ышти, ядэжъ къыхыгъ, хъэдэн шъабэ къырищэкIи, хъакушъ-хъэм тырильхъагъ. Ауштэу зыкIишIыгъэр Сосэ ыпсэ шыщэу мыжъом хэхъагъэр фэбапIэу ыIыгъы шIоигъуа-гъэшъ ары.

Мыжъор хъакушъхъэм телъэу, ренэу фабэр еокIызэ, мэзибгъурэ ыIыгъыгъ. Ащ фэдиным мыжъор плъыгъэ,

плъы къэс хэхъуагъ. Мэзибгъум къызежъум, ины хъугъэ, ащ нахьыбэрэ пфэмыIыгъыжъынэу плъырыгъэти, ышIэштымкIэ еупчIынэу Сэтэнае гъукIэ Iазэу Лъэпшъ дэжы кIуагъэ.

Лъэпшъ гъукIэ Iэзэ къодыягъэп, бэ ылъэгъугъэу, бэ къыгъэшIагъэу шытыти, акъылышхуи иIагъ, джаш пае Iоф къин зиIэмэ ар упчIэжъэгъу ашIыщтыгъэ. Джаш ыдэжъ Сэтэнае зыдэкIуагъэр.

Сэтэнае Лъэпшъ дэжы къакIуи, мыжъом икъэбар зытетым тетэу къыфиIотагъ. Лъэпшъ Iушыгъэти, мыжъор къызэрыкIоу зэрэшымытыр къыгурыIуагъ. Сэтэнае ыдэжъ къакIуи, мыжъо плъырыр гъучI Iэдэ-шхокIэ кIышым ыхыгъ, машIом пилъхъи, джъри нахь лъэшэу ыгъэплъыгъ. Мыжъор лъэш дэдэу ыгъэплъыгъ. Мыжъор лъэш дэдэу къызызэкIэплъыхъэм, къачи, машIор къыпыустхъукIэу шъэожъые цIыкIу мыжъо ныбэм илъэу къэлъэгъуагъ. Iэ пцIанэкIэ шъэожъыем утэIэбэн плъэкIыштэпти, Лъэпшъ гъучI IадэмкIэ ыкопкытIу ыIыгъэу ар къыIэти, Сэтэнае ыкокIы къы-рилъхъагъ. КIэлэцIыкIур ыпкыкIэ зэрэпсаоу стыры-ти, Сэтэнае иджэнэкокI пхыристыкIи, джэхашъом те-фагъ. Лъэпшъ ышIэн фаер къыгурыIуагъ. ГъучI IадэмкIэ кIэлэцIыкIум ыкопкъхэр ыIыгъэу къыштэ-жъи, мыжъопсым щэ хигъэуагъ, джауштэу ыпсыхъагъ. Шъэожъыем ыпкынынэ-лынэ ыгъэплъыкъуи, Сэтэнае къыритыжыгъ.

— Сыд мыщ фэтыусышт, Лъэпшъ? — ыIуи, Сэтэ-нае къызеупчIым:

— Мыр зыпсэ шыщыр нарт чэмахъоу Сос ары, ауштэу зыщыткIэ Сосы ыкъу, Саусэрыкъу фэтыу-сышт, — ыIуагъ Лъэпшъ.

Джауштэу шъэожъыеу мыжъо ныбэм кIыхъухъа-гъэм Саусэрыкъор фаусыгъ.

Саусэрыкъо Лъэпшъ ыпсыхъагъэти, ыпкъ гъучIым фэдэу пытэу хъугъэ. Ау мэхапIэ къыфэнагъ: гъучI Iадэм-кIэ ыкопкытIу ыIыгъыгъэти, копкыхэр цIыфмэ апкъ фэдэу, шъабэхэу къэнагъэх.

Джары нарт Саусэрыкъо икъэхъукIэ къызэраIотэ-жъырэр. ЦIыфмэ афэмыдэу къэхъугъ, арыба? Мары о уянэ укъылыфыгъ, Саусэрыкъуи ны иI, ау ащ къылы-фыгъэп. Сэтэнай ары зыфасIорэр. Яти, чэмахъоу Сос зыцIэр, иI, ау ащи къаригъэлъфыгъэп. Ащ фэдэ мэхъуа?

Ащ фэдэ хъурэп тІоштыгъэ, ары шъхъае марыба хъугъэ, Саусэрыкъо джауштэу къэхъугъ. НэбгыритІумэ агу дэ-хагъэу кызызэфихагъэм Саусэрыкъо кыгъэхъугъ.

Саусэрыкъо икъэхъукІэ ямышІыкІэу зэрэщытыгъэм фэд, ежъыри цІыф ямышІыкІэу, нэмыкІхэм акІуачІэ, яамал къымыхъырэр фызэшІокІэу щытыгъ. Ыпкъ гъучІым нахъ пытагъ, фаемэ кыгъэщтыгъэ, фаемэ, умышІэжъынэу зызэблихъуштыгъэ, ызыкІэлъэ-ныкъо мылым фэдэу чъыІэу, адрэ кІэлъэныкъор ма-шІом фэдэу стырыгъ. Шэу зытесыри, Тхъожъыер, кы-зэрыкІоу щытыгъэп, цІыфым ыбзэ кыгурыІоштыгъэ, къэгущыІэни ылъэкІыштыгъэ... Джы, умышІыгъэмэ, Саусэрыкъо лІыгъэу зэрихъагъэхэр къэтІотэщтых.

Саусэрыкъо укІ хасэм зэрэкІуагъэр

Нартмэ жъы дэдэ хъурэр аукижъэу зэгорэм хабзэ ахэлъыгъэу къаІотэжъы. Ешхэ-ешъо фашІыти, дэгъоу ахъакІэщтыгъэ, хъохъу дахэхэр кыфаІоштыгъэ, фэ-джэгущтыгъэх. Джауштэу агъэшІожъыти, санэр бжъэм фырагъахъоштыгъэ. Бжъэу санэр зэрагъэхъоштым нахъыпэрапшІэу щэджыблищ рагъэтІысхъэщтыгъэ. Щэджыблэмэ ящэнаут кІочІэ дэдагъ. Санэм уешъозэ, кызыуаохэкІэ, узи зэхэмьшІэу, нэгъэупІэпІэгъу закъо-кІэ цІыфым ыпсэ хэкІыштыгъэ.

Нарт Орзэмэдж Сэтэнэе гуащэ шъхъэгъусэу иІагъ. Орзэмэдж лІы пхъэшагъ, шабзэкІэ заорэми щохъу-штыгъэп, чатэкІэ заори ІэкІэкІыжъыштыгъэп. Ау уахъ-тэр зэкІэлъыкІуи, жъы хъугъэ, шэсыжъыни ымылъэ-кІэу, Іофи фэмьшІэжъэу унэм къынагъ. Ащ фэдэ пІа-лъэр кызыфэсым, нартхэр егупшысэхы, иукІыжъыгъо хъугъэу алгытагъ.

Орзэмэдж аукижъынэу рахъухъагъ, ау лІы пхъа-шэу зэрэщытыгъэм фэшІыкІэ мэукІытэх, тІэкІуи мэ-щынэх: сыдэуштэу раІошта аукинынэу зэраухэсыгъэр? Егупшысэхы, моуштэу ашІынэу аІуагъ: «Орзэмэджы пхъорэлъф иІ кІэлэ закъоу, джар лъыдгъэкІонышъ, редгъэІошт хасэм зэредгъэблагъэрэр. Губжышт, ау яп-хъорэлъф ышІэжъэу, янэ-ятэмэ зэрякІэлэ закъор ыгу къэкІыжъымэ, ыгу егъунышъ, ыукІынэп».

Джауштэу ашІыгъ. Орзэмэджы ипхъорэлъф аІо-фытагъ. Хасэр кызызэреджэрэр лІыжъым зыреІом, зы-фаехэр къышІагъ, саукиын агу хэлъ ыІуи, губжыгъэу зыкыІэти, чатэр кыпхъотагъ, ау Сэтэнае япхъорэлъ-фыр кыышІэжъыгъ.

— А лІыжъ,— ыІуагъ Сэтэнае,— пхъорэлъф закъор, бынмэ якІэлэ закъо уукІышта?

Орзэмэджы чатэр ыгъэтІылыжъыгъ, кІалэми кызыфагъэкІуагъэр кыриІуи, псынкІэу ыгъэзэжъыгъ.

— Ащ фэдизэу ппсэ пшІоІэшІумэ, сэ укъэзгъэнэ-жъын, ау «щынагъэти, хасэм къафэкІуагъэп» ямыгъаІу.

— Сыдэуштэу сыкъэбгъэнэжъышт? — еупчІыгъ Ор-зэмэдж.

— Хасэм укІоу, уагъашІоу, пфэуджхэзэ, гушыІэ кызыуатыкІэ, къэпІоштым зегъэукІыхъ. Зэхэпхыгъи плъэгъугъи къэІуат, нартмэ къашытхъу, дунэе къэбар-хэми къатегушыІ. О укъэгущыІэфэ кІалэ горэ унэм кы-хъанышъ, пчъэкъуахэм кыкыоуцошт. Ар кІэлэ къопцІэ цІыкІу, гъучІышъу. Джар зыплъэгъукІэ, сенабжъэу кыуатыгъэр фэгъэшъуаш. ЕтІанэ хъурэр плъэгъун.

Сэтэнае зэриІуагъэу Орзэмэдж ышІыгъ. Сэнаб-жъэр къырамытзэ, игушыІэ зыригъэукІыхъагъ. Нарт-хэми гумэкІхэу къаштагъ: «Сыдэу игушыІэ кІыхъа мьщ» аІо. Джауштэу зы куп тешІагъэу кІалэ горэ унэм кы-хъи, пчъэкъуахэм кыкыоуцуагъ, кІакІом кІоцІыгъэчэ-рэзагъ, гъучІышъо, къуапцІэ, «Сэтэнае зыфиІуагъэр арын фае»,— ыгукІэ зэриІожъыгъ Орзэмэджы.— Ашы-гъум джы сэнабжъэр къаІысхын».

Орзэмэджы сэнабжъэр кызыратым, нартмэ ари-Іуагъ:

— Нартхэр, мыр сияужырэ сэнабжъэшъ, есшІэн зыфасІорэм сыфит.

Джауштэу кыриІуи, Орзэмэджы сэнабжъэр пчъэ-къуахэм къоуцогъэ кІалэм фищэигъ:

— А кІал, мы бжъэр нартмэ кысфагъэшъошагъ, сэри о кыпфэсэгъэшъошэжъы!

— Сыд пшІэрэ, Орзэмэдж? — аІуи, нартхэр къэзэ-рэгъэтэджыгъэх.— Зы кІэлэжъ горэм тэ кыыоттыгъэ сэнабжъэр ептыжъэу!..

Нартмэ ар аІофэ, мо кІалэм сэнабжъэр ышти, ыпа-кІэхэр гъучІым фэдэу пытэхэти, пэкІэ цыпэхэмкІэ щэ-джыблэхэр ыпытІыхи, санэр ришъугъ.— Зы сэнабжъэу Орзэмэджы кысфигъэшъошагъэр кысэшъумыпэсы-

рэмэ, ашыгъум сэ сшІэн фаер сэшІэ! – ыІуи, кІалэм оныр нартмэ адиублагъ. Ахэухыи, ыукІыгъэр ыукІыгъ, кІэзымытхъужьэу кыІэкІэфагъэр шъхъангъупчъэмкІэ къыридзыгъ, ызгъэбылгыжыгъэм лъыхъугъэп. Джауштэу нартхэр зэбгырифыхи, Орзэмэдж псаоу къыщэжыгъ.

Орзэмэдж унэм къызехъажьым, Сэтэнае къеупчІыгъ:

– А лІыжъ, псаоу укъэзгъэнэгъэ кІалэм сыджІэ уфэени: пкъокІэ ара, хъаумэ шынахъыкІэкІэ ара?

– Ащ фэдэ кІалэ «скъо» есІонэу сиІагъэмэ, боу дунаим сыфэрэзэни!

– Ашыгъум джар о пкъо, ыцІэр Саусэрыкъу, – ыІуагъ Сэтэнае.

Джаш къыщегъэжъагъэу нартмэ жъыукІыныр ханэжыгъ. Саусэрыкъуи джауштэу апэрэу къэнэфагъ.

Саусэрыкъо нартмэ гъажьор кызэрафихъыжыгъэр

Нартмэ гъажьом хэшІыкІыгъэ гъомлапхъэхэр якІэсагъ. Апэу гъэжъо чылапхъэр къязытыгъагъэр нартмэ тхъэ папкІэу ахэтыштыгъэ лІыжъ Іушмэ ашыщэу Тхъагъэлыдж ары. Ар лІышхоу, ыжакІэ ибгырыпхы къэсэу, ынэхэр ошъогум фэдэу шхъуантІэхэу шытыгъ.

Тхъагъэлыдж губгъом ихъэу зызипхъыжэкІэ, зэкІэ лэжыгъэу ашІагъэхэр ылъэгъуштыгъэ, дэгъоу къэкІыгъэри ары, дэу къэкІыгъэри ары. Огъу хъуштмэ е илъэсыр гъэбэжъуштмэ кышІэщтыгъэ, анахъ чылэпхъэ дэгъухэр, чІыгоу лэжыгъэр зыщыбэгъоштыр ариІоштыгъэ.

ЛІы иныгъ Тхъагъэлыдж, лІы дэхагъ. Губгъом итэу кыкІухъэ зыхъукІэ, ыжэкІэ-пэкІэ кІыхъэ жьым зери-хъэу, ынэхэм нэфынэр къакІихэу, хъалэлэу зиплгы-хъэзэ, шыабэу зекІоштыгъэ. ЧІыгоу зэрыгорэм зэщы-зы зыкыфишІыштыгъэ, ябгъукІо зыхъукІэ, чыгхэр къеІушгъашъэщтыгъэх, уцмэ зыкыфыращэу, къэгъагъэхэр зыкыфыззІуахэзэ кІэлгыплъэщтыгъэх. Тхъагъэлыджы чІыгур шІу ылъэгъуштыгъэ, цІыфхэми чІыгур шІу зэрэплъэгъуштыр, ар зэрэулэжыштыр аригъашІэщты-

гъэ, джаш пае зэкІэ къэкІырэ лъэпкъхэр, анахъэу лэжыпгъэхэр, ар залъэгъукІэ, къэгушІоштыгъэх.

Тхъахъэлыдж ары гъэжъо чылапхъэр апэу нартмэ къязытыгъэр.

Тхъагъэлыджы илъэсыбэ ыгъашІи, жъы зэхъум, дунайм ехыжымы, нартмэ гъажьор ямыІэу къэнэжыштыхэти, кызэІуигъакІэхи, моуштэу ариІуагъ:

– Нартхэр, сэ жъы сыхъугъ, гъэжъо шІэным сыпылгыжыын слъэкІыштэп. Арышъ гъэжъуакІэр кышъосэтыжы. Шъуфэсакъ, шъумыгъэкІоды, зыкІодкІэ, шъушхын шъуимыІэу шъукъэнэшт.

Тхъагъэлыдж къариІуагъэр нартмэ къагурыІуагъ. Гъэжъо чылапхъэр илгынэу гъучІ кон арагъэшІыгъ, ащ къэрэгъулэхэр пагъэуцуагъэх.

А лъэхъаным Емынэжъ ыцІэу зы бзаджэ горэ шыІагъ. Теплъэджэ Іаеу шытыгъ Емынэжъ, нэІуцэу, пэшхо нэкъичъэу, ыІэшхохэр шъуастхъэхэу, уишхыштым фэдэу ынэ машІор кыкІихэу кыоплгыштыгъэ. Ар Тхъагъэлыджы ипыигъ, зэкІэ цІыфхэри ипыигъэх, ини цІыкІуи фэлъэгъуштыгъэп, зэригъэкІодынхэм щэхурэ гугъу иІагъэп. А Емынэжъым Тхъагъэлыдж ыукІы шІоигъуагъ, шъхъае Тхъагъэлыдж зэныбжыкІэм кІочІэшхуагъэти, фырикъуштыгъэп. Джы ар жъы хъуи, унэм зетІысхъажьым, Емынэжъ къэгушІуагъ, гъучІ коныр зышашІыгъэ чІыпІэр зэригъашІи, чэщ шІункІэу, ошхышхо къещхэу, шыблэр гъуагъоу зытыригъафи, къэрэгъулэхэр ыукІыгъэх. Ащ ыужы шыблэр коным къыригъауи, зэгуригъэутыгъ. Гъэжъо чылапхъэр ышти, кІожыгъэ.

Нэф кызэщыым, коныр зэрэкъутагъэри, гъажьор ащ зэримылгыжыри нартмэ алъэгъугъ. Сыд ашІэшт джы? Гъажьор хамылхъэмэ, гъаблэ яІэ хъунышъ лІэштых.

Егупшысэхыи, Тхъагъэлыдж дэжы кІуагъэх, ау хъугъэр лъэшэу ыгу къеоу, нартмэ къафэразэпти, гъажьор зыхыгъэр къаримыІоу, Сэтэнае дэжы ыгъэкІуагъэх.

Сэтэнае дэжы зэкІохэм, ащ къариІуагъ:

– Гъэжъо чылапхъэр зытыгъугъэр Емынэжъ ары, ар чылапхъэм бэшІагъэу къешэщтыгъэ. Ащ иунэ зыдэщыІэри кышшъосІон, ау чыжъэ, унэсын зыхъукІэ, къушъхыблымэ уапхырыкІын фае.

Сэтэнае дэжь кІуагъэмэ нартмэ анахь лІыхъужъэу яІагъэхэр ахэтыгъэх. Ахэмэ ащыщэу Арыкъшыу кыІуагъ:

– Ар чыжъэ дэд, Сэтэнай!

– Ар зы шытетІысхъагъу ныІэп,– джыри кыІуагъ Сэтэнае.– Къушъхьиблымэ уапхырыкІымэ, етіани псыхъо шъиблымэ уазэпырыкІышт.

– Ари ащ нахь чыжъэжъ! – къахэкуукІыгъ нарт лІыхъужъэу Пэтэрэз.

– Ар чыжъэна,– ыІуагъ Сэтэнае,– ятіонэрэ шытетІысхъагъум унэсышт. Псыхъо шъиблыр зэпыпчы-мэ, джыри укІозэ, хы цІыкІоу блырэ хы инэу шырэ уаІукІэшт. А чІыпІэр ары тыгъэр зышкъохъажьырэр.

– А кыызфапІорэр чыжъэ дэд, Сэтэнай! – кыІуагъ Нэсрэн.

– Ар ящэнэрэ шытетІысхъагъу ныІэп,– ыІуагъ Сэтэнае.– Чыжъэми благъэми, шъуежъэмэ, шъунэсышт.

Сыд ашІэн нартмэ, гъэжъо чылапхъэр амыгъотыжъы хъуштэпти, шыу куп дагъэкІыгъ, ау гъогур афэмыкІоу къагъээзэжыгъ. Ащ ыужы шыуишъэ агъэшэси, дагъэкІыгъ, ахэми гъогу чыжъэр афэукІочІыгъэп.

Нартмэ ягъэжъо чылапхъэ зэратыгъугъэри, ар къахъыжъын зэрамылгъэкІырэри Саусэрыкъо зэхихыгъэ, ащыгъум ежъ зекІо шыІагъэти, къэбарым шыгъозагъэп. Саусэрыкъо янэу Сэтэнае еупчІыгъ:

– Тян, нартмэ ягъажъо зыхыгъэр кысаІу, сэ ар къэсымыхъыжъэу къэзгъээзэжыштэп.

ИкІалэ кыІуагъэр Сэтэнае игуапэ хъугъэу, гъажъор Емынэжъы зэритыгъугъэр кыфиІотагъ.

– Къушъхьиблы уапхырыкІымэ,– ыІуагъ Сэтэнае,– тыгъэр кызышкъокІырэ чІыпІэм унэсышт.

– Ар зы шытетІысхъагъукІэ скІушт,– ыІуагъ Саусэрыкъо.

– Ащи ублэкІынышъ, псыхъо шъибл зэпыпчышт. Ахэр кызыэунэкІымэ, тыгъэр ошъогум кызызыхъэрэ чІыпІэм унэсышт.

– Ар ятіонэрэ шытетІысхъагъукІэ скІушт,– ыІуагъ Саусэрыкъо.

– А сикІал,– кьеІо джыри Сэтэнае,– ащи гъогур шыуухыштэп. Хы цІыкІоу блырэ хы инэу шырэ зэ-

пыпчымэ, джаш ыужы тыгъэр зышкъохъажьырэм унэсышт. Емынэжъы иунэ а чІыпІэр ары зыдэшытыр.

– Ащыгъум Емынэжъ иунэ,– ыІуагъ Саусэрыкъо,– шІункІым хэтыба. Сыда шІункІым зыкІышы-псэурэр?

– ИпсэупІэ цІыфмэ къаримыгъэшІэным пае, иунэ шІункІым хигъэуцагъ. Ежъыри шІуцІэ, ыгуи шІуцІэ, ынэгуи мэзахэ, цІыфхэр ыгъэкІодхэ шІоигъу, е ежъ пае лажъэхэу, пщылІэу ыІыгъынхэу ары зыфаер.

«ЦІыфыр шъхъафитэу шыІэн фае, хэти фэпшы-лІынэу шытэп»,– джауштэу егупшысагъ Саусэрыкъо. Джауштэу ыгукІэ зэриІожыи, зызэтыригъэпсыхьи, гъогум техъагъ. Къушъхьиблымэ апхырыкІыгъ, псыхъо шъиблымэ азэпырыкІыгъ, ащ ыужы хы цІыкІоу блырэ хы инэу шырэ кызыэринэкІыгъ. КІомэ-кІозэ, Емынэжъ ипсэупІэ хъазырэу пэблагъэ хъугъэу, ащ дэжъы шыт къушъхъэм нарт пшъэшъэжъыеу тетым Саусэрыкъо къылгъэгъугъ. Пшъэшъэжъыер чъэжъи, Емынэжъы риІуагъ шыу горэ кызыэрэкІорэр.

– Сыд фэдэ гъогуа а шыур кызыэрыкІорэр? – кьеупчІыгъ Емынэжъ.

– Гъогу зэхэдз иІэп ащ,– ыІуагъ пшъэшъэжъыем.– Шъофи, къушъхьи, мэзи изэфэдэу къэкІо.

– Сыд ышхырэр а шыум? – кьеупчІыгъ джыри Емынэжъ.– МыІэрысэ ІэшІухэр ара?

– Мые хафэхэмрэ мэкъужъ дыджыхэмрэ ешхых,– ыІуагъ пшъэшъэжъыем.

– Адэ псэу зашъорэр сыд фэд?

– Псэу ыпэ кьифэрэм ешъо.

Пшъэшъэжъыем иджэуапхэр Емынэжъ ыгу рихы-гъэхэп.

– Къушъхъэм сыдэкІоенышъ, гъажъор псынкіаІоу хэслъхъашт,– ыІуагъ Емынэжъ.– Шыоу къаІорэм ушъымышын, сицагу кыдэхъан ащ ылгъэкІыштэп, кыдэхъанэу зыфежъэкІэ, джаш ыпсэ шыхахышт.

Ар ыІуи, Емынэжъ къушъхъэм псынкіэу кІуагъэ. МыдыкІэ Саусэрыкъо къэси, къэлапчъэм кыІухъагъ. Еплъымэ – къэлапчъэр егъэтыгъ, удэхъани уебгъукІони умылгъэкІынэу, къэлэпчъэІум сэшхо инхэр шызэблэху.

Саусэрыкъо ишыкІэ зы цы налгъэ кыыхичи, къэлапчъэм зыдэдзэм, цы нэлгъэ псыгъо цІыкІур сэшхомэ кызызэпаупкІыгъ. Ащ сыдэуштэу удэхъашт? КызызэкІа-

кІуи, исэшхо кырихи, иш ригъэлты, къэлапчъэм тегъадзэ еуи, зехигъэтэкъуагъ. Шагум зыдахъэм, а пшгъэ-пшгъэе цІыкІоу къэзылгъугъэр кыпэгъокІи, кыриІуагъ:

— Сыд пае мыщ укъэкІуагъ, Емынэжы псаоу уигъэкІожьыштэп.

— Емынэжъ тыдэ шыІ? — еупчІыгъ Саусэрыкъо.

— Гъэжъо чылапхъэр хилъхъанэу къушъхъэм дэ-кІоагъ,— кыриІуагъ.

Саусэрыкъо Емынэжъ зыдэкІоетгъэ къушъхъэм кІуагъэ. Гъэжъо чылапхъэр зэрылгъ дзыор чыгъ горэм пылгъагъэти, ар кышти къежъэжыгъ.

Сыд хъуштыр джы?

Емынэжы кышІагъ Саусэрыкъо гъажъор зэрихъыжырэр. Чылапхъэр зыхилъхъащт чІыгур ыжъо-щтыгъэти, иІоф зэпигъэуи, къушъхъэм къехыжыгъ. Къызэсыжым, дэгъоу шхи, зигъэпсэфи, ишэу къэрэлъэкъуишым тетІысхыи, Саусэрыкъо кылтъежъагъ. Бэри пэмылгъэу кыкІахыи, Саусэрыкъо шым кыри-дзыхыгъ, гъэжъо чылапхъэр зэрылгъ дзыор кытыри-хыжыи, къэкІожыгъ.

КъарыукІэ утекІон умылтэкІынэу, джарэу Емынэжъ кІочІэшхуагъэ. Ар Саусэрыкъо кыгурыІуагъ, ау мышынэу ыжъ кыхыи, зыкыримыгъэлгъэу Емынэжы ишагу кыдэхъагъ. Емынэжъ чыенэу зэгъолтым, нарт пшгъэшгъэжыем зыІуигъакІи, кыригъэІуагъ:

— Емынэжы цІыф кІуачІэкІэ утекІон плъэкІы-штэп, ащ ыпсэ гъэбылгыгъэ. Сэ ар зыдэщыІэр кы-зэгъэшІэщт, ау ащ уахътэ ыхыщтышъ, о гъажъор хэлъ-хъагъу имыфэнэу гъэгужъо.

Джаушгъэу зэдашти, пшгъэшгъэжыер Емынэжъ кы-зэушъжым еупчІыгъ:

— Ппсэ зыхэлгъыр кысаІу, сэ о сыпфэштып-къэшъ, о сыкызэрэпфыштыгъэу, ащи сыфэсакъэу, згъашІоу сыпылгышты.

— Сэ спсэ зыхэлгъыр мо пчъаблэр ары,— кыри-Іуагъ Емынэжы.

КыкІэлгыкІорэ мафэм Емынэжъ джыри чылап-хъэр хилъхъанэу кІуагъэ. Саусэрыкъуи гъэбылгыгъэкІэ лгыкІуи, апэрэм зэришІыгъагъэу, чылапхъэр зэрылгъ дзыор кышти, къежъэжыгъ.

Гъажъор езыхыжъагъэр Емынэжы кымышІэ хъуна, мыгумэкІыхэу къэкІожыи, шхи, зигъэпсэфи, Саусэрыкъо лъежъагъ. Къэрэлъэкъуишгъэу зытесыр шы псынкІэ дэдэти, бэ тыримыгъашІэу кыкІахыи, дзыор кытырихыжыи, къэкІожыгъ. Саусэрыкъуи зигъэбылгызэ, джыри ыжы итэу къэкІуагъ.

Емынэжъ унэм кызехъажым, пчъаблэр дышгъэпсегъэшхуагъэу, зэпэжыужыгъэу ылтэгъугъэти:

— Сыд пае моушгъэу пшІыгъэ? — ыІуи, нарт пшгъэ-шгъэжыем еупчІыгъ.

— О сыгукІэ узэрэгъашІорэм фэдэу, ппсэ зыхэлгы-ри сэгъашІо, джащ пае пчъаблэр дышгъэпсым езгъэ-шхуагъ,— кыриІуагъ пшгъэшгъэжыем.

Емынэжъ пшгъэшгъэжыем кыдэхъащхи, кыриІуагъ:

— УзгъэпцІагъ, а пчъаблэр арэп сэ спсэ зыхэлгъыр. Сэ спсэ зыхэлгъыр типчгъэІупэ дэжъ чыгъэу шытыр ары.

Емынэжъ пчэдыжым жъонакІо зэкІом, Саусэрыкъуи зигъэбылгызэ лгыкІуи, чылапхъэр зэрылгъ дзыор кышти, къежъэжыгъ. Ау ипэурэм фэдэу, Емынэжъ кылтъежыи, кыкІахыи, дзыор тырихыжыгъ. Ядэжъ кызэсыжым, япчгъэІупэ Іут чыгым ытхъапэмэ ачІыпІэкІэ дышгъэ гъэдэхалгъэхэр пышІагъэхэу ылтэгъугъ. Арыти, пшгъэшгъэжыем джыри еупчІыгъ, чыгъыр дышгъэкІэ зыкІигъэдэхагъэр зэригъашІэ шІоигъоу. Нарт пшгъэшгъэжыем кыриІуагъ:

— О узэрэгъашІорэм фэдэу, ппсэ зыхэлгъ чыгы-ри сэгъашІо.

Емынэжъ джыри кыдэхъащхи, кыриІуагъ:

— Сыдэу удела, кыуасІорэр зэкІэ пшІошъ мэхъу. Сэ спсэ зыхэлгъ шыпкъэр сишгъэу Къэрэлъэкъуишгъыр ары. Ар къэзылгъыгъэ шэу Тхъожыер ХытІуалэм шыпсэурэ ЦгъІунэжыи ишы Іэхъогъу хэт.

А къэбарыр пшгъэшгъэжыем Саусэрыкъо зыреІо-жым, ЦгъІунэжыи дэжыи кІонэу рихъухъагъ. Ежъ къэ-тыфэ Емынэжыи гъэжъо чылапхъэр хилъхъан ымылтэкІынэу зэфэдэкІэ чІыгур кыгъэщтыгъ. Ежъ шэси ежъагъ.

Еомэ кІомэ, зыригъэхызэ, Саусэрыкъо тыгъужъныкъуалІэ горэм рихылІагъ. Гъаблэм ригъэзыгъэу, кІожын ымылтэкІэу тыгъужыр мэз гъунэм Іулгыти,

гъомылэу зыдиштагъэм шыщ ригъэшхи, зыкъыригъэшIэжыгъ. Ар тыгъужым игуапэ хъуи, кыриIуагъ:

— Къин ухафэмэ, угу сыкъэгъэкI!

Саусэрыкъо игъогу пидзэжыгъэу кIозэ, бгъэжы ины горэм къолэжыр рихъыжагъэу кIыеу ылъэгъугъ. Къин хэфагъэм сыдеIэн ыIуи, бгъэжыр щэбзашэкIэ къыриутэхи, къолэжыр кыгъэнэжыгъ. Ар игуапэ хъуи, къолэжым кыриIуагъ:

— ЧIыпIэ къиным уифэмэ, угу сыкъэгъэкI, Саусэрыкъу.

Саусэрыкъо ыпэ ригъэхъоу кIозэ, псыхъо горэм зынэсым, пцэжыер псынэпкъым телъэу, пIэтIэрэо къодыеу, псым хэхъажын ымылэкIэу ылъэгъугъ. Пцэжыем ыгу егъуи, кыштити, псым хитIупщхъажыгъ.

Къежэжын зэхъум, пцэжыем кыриIуагъ:

— Саусэрыкъу, — ыIуагъ, — гузэжыогъу ухафэмэ, угу сыкъэгъэкIыжъ.

Бэрэ кIуагъа, макIэрэ кIуагъа, тыгъэр заулэрэ кы-къокIи, къохъажыгъ. УкIо зэпытмэ унэсынба, Саусэрыкъо ЦэIунэжъ зыщIпсэурэм нэсыгъ. ЦэIунэжъ къэгъотыныр къин дэдагъэти, ащ дэжъ нэсын зылъэкIырэм зэрелъэIурэр кыфишIэщтыгъэ.

— Сыд узыфаер, Саусэрыкъу? — ыIуи кьеупчIыгъ.

— Зы шы горэ кысэптынэу сыкъыолъэIу. Ау о узфаер арэп сштэщтыр, сэ къахэсхырэр ары нахъ.

— УилъэIу кыпфэсшIэщт, ау чэщищырэ сишы Iэхъогъу бгъэжъун фае.

Саусэрыкъо ащ езэгъи, чэщым шахъо кIуагъэ. Чэщныкъомэ адэжъ шIункIыбзэ къэхъуи, шыхэр зэкIэ мэзым хэхъажыгъэх. Саусэрыкъо ыгу кIодыгъэ, ар ЦэIунэжы кызэрэришIагъэм гу лгытагъ, ау сыд ышIэни? Джауштэу епэгъогъохэу шытызэ, тыгъужэу кыгъэнэжыгъагъэр мэзым кыхэлъэти, зыфэчэфынчъэмкIэ кьеупчIыгъ.

— Сишыхэр мэзым хэхъажыгъэх, — джэуап ритыжыгъ Саусэрыкъо.

— Ащ пае угу умыгъэкIоды, сэ шыхэр кыпфэсфыжыщтых.

Джауштэу ыIуи, тыгъужыр мэзым хэлъэдэжыгъ, бащи темышIэу шы Iэхъогъур кыхифыжыгъ.

Пцэдыжым ЦэIунэжы шыхэр ылгытагъэх, кылытэжыгъэх. Екъужых.

— АпэрэмкIэ укыстекIуагъ, — ыIуагъ. — Джы ятIонэрэ чэщыми гъэхъух.

Саусэрыкъо мафэм зигъэпсэфи, ятIонэрэ чэщыми шахъо кIуагъэ. Чэщныкъо зэхъум, ошхышхоу, шIункIыбзэу кышIи, шыхэр зэкIэ ошъогум ихъажыгъэх. Сыд ышIэн Саусэрыкъо, сыдэуштэу ошъогум ихъашт? «ЦэIунэжъ кыстекIуагъэн фае» ыIоу, чэфынчъэу шысызэ, къолэжэу бгъэжым кыIэкIихыжыгъагъэр къэбыбыгъ, зыфэчэфынчъэмкIэ кьеупчIыгъ. КъехъулIагъэр зыреIом, къолэжым кыIуагъ:

— Ащ пае умычэфынчъ, моу тIэкIурэ кысаж.

Джауштэу ыIуи, къолэжыр уашъом ибыби, шыхэр кыгъотыжыхи, Саусэрыкъо кыфифыжыгъэх.

Пцэдыжым ЦэIунэжы ишыхэр кызелъытэжъхэм, зэкIэ икъужыгъ.

— ЯтIонэрэмкIи укыстекIуагъ, — ыIуагъ. — Джы ящэнэрэ чэщым бгъэхъуштых.

Ящэнэрэ чэщым шыхэр ыгъэхъухэзэ, чэщныкъом джыри шIункIышхо къэхъуи, шыхэр псым хэхъажыгъэх. Ар зышIэгъэщтыр ЦэIунэжъ ары, ау шIункIыбзэти, Саусэрыкъо ылъэгъугъэп. ШIункIыр тIэкIу зытекIым, шыхэр зэрэщымыIэжъхэр ылъэгъугъ. Саусэрыкъо къэчэфынчъагъ, ышIэн ымышIэу гупшысэгъуае хъугъэ. ЦэIунэжъ кытекIуагъэу кышыхъугъ. Ау ащ дэжым, ежъ псы нэпкъым тесэу шысыгъэти, пцэжые горэм псым зыкыхищэкIыгъэу ылъэгъугъ. Пцэжыем кыIуагъ:

— Саусэрыкъу, сэ оры сыкъэзгъэнэжыгъэр, узфэчэфынчъэр кысаIу, сишIуагъэ кыокIынкIи мэхъу.

Саусэрыкъо шы Iэхъогъур псым зэрэхэхъажыгъэр зыреIом, пцэжыер псым хэсыхъажы, нэрэ-Iэрэ агу шыхэр кыхифыжыгъэх. Саусэрыкъо шыхэр кызелегытэжыхэм, зы шыкIэ цIыкIу къехъоу кычIэкIыгъ. Ар псым кыхэхъухъагъ. Тхъожъ зыцIэ шым кылыгъыгъ.

Шыхэр Саусэрыкъо кызефыжъхэм, ЦэIунэжы кыриIуагъ:

— УкыстекIуагъэшъ, шэу къахэпхырэр къаIо.

— Мо шыкIэ цIыкIоу нычэпэ псым кыхэхъухъагъэр ары.

— Саусэрыкъу, — ыIуагъ ЦэIунэжы, — о лIы ухъугъ, мор шыкIэ цIыкIу ныIэп, ар шы пфэхъунэп, нэмькIэу узфаер къаIо, къэбгъэлъагъорэр кыюстыщт.

— Хъау,— ыѲагъ Саусэрыкъо.— О гушыѲэу япты-
рэм уепцѲыжы хабзэп. Сэ сызфаер къысэптынэу
пѲагъэшъ, шыкѲэ цѲыкѲум сыкыкѲэлъэѲу.

Сыд ышѲэни ЦѲѲунэжы? ШѲуигъэнагъэти, шыкѲэ
цѲыкѲур къыритыгъ.

Саусэрыкъо къежъэжыгъ, шыкѲэ цѲыкѲури игъус.
ТѲэкѲу тешѲагъэу Тхъожы къылъфыгъэ шыкѲэр къэ-
гушыѲи, Саусэрыкъо къыриѲагъ:

— Саусэрыкъу,— ыѲагъ,— сэщ нахъыжъэу сянэ
зы шы къылъфыгъагъ, арырэ сэрырэ ткѲуачѲэхэр зэфѲ-
дэх, сыда зыпѲокѲэ тынэ ибьдзыщэ щэрыщэ тешъагъ.
Ащ сытекѲоным пае джыри зэ сешъожын фае. Арышъ
сэгъэгъэзэжы, сянэ ибьдзыщэ зэ сыкъешъожымэ,
псынкѲэу сыкъэкѲожыщт.

ШыкѲэм ыгъэзэжы, Саусэрыкъо зигъэпсэфынэу
тѲысыгъэ, ау зыгъэпсэфыгъуи имыфѲу, шыкѲэр къэ-
сыжыгъ.

— Сянэ ибьдзыщэ сыкызешъом,— ыѲагъ,— бэкѲэ
нахъ чъэри нахъ кѲочѲэшхуи сыхъугъэти ары псынкѲэу
сыкызкѲэсыжыгъэр. Джы укыстетѲысхъэми хъушът.
ДжырэкѲэ сызэрэцѲыкѲум уемыплъ, псынкѲэу схэ-
хъошът. О нарытѲы бэлахъэ ухъушътмэ, сэ шы сыпфѲэ-
хъун слъэкѲышът.

Саусэрыкъо ащ дэжым шыкѲэм Тхъожый фиу-
сыгъ.

Емынэжы дэжы къэсыжыхэ зэхъум, Саусэрыкъо
гъатхэ къыригъэшѲыжыгъ, къэфэбэжыгъэу зельэ-
гъум, Емынэжъ жъонэу къушъхъэм дэкѲоагъ.

Саусэрыкъо къушъхъэм хэхъагъ. Чылапхъэр зэрылъ
дзыор чыгым пылъагъэти, къыпиhi, къыкѲитхъугъ.
Емынэжъ ыгу зэрэшхэу къылъежъагъ. Къэрэлъэкъуи-
щър зэрэфэлъэкѲэу къэчъэ шъхъае, къыкѲэхъан ылъэ-
кѲырѲп. Тхъожыер нахъ лъэшэу мащъэ. Къэпшъы зэ-
хъум, Къэрэлъэкъуищър Тхъожые къеджагъ:

— Зы ны тыкылъфыгъ, къэуцури сыкызкѲэлъгъахъ,
Емынэжым нарыр ымыукѲы хъушътѲп.

— Хъау,— ыѲагъ Тхъожыем,— сэ сызием сыфѲэ-
шъыпкъэнэу гушыѲэ естыгъ, укызкѲэлъгъахъэу ар яз-
гъэукѲышътѲп.

Емынэжъ ыгужъхэр зэрэшххэу Къэрэлъэкъуишым
еоу фежъагъ, утынэу къырахырэр фемышъэчыжы зэ-
хъум, ар джыри Тхъожыем къекууагъ:

— СьолъэѲу, семыгъэукѲ, къэуцуи, сыкызкѲэлъгъахъ!

— Тянэу тыкъэзылъфыгъэм,— ыѲагъ Тхъожы-
ем,— Емынэжымэ заригъэукѲышътыгъѲп, еохэ зыхъу-
кѲэ, уашъом дихъыхэти, къыридзыхышътыгъэх.

Къэрэлъэкъуишым къызэхихыгъэти, зиѲэти, уашъом
дэбыбаиѲ, Емынэжыер къызтыридзыгъ, лъагъэу къы-
ридзыхыгъэти, ыпсэ хиутыгъ.

Емынэжъ укѲыгъэу зельэгъум, Саусэрыкъо къыгъэ-
зэжы, нарыт пшъэшъэжыеу ащ пшылѲэу ыѲыгъыгъэр
ишы къытыригъэтѲысхыи къежъэжыгъ. Нарыт хэгъэгум
къызехъажым, апѲу зыѲукѲагъэр КъуйцѲыкѲу. Ар мэ-
лахъоу губгъом итыгъэти, ичѲы Саусэрыкъо ригъэб-
лэгъагъ, къыхъэкѲагъэх, къежъэжынхэ зэхъум, нарыт
пшъэшъэжыер лъэшэу ыгу зэрэрихыгъэр къыриѲагъ.

— Ащыгъум,— ыѲагъ Саусэрыкъо,— пшъэшъэжы-
ер къезэгъымэ, псэогъу мафэ шъузэфѲхъу, къыосэты.
ШѲу сызтесышътыгъэри къыосэты.

ДжаушътѲу пшъэшъэжыер КъуйцѲыкѲу къырити,
Саусэрыкъо игъогу къытехъажыгъ. БащѲ темышѲэжъэу
нарыт хасэм изэхэсыгъо къытефѲэжъэу къэсыжыи, гъэжъо
чылапхъэр арытыжыгъ. Гъажъор нарытмэ чѲыгум халъ-
хъагъ, бжыхъэм зыѲуахыжым, апѲрэ пѲастѲу ашѲыгъэм
пстѲуми апѲу Саусэрыкъо хагъэѲагъ. Шытхъу гушыѲэ
дахэхэри фаѲагъэх, насып иѲэу, бэгъашѲэ хъунэу фѲ-
лъѲагъэх.

Саусэрыкъо машѲор къехъыжы

ЗѲгорэм нарытхэм зекѲо чыжъэ ашѲынэу агу къэ-
кѲыгъ. Ащ фѲдэ зыхъукѲэ зѲряхабзѲу, Саусэрыкъуи зы-
дырашъэжъэнэу лъагъэкѲагъ, ау дэкѲыгъэу къэт къазы-
раѲом, мѲфэ зытѲурэ ежэжыи, гъогум техъагъэх.

Хэгъэгу зэфѲшъхъафхэр къакѲухъагъэхэу, дэгъоуи
къэшэкѲагъэхэу, шѲухъафтын шѲагъохэри аѲыгъэу нары-
тхэр къежъэжыгъэх. ЗэкѲэм чыѲѲэшхо къышѲи, нарыт-
хэр ащ хиубытагъэх. Сыд ашѲѲт, машѲо зѲрашѲын
амыѲыгъэу? Ащ фѲдэ аѲыгъыгъэкѲи, шъоф пѲѲанэм
итых, тыдэкѲи мыжъо, пшахъо нэмыкѲ плъэгъурѲп,
чъыги уц къури нэм къыхырэм ибгъотѲѲтѲп. Нарыт-

хэр чыгъышхом ригъэзыгъэхэу, зэхэткъысхъагъэхэу шы-
сх, апакиэмэ, ажакиэмэ мылхэр апишкъысхъагъэх, зэкиэ-
дыагъэх, осэу къатесэрэм зэхэшткъысхъагъэхэу чигъэсэ-
ештых.

Саусэрыкъо ягъусагъэмэ, нартмэ хэкипкъи горэ къа-
фигъотыни. Ары шъхъае ар ямыгъусэу дэкипкъэх. Ежъ
Саусэрыкъо зекъо къыккъыжыгъэу, ядэжъ къыдэхъажы,
янэу Сэтэнае къыпэгъоккъыгъ.

— Тыдэ ушы, Саусэрыкъу? — губжыгъэу къеуп-
чыгъыккъо Сэтэнае. — Модыккъи нартхэр о урямыгъу-
сэу дэкипкъы, къаушэккъигъэри бэ, ябынхэр зэрагъэ-
гушъон тын дахэхэри къагъотыгъэх. О къэоккъухъэшъ
ухэт!

— Зэ самбыр, тынэ дах, — ыгуагъ Саусэрыкъо. —
Тын лъапкъи нибжыи ушызгъэккъагъэп, ау уи къэр пшъо-
макиэмэ, узфаер къапкъомэ, ари къэдгъотын.

— Сэ сызфаер плъэгъушт, нартмэ къахъырэр зы-
пшъэккъи. Упшъыгъэмэ, тэккъигъэ зыгъэпсэф, умэла-
киэмэ, пшъыштър хъазыр. Уежъэнышъ, псыхъуибл зэ-
пыпкъэу, уи Тхъожъые ычепэ къынэсын уц угуыккъи-
жы зышъыгъурэм, чыгыи къури умылгъэгъужыгъэу, жъау-
гъуаджэ пфэхъунэу ошъуапшы зыщемысжыгъэрэ ошъогу
зыплъэгъуккъи, зы мэфэ гъогу пкъужынышъ, нартмэ
уарихъылкъэшт.

— Шыбгъым симызэгъэнэу сыпшъыгъэп, сфэмы-
шыгъэнэуи симэлэккъагъэп. Сянэ къыгорэр къызгу-
рымыгонэуи сыакъылынчъэп. Си Тхъожъые уанэр зэ-
рэтэль, лъэрыгъым сиуцомэ, къэмыуцоу зы мафэрэ зы
чэщърэ уц къурэ лъемыгъэбэхэу къэккъагъэми, гъогу те-
мыхъэгъахэ фэдэу къысэжэшъ шыт. Тян, уигъушыгъи
гъэшъабэ, шъухъафтыныбэккъи усымыгъэшъожъымэ,
сыкъыдэмыгъэхъажъ.

Джауштэу къыгуи, Саусэрыкъо зымыгъэпсэфэуи,
мышхэуи и Тхъожъые къешэсыжыи, яшагу къыдэккъы-
жыгъ. Яхъэжъ къылыпкъигъэу, ябгъэжъ къылытэтэ-
мэуагъ, ежъ ишы макъэ ришъи, нэрэ-гъэрэ агум нэп-
лъэгъум иккъодыккъыгъ. Модэ плъэлъ: сэлэ кореным зы-
къыгъэтыгъ, шы лъэгум къычкъиутыгъэ еткъи такъырхэр
ошъуапшэмэ ащизэу къэлъэгъуагъэх. Мачъэ, мэбыбы
Саусэрыкъо!

Саусэрыкъо нартхэр къызегъотхэм, ахэмэ апсэ хэ-
тыжыгъэ къодый пкъоми хъушт. Атегъабэмэ, ыгъэсыс-
хэзэ, зырызэу къыгъэнэхъэжъхи, яупкъыгъ:

— Сыд шъушгъэн шъугу хэлъ, нартхэр? Сыд къы-
шъохъулкъагъэр? Дэгъоу шъукъэшэккъагъэу, тын лъа-
пкъэхэри шъуыгъэхэу шъукъэккъожыгъэу къэбар зэхэсхыгъ.
Ары шъхъае шъо шъупсэ хэтыжъ къодыеу бгъодж
нэккъым шъуилъ.

— Е-о-ой, Саусэрыкъу! — агъагъ нартмэ. — Чыгъиэм
тыригъэзыгъ, машо зэрэтшгъын тигъэп, чыгъиэм тигъа-
лгъэу, шъоф пкъанэм тыккъинагъ.

— Нартым машо зэришгъын имыгъэу зекъо дэкип
хабза? — ыгъэшгъагъагъ Саусэрыкъо. — Имысыкъу,
машо зэрашгъэрэ пкъыгъба?

— Стыгъэп, Саусэрыкъу, — джэуап къытыгъ Имы-
сыкъо лгъыгъужым.

— Орзэмэс, машо зэрашгъэрэ пкъыгъба?

— Стыгъэп, Саусэрыкъу.

— Гашэмэс, Пэтэрэс, машо шъуыгъа?

— Ттыгъэп, Саусэрыкъу.

— Нэсрэн-Жаккъи, Ешэрыкъу, шъоры адэ?

— Тэри машо зэрэпшгъын ттыгъэп, Саусэрыкъу.

Еплъ джы хъурэм: мощ фэдиз купышхом, мощ
фэдиз лгъыгъужъ зыхэтым машо зэрашгъын агъыгъэп!
Саусэрыкъо и Тхъожъые ылъакъохэр егъэджэгъух, ежъ
иашъо джанэ ылъэгъуанджэмэ къаблэккъигъэу зэлэжъу-
жыи, итандж ышъхъац шъуцкъи ттыргъохэр къычкъиэтэ-
къугъэхэу жыи маккъи зэрелъасэ. Ипчы папкъи осыщэ-
хэр къефэрзэккъыи, ичэтэ гъапшъэу тыжыи егъэшъуа-
гъэр ккъиэккъо нэзым къыдэплты. Чыгъигъэри къегъаорэп,
осыри зэхигъэрэп.

— Ащыгъум, — агъагъ Саусэрыкъо, — сыд шъушгъэн
шъугу хэлъ?

— Саусэрыкъу, — агъагъ нартмэ, — тыккъыпшэгъугъы,
о тыхэмышъыжыи, тэ чыгъиэм тистышт, зыгорэм къеус.

— Шъукъысыжыгъэу зекъо шъуежъагъ, шъушэккъагъ,
тын лъапкъэхэр зэжъугъэгъотыгъэх, джы къын шъухэ-
фагъэти, шъугу сыккъэккъыжыгъ, ара? — хафэу яупкъыгъ
Саусэрыкъо.

— Саусэрыкъу, — къагъагъ джыри нартмэ. — Ты-
мыс, къытфэгъэгъу. Мызэгъогум гъыпкъигъу къытфэ-
хъуи, тын лъапкъигъу къэтхъырэм шыщэу узфаеу зыщкъи
къепгорэр къыоттышт.

— Мы уашъор ситхэамыгъэпкъи, — агъагъ Саусэ-
рыкъо — джауштэу нартмэ гушыгъи атыштыгъэ, — пкъыи

сыусмэ, мы чІыгум сыпхырэрэз, машІо кышгъуфэсы-
мышъэу къэзгъэзэжынэп!

Джауштэу ыІуи, Саусэрыкьо ишы макъэ кыри-
шги, нартмэ къахэкІыжыгъ. Іошхъэшхо горэ къэлгъа-
гъоти, ащ дэчъайи, зиплтыхъагъ. ЧыжэкІэ Іугъо макІэ
къэлгъагъоти, ащ ылъэныкьо кІэ зыригъэхыгъ. Пэблагъэ
зэхъум ылъэгъугъ: иныжышхо горэ ышъхъэрэ ылъа-
кьорэ зэгъэкъугъэу, хъураеу шыхъагъэу шылъ, ыгузэ-
гукІэ машІоу стырэм ышъхъагъ шыуанышхо шы-
гъэІагъэу лыр кыщэжъо. Ежъ иныжыр хэпэзагъэу
мэчъе.

Саусэрыкьо иш Іушыгъэти, еупчІыгъ:

— Тхъожьы, — ыІуагъ, — чІыпІэ кыин тифагъ, нар-
тхэр згъэгугъагъэх, гушыІэ пытэ ястыгъ, машІор афэ-
тымышы хъуштэп. Ау машІом иныжыр къегъолъэ-
кІыгъэу шылъ, сыд тшІэщтыр?

— УкысэупчІышъ, узэрэзекІоштыр ослон, — ыІуагъ
Тхъожьы. — ШыкІадзэу стелъыр стехыри, джащ
цокъиплІ сэщ пае хэшІыкІ. Ахэр кысшылъэх, ба-
джэм фэдэу зызгъазэу, цызэм фэдэу сызекІоу, силъэ-
макъэ хъэ лъэмакъэм нахъ макІэу текІоштылІэнышъ,
иныжым ебакъори, машІом екІуалІ. ПхъэцІакІэу тІу
пэлъышъ, зыр инэу адрэр цІыкІоу, иным уемыІ. Пхъэ-
цІэкІэ цІыкІур къашти, псынкІэу кысэсэсэжъ, стхы
укыфэжымэ, сэ ар кытллъежъагъэкІи, кызкІэзгъэ-
хъащтэп.

Тхъожьы зериІуагъэу Саусэрыкьо зекІуагъэ, ау
пхъэцІэкІэ цІыкІум телабэ шІошІызэ, блэІэбыкІи,
иныр кызештэм, машІоу кыпытэкъугъэр иныжым
тыригъафи, кыгъэушыгъ. Мо иныжыр губжыгъаеу
къэІаби, Саусэрыкьо ыубытыгъ. Ыубыти, ыІэгу ри-
гъэтІысхъагъ. Саусэрыкьо иныжым ызы Іэхъуамбэ фэ-
диз ныІэп зэрэхъурэр.

— Сыд пае симашІо птыгъурэ, цІыф цІыкІу? —
къеупчІыгъ иныжыр. МэлакІэ малІэшъ, ынахэ зэхэгъэ-
хъагъ, губжыгъай.

— Нартхэр чыІэм ригъэзыгъэх, машІо афэсхы-
нэу сыкъэкІуагъ, — ыІуагъ Саусэрыкьо. — Сыкыо-
лъэІунэу арыгъэ шхъае, упшыгъэу очъыети, згъэгу-
мэкІынэп мыр, сІуагъэ.

— Нарт хэгъэгум укъекІымэ, ашыгъум Саусэрыкъу
аІоу зыгорэм бэрэ игугъу ашІэу зэхэсхыгъэшъ, шІагъоу

ышІэрэмэ ашыщ кысаІу, иджэгукІэхэр зыфэдэхэр сэ-
гъашІэ. СиукІынэу гухэлъ иІэшъ, фэлъэкІырэр зэз-
гъэшІэщт.

— Саусэрыкьо сэ слъэгъугъэп, — ыІуагъ Саусэ-
рыкьо, — ау иджэгукІэхэр къаІуатэу зэхэсхыгъ. Цуаб-
зэр мэшІо тэпым фэдэу плъыкыбзэу егъэплты, ыжэ
делъхъэшъ, егъэплтыкъожьы.

Иныжым цуабзэр ыгъэплты, ыжэ дилъхыи, зэуи
шымышъоу ыгъэплтыкъуагъ.

— СІукІоцІ хъутэ-плъытэти, сигъэхъужыгъ, ар
джэгукІэ дэгъу. Джыри сыд иджэгукІэмэ ашыщэу пшІэ-
рэ?

Иныжыр кызэкІэплтыхъагъ, ынэгу плъыкыбз,
ынэ мэхъэшагъоу мэлыды. Саусэрыкьо егупшысэ: сы-
дэуштэу згъэкІодыщт мыр, цІыфмэ афэдэп, ымышыІэн
шыІэп.

— Джыри зы джэгукІэ кыосІон, Саусэрыкьо ауш-
тэу ешІэу аІо: джанщэрэхъыр Хъарам Іуашъхъэ кы-
фырагъэчъэхышъ, ащ Саусэрыкьо натІэкІэ еошъ, де-
фыежы. Ауштэу пфэшІыщта о?

Мо иныжыр къэгугъуагъ, джанщэрэхъыр Іуашъ-
хъэм кырагъэчъэхынэу ариІуагъ. Еплъ джы: джанщэ-
рэхъыр лъэшэу къеІункІыхи, къатІупшыгъ. Ар гъучІ
пытэ дэдэм хэшІыкІыгъ, хъураеу, пэчэчанэу цэхэр иІэх,
онтэгъу, мыжъошхо ыпэкІэ къэбгъэтІылтыми, зэпиуп-
кІыщт зэуи шымышъоу.

Иныжыр Іошхъэ лъапэм дэжъ шытэу джанщэ-
рэхъыр быгузэ кызэсым, зиуфи, натІэкІэ еуагъ. Кы-
зэречъэхыштыгъэм нахъ псынкІэу дифежыгъ!

Ар Саусэрыкьо ыгъэшІэгъуагъ, ау кызхигъэщы-
гъэп, егупшысагъ: джыри сыд джэгукІэ кыфэтыугуп-
шысыщт мыш?

— О кыптекІон шыІэп, иныжъ, джарэу укІочІэшху.
Саусэрыкьо о кыбдэдджэгун ылъэкІыщтэп.

— СшъхъэкуцІ утІэрэбгъугъэ хъугъагъэти, джанщэ-
рэхъым сызеом, къэутІэрэбгъужыи, дэгъоу зыпкъ иуцо-
жыгъ. Джыри пшІэрэ шыІэмэ къаІо!

— Саусэрыкьо шыуанышхом изэу псыр къарегъэ-
гъажъошъ, къажъо пэтзэ хэгъуалъхъэшъ, мэфэныкьо
хэлты, — ыІуагъ Саусэрыкьо.

Иныжым псыр аригъэгъажъуи, къажъорэм хэгъуа-
лъхыи, мэфэныкьо хэлтыгъ, ужъорэпхыгъэу кыхэ-
кІыжыи, зиутхыпкІи, машІом пэтІысхъажыгъ.

— Маштор санѣюу сыщылъэу, сакѣбы чыѣэр кыхэхьагъэти, чыѣэр дэгъоу схифыгъ. Джьри пшѣэр къаѣо! — ыѣуагъ иньжъым.

— Сыгу къэкѣжыгъ анахъ джэгукѣ гъэшѣгъонэу ышѣэрэр,— ыѣуагъ Саусэрыкъо.— Хы къочыблмэ азэ-пырашы, нахъ куум рашэкѣы, ылъакъо псычѣм нэмысэу, ыжэ псыр дэмыоу агъэуцушъ, къагъэщты, джау-щтэу чэщ-мэфиблэрэ псым хэтэу агъэщтышъ, мылыр къекъутэшъ, кыыхэкѣжы.

— Ари дэгъоу къэпѣуагъ,— ыѣуагъ иньжъым.— Адэ сидэуштэу псыр бгъэщтышта?

— Саусэрыкъо псыр ыгъэщтын зыхъукѣ, гушыѣ горэхэр кыѣохэу зэхэсхыгъагъэ, ахэр къасѣохэзэ, ухэз-гъэщтыхъашт,— ыѣуи, Саусэрыкъо чыѣѣшхо кыышѣи, псыр кыгъэщтыгъ. Чэщ-мэфиблэ псы штыгъэм зыхэтым, иньжъым ыплѣѣушхохэмкѣ мылыр кыкъу-ти, кыхэкѣжыэу фежъагъэти, Саусэрыкъо къэгуѣагъ:

— Зэ, зэ, иньжъ, зыгорэ сшыгъупшагъ! Саусэрыкъо чэщ-мэфиблэ псы штыгъэм зыхэткѣ, етѣани хъэорзэ кухьибл кѣутэшъ, ащ псыр кѣигъэлъадэзэ, джьри чэщ-мэфиблэ къегъэщтыжы. Ащ ыуж кызыхэкѣжырэр.

Хъэорзэ кухьиблыр къарагъаши, а пстэур иньжъым кѣутэ фашѣи, псыр кѣагъэлъадэзэ чэщ-мэфиблэ загъэщтым, иньжыр кѣырыугъ, кыкѣырыужыгъ, кууагъэ, кѣыгъэ, зыхъоу-зильэу бэрэ зигъэсысыгъ, ау мылыр кыкъутэн ылъэкѣыгъэп. Ылъакъохэр псычѣм нэсыхэрэп, ытыкын къэсэу хэщтыхъагъэу хэт. Сид ышѣэшт?

Саусэрыкъо ичатэ кырихи, иньжъым ышъхъэ шѣуипкѣынэу ежъагъ.

— Сид угу хэлъыр, Саусэрыкъу? — къеупчѣыгъ иньжыр.

— Укыыхэсхыжын сыгу хэлъ,— ыѣуагъ Саусэрыкъо.

— Адэ сид пае чатэр пѣыгъ?

— Бэщым ычѣипѣкѣ кызкѣсэгъаѣ.

— Пѣы оусы,— ыѣуагъ иньжъым,— оры Саусэрыкъор, ар джы къэсшѣагъ, ау пкѣ иѣжъэп. О учатэ сэ сиукѣын ылъэкѣыштэп. Сэ сичатэ пхъуантэм дэ-лъышъ, джар кыдэхьри, укысаомэ, сшъхъэ пыууп-кѣышт. Сшъхъэ зышѣопхыкѣ, сикѣэтѣишхо схэхьри, сызэрэуукѣыгъэр кырашѣнэу, бгырыпхы зыфэшѣ.

— Ари дэгъу,— ыѣуи Саусэрыкъо, иньжъым ичатэ кыхьынэу ежъагъ, ау Тхъожыер кыпэгъочыи кы-риѣуагъ:

— Саусэрыкъоу лѣы къуапцѣ, иньжъым ипцѣы фэ-сакъ. Пхъуантэм ынѣукѣ укъэмыкѣу, ыкѣыбыкѣ къе-кѣуалѣ, етѣанэ цѣыкѣу-цѣыкѣоу пэблагъэ зышѣи, чэтэ-пэм зыктыпфимыгъазэзэ, чэтэ ѣапшъэр кызѣкѣгъахъ. Иньжъым ышъхъэ шѣоуупкѣыны зыхъукѣ, уемыкѣуа-лѣу, чатэр мылшъхъэм шыгъачъ.

Тхъожые кыриѣорэр ышѣошъ мэхъути, Саусэрыкъо ащ зэриѣуагъэу зекѣуагъэ. Чатэр кызѣкѣахъэм, мылшъхъэм шигъачыи, иньжъым ышъхъэ пигъэлъэ-тыгъ. «Джы икѣэтѣй кысхын» ыѣуи, зѣѣабэм, джьри Тхъожыер къэгушыѣагъ:

— ѣ пѣанэкѣ уемыѣу, чэтэпэмкѣ кых, Саусэрыкъу. Кызипхыкѣ, иньжъым кызэрэуиѣуагъэм фэдэу, бгырыпхы сшѣышт пѣоу, убгы имылъхъ, модэ мо чыгышхоу шытым еупцѣкѣи, хъурэр плъэгъушт.

Саусэрыкъо чэтэпэмкѣ иньжъым икѣэтѣй кы-рихи, чыгышхом зыреупцѣкѣым, тѣоу зэпиупкѣыгъ. Олъэгъуа иньжыр зэрэтхъагъэпцѣыгъэр? Ежъ шы-мыѣэжымыи, Саусэрыкъуи зыдихьжыи шѣоигъуагъ!

Саусэрыкъо пхъэцѣкѣ маштор кышты, Тхъожы-ем кытетѣысхъажыгъ. Нэрэ-ѣэрэ агу нартэу чыѣѣм ригъэзыгъэмэ къахэлъэдэжыгъ, къэкѣожыфэ пхъэхэр кыуогъоигъэхэти, мэшѣошхо афишѣи, загъэфэбэжыгъ. Ащ ыуж кыраѣуагъ:

— Тын лъапѣу тѣыгъымэ ащыщэу узфаер кыот-тынэу тѣогъагъэшъ, къаѣо, Саусэрыкъу.

Тхъожые Саусэрыкъо къекѣуалѣи, нартмэ зэхамы-хэу зыгорэхэр кыриѣуагъэх. Саусэрыкъо нартмэ ари-ѣуагъ:

— Сэ бэп сызыфаер: къолэныжъ, шъофѣан, псы-шыкѣоцуакъ. Ахэр згъотымэ, сшъгуфэрэзэшт.

Саусэрыкъо кызѣфиѣуагъэмэ анахъ лъапѣи, анахъ шѣагъуи нартмэ аѣыгъыгъэп, ау сид ашѣн, гушыѣу атыгъэм епцѣыжынхэр яхэбзагъэп. А тын шѣагъохэр ыѣыгъхэу Саусэрыкъо ядэжъ къэкѣожыи, янэу Сэтэнае ыгъэгъушѣуагъ.

Къолэныжыр — шы лъэпкъ гъэшѣгъон, узфаеу уздэкѣоштыр умышѣэрэмэ, зэнкѣабзэу унигъэсышт.

ШьофІанэр – «кытехъу» зыфапІорэр кытехъо. Псы-
щыкІоцуакъэр зыщыплъэмэ, псы кІыІум ущыкІон
олъэкІы.

Саусэрыкъо щэмыохъум зэрэІэкІэкІыгъэр

Нартхэр цІыф иныгъэхэу къаІожы. АплІэІухэр
шъуамбгъохэу, кІочІэшхохэу шытыгъэх. Шэу зытесхэ-
ри, алпхэр, иныгъэх, псынкІэу чъэщтыгъэх. Алп шы
лъэкпкъхэм быбын алъэкІыщтыгъэ.

Нарт шыур етІупшыгъэу чъэ зыхъукІэ, шым ыпэ-
гъуанэмэ машІоу къарихырэм гъогунапцэм тет уцхэр
ылыгъоштыгъэх, зыпари уимыгъэлъэгъужьэу, сапэм
Іужьоу, лъагэу зыкыІэтыщтыгъ. Шы лъабжъэмэ къа-
чІэзырэ етІэ такъырышхохэр ошъогум лъагэу дэбыба-
ештыгъэх. Ичэтэ зэпэлыджъ гъэІагъэу, нартыр шэу
зытесым машІор кыІуихэу чъэ зыхъукІэ, ухэтыкІи ыпэ
укыикІы хъуштыгъэп, ащ уфырикъунэу шытыгъэп.

Нартхэр кІочІэшхуагъэх шъхъае, ахэри кыиным ха-
фэхэу хъуштыгъэ. Ащ фэдэ зыхъукІэ, Саусэрыкъо бэрэ
хищъжыщтыгъэх. КъыосІуагъэба, Саусэрыкъо кІуачІи
хэлъыгъ, ыпкъышъоли шылычым фэдэу пытагъэ, шІэ-
гъуашІэхэри иамалы кыыхъыщтыгъэ. Ащ кыикІырэр
ошІэба? Фаемэ, чыІэ кышІыщтыгъэ, фаемэ, кыгъэ-
фэбжыщтыгъэ, зызэрихъокІыни ылъэкІыщтыгъэ. Ащ
фэгъэхъыгъэу къэбар горэ кышфэсІотэн.

Нартхэм цІыф бзаджэхэри ахэтыгъэх сІогъагъэ.
Ахэмэ Саусэрыкъо агъэкІоды ашІоигъуагъ. Агу рихы-
щтыгъэп бэрэ ыцІэ дахэкІэ зэрэраІорэр, ежъхэри шыт-
хъум фэягъэх шъхъае, Саусэрыкъо фэукІочІырэр яма-
лы кыыхъыщтыгъэп. Ащ фэдэ зыхъукІэ зыгу бзаджэ
щэхъу имылтым сыд ышІэщтыр? Саусэрыкъо агъэ-
кІодынэу рахъухъагъ.

Саусэрыкъо агъэкІодынэу рахъухъагъ шъхъае, ар
сыдэуштыу пшІыщт? Уезаомэ – утекІонэп, уебэнымэ –
пфиутынэп, купышхо ухъоу улъежъэмэ – укІэхъанэп,
и Тхъожъые нахъ шы псынкІэ нарт хэгъэгум итэп. Ау
къэуубытыгъэкІи, сыдэуштыу ыпсэ хэпхыщта, чатэр
ыпкъышъоли хэмыхъэрэмэ?

Бэрэ егупшысагъэх нартхэр, егупшысэхэзэ, ащыщ
горэм ыгу къэкІыгъ:

– Мыохъоу, псэхэхэу щэбзашэ ядгъэшІын фае. Ащ
фэдэ зышІын зылъэкІыщт закъор Лъэпшъ ары. Ар
тфэгъэдаІомэ, тызфаер кыддэхъушт.

Лъэпшъ зыфэдэр къэошІэжыба? Ащ нахъ гъукІэ
Іазэ нарт хэгъэгуми сыдрэ чІыналъи щыпсэуштыгъэп.
Іэдэ-уадэхэри, Іэмэ-псымэхэри, Іашэхэри джары нар-
тмэ афэзышІыщтыгъэр. ЛІышхуагъэ, ялыеу кІочІэ-
шхуагъ. Іэ пцІанэкІэ гъучІ плъыгъэр кыштэн ылъэкІы-
щтыгъэ. Іэ сэмэгумкІэ гъучІ плъыгъэ плъыжыбзэр
ыІыгъэу, Іэ джабгъур Іэбжым зэкІэлъэу, ащкІэ тео-
зэ, гъучІыр ыфытэщтыгъэ.

Нартхэр Лъэпшъ дэжъ къэкІуагъэх.

– Тэ тилъэІу мыщ фэд, – аІуагъ къэкІуагъэмэ, –
Нарт хэгъэгум пый бзаджэ горэ кыфэтэджыгъ, джы-
ри чыжъэу шыІ, ау умыукІымэ, шІэхэу къэсыщт.

– Адэ сыд иукІыкІэ хъушт ащ? Сэ сыдэуштыу
ІэпыІэгъу сыхъышъуфэхъушт?

– Оры тыхэзыщыжыын зылъэкІыщтыр, – аІуагъ
нарт бзаджэмэ. – Щэмыохъу-щэпсэхэх тфэмышІы
хъуштыт. Ар зыфэттІупшырэм сыдэу зишІыгъэми, тыдэ
кІуагъэми, щэбзашэр ыужы итэу лъыкІон фае, зыте-
фэкІи, ымыукІы хъуштыт.

– Ащ фэдэ щэбзашэ нибжыи сшІыгъэп, шІыгъошІу
хъуштыт ар, ау тыхэгъэгугу зыштэ зышІоигъор къэдгъакІо
хъуштыт. Дэгъу, сэщ пае къэнэнэп, мэфышъдрэ шыукы-
саж.

Мэфышым кыкІоцІ Лъэпшъ зэпымыоу Іоф
ышІагъ, гъукІагъэ. ГъучІыр ыгъэткІумэ ыфытэжызэ,
джауштыу блэ ышІыгъ. Ыфытэ къэс псым хигъаозэ,
ыпсыхъажыщтыгъэ. ЗыфатІупшырэм нэмыкІы темы-
фэнэу, ар къегъотыфэ сыд рихыылІагъэми, кыгъухъа-
нэу ышІыгъ. Джауштыу чэщ-зымафэрэ быбыштыт, етІанэ
ыкІуачІэ ыухынышъ, ащ щэхъурэ бгъэфедэжыын
плъэкІыштыт.

Щэбзашэр зыфышІыгъэхэр кызэкІохэм, Лъэпшъ
ариІуагъ:

– Мы щэбзашэр шъутІупшыным кыпэу зыфэшъу-
тІупшырэр зыфэдэ шыпкъэр кыфэшъуІотэн фае.
Джыри мыплъыкъожыгъэу, зэрэфабэу кышшъосэ-
тышъ, жы чыІэтагъэу хахъэрэм дыкІыгъоу шъуи-

гушыІэхэри зыхищэштых. Шьухэмыукъу, — къатыригъэ-пытыхъагъ Лъэпшъ, — шъуипый зыфэдэ шьыпкъэр гурыжъугъаІу, етІанэ шьутІупшы.

Лъэпшты фэразэхэу, нарт бзаджэхэр кІышым къычІэкІыжьхи, Іошхъэ лъагэм тетхэу залтхыи, Саусэрыкъо и Тхъожые сапэр къызшигъэутысэрэр алъэгъугъ. Щэбзащэр аІэти, Саусэрыкъо ылъэныкъокІэ агъэзагъ:

— Тэрэзэу зэгъэлъэгъу, — раІуагъ щэбзащэм. — ЛІы од къуапцІ, ынэ шІуцІабзэхэр къелыдыкІых, итанджи имэІуи тыжыңрэ дьшгъэрэкІэ гъэлагъэх. Іушы, хъоршэр, тхъагъэпцІ, пцІыус. Шым тесмэ — мэхъадж, джэ-гогъу умышІы, къепсыхмэ — лІы цІыкІу фэд, ищэрэ ибзэрэ зэдилъхэмэ, псэ зыпыти зыпымыти мэсакъы. Тэрэзэу зэгъэлъэгъу, гъогу чыжэ, гъогу кыны умыІоу, зыхэоІуфэ укъэмыуцу!

Джауштэу аІуи, нарт бзаджэмэ Лъэпшъ афишІыгъэ щэбзащэр шабзэм далъхыи, нэбгырипшІымэ бзэпсыр къакъудый, шъуимэ бызэ, Саусэрыкъо зыщыхъапкІэрэ лъэныкъомкІэ атІупшыгъ.

Іхыи, джы сыдэуштэу уІэкІэкІышт ащ фэдэ щэбзащэм? Сыд фэдизэу псынкІэу очъэми, къыпкІэхъащт. КІэкІэу къэбгъэзагъэми, зыкыбдигъэзэщт.

Лъагэу, ошъогум нэсэу зыпІэтыгъэми, зыкыбдиІэ-тыщт.

УкІэбгъултызэ учъагъэми, ежыри кІэбгъултызэ уаужы итэу къэбыбыщт.

Псым ухэкпІагъэми, ежыри кыхъэсыхъащт. ЗычІэ-бгъэуагъэми, зыкычІигъэошт.

ЧІычІэгъы зыпшІыгъэми, ежыри чІычІэгъым къычІэхъащт.

Ащ фэдэ щэбзащэм, сэІо, сыдэуштэу уІэкІэкІышт?

Хэты ІукІагъэкІи, Саусэрыкъо нэмыкІы зыхиІу-щтэп. Саусэрыкъо зыфэдэр раІотагъэшъ ары. Саусэрыкъо нэмыкІыр зыфэдэщтыр ышІэрэп.

Щэбзащэр атІупши, бымэ шъуизэ ежъагъ.

Мэбыбы. Мэзым нэсымэ, мэзым илъэгагъэ фэди-зэу, ышъхъагъы итэу мэбыбы. Къушъхъэ шыгу ыпэ къифагъэми, ащи ышъхъагъы зыщегІэты.

Шъофым е лъэгуанэм ихъэмэ, уцым зытриІэты-кІызэ зырегъэхы.

Уцышъхъэхэр, чыг шъхъапэхэр елыгъо. Саусэрыкъо лъэхъу.

Саусэрыкъо тыдэ шыІ?

Саусэрыкъо зекІо шыІ. Мачъэ, мэхъапкІэ, мешакІо, зыпшыкІэ, зегъэпсэфы. Къэбарэу шыІэр ышІэрэп. МыдыкІэ щэбзащэр къылъэбыбы.

Ау къэбар мыІу хъурэп, арыба? Саусэрыкъо ауКІы-нэу агу кызырэкІыгъэр зашІэм, нартымэ ащщэу бэ-хэр къэгумэкІыгъэх. Макъэ зэрагъэІужызэ, къэбарыр Саусэрыкъо лъагъэІэсыгъ.

— Щэбзащэр къыслъэхъумэ гъэшІэгъона, къызы-сыкІэ, симэІу пэІусыдзэмэ хъугъэ, — ыІуагъ Саусэры-къо. Ау щэбзащэр зыфэдэ шьыпкъэр зыгурагъаІом, моуштэу егупшысагъ: «Лъэпшъ цІыфышІу, ары сэ мыжъо кІоцІым сыкырихи, псы чыІэкІэ сызыпсы-хъажыгъэр. Сэрэу ышІагъэмэ ауКІынэу рахъухъагъэр, щэбзащэр афишІыщтыгъэп. АгъэпцІагъ. Ау Лъэпшъ ышІыгъэмэ, ар щэбзэщэ кызырэкІоп, сыкымыгъо-тэу саужы икІыщтэп».

Джауштэу егупшыси, Саусэрыкъо кІитхъугъ. Мэ-зым зыхэлъадэкІэ, а мэзыри щэбзащэм къегъотышъ, чыгыи куанди кыгъухъэзэ лъэбыбы.

Псым хапкІэмэ, ащи къыщегъотышъ, псыми лъы-хэсыхъэ.

Уашъом ибыбагъэми, щэбзащэри уашъом дэбыбые.

Саусэрыкъо чІычІэгъым шыІэ гъочІэгъ куу горэ къыгъоти, ащ чІэлъэдагъ. ГъочІэгъыр шІункІы, къэгъэ-зэгъубэ иІ. Саусэрыкъо и Тхъожые шІункІыми дэгъоу щелъэгъушъ, псынкІэу мачъэ. Ау щэбзащэри лъэбы-бы.

Джауштэу мэфэреным къезэрэфэкІыгъэхэу, Тхъо-жые кызыетеуцуи, моуштэу кыІуагъ:

— Саусэрыкъу, — ыІуагъ, — сыгу къэкІыгъэм къе-дэІу.

— КъаІо, — ыІуагъ Саусэрыкъо, — земыгъэукІыхъэу къаІо, зэхэпхырэба, щэбзащэр къэблагъэ — къэшъуи, къэбыу.

— Щэбзащэ кызырэкІоп мыр, ар ори къэпшІэ-гъэщт, тыдэ тыкІуагъэми къытлъэбыбы. Ощ нэпэмыкІы мыр зыкІыфэмыер, орышъ ары зыцІэ раІуагъэр. ПцІэ раІогъэ къодыеп, уизытет шьыпкъэри раІуагъ, джары ош нэмыкІы зыкІытемыфэщтыр.

— Адэ сыд сшІэн фаер? — кѣзупчІагъ Саусэрыкъо.
— О уІуш, утхѣагѣпцІ, ухѣоршѣр, оры пшІэн фаер
кѣззыугупшысын зылѣэкІыщтыгъ. Сѣ сыд хѣугѣми, сы-
уигѣус.

Саусэрыкъо тІэкІурѣ егупшыси, кѣегушІуагъ:

— Кѣэсыугупшысыгъ, си Тхѣожѣй! Зызѣблѣсхѣун
фае. Ситеплѣи, сишѣни, сигѣэпсыкІи, спкѣынѣ-лыни
зи сѣ сѣмыдѣжѣыхѣу зызѣсхѣокІын фае. О усищѣкІа-
гѣзгоп, псаоу сыкѣэнѣжѣымѣ, сѣ укѣззгѣотѣжѣыщт, о
гѣочІѣгѣым чІѣкІѣжѣыри, мѣз цуным кѣыщѣсаж.
ПсынкІѣ, щѣбзашѣр кѣэсы!

Тхѣожѣые гѣочІѣгѣым чІѣкІѣжѣыгъ кѣодѣеу щѣб-
зашѣр кѣэси, чІѣчІѣгѣым зычІидзашѣ. МыдыкІѣ бы-
быгъѣ, модыкІѣ быбыгъѣ, кѣогѣупѣ гори кѣымыгѣанѣу
лѣыхѣуагъѣ. Ыгѣотѣырѣп Саусэрыкъо! ЫкІуачІѣ нахѣ
макІѣ хѣузѣ, щѣбзашѣм дѣыри зѣ гѣочІѣгѣыр зѣфѣдѣкІѣ
кѣылѣыхѣугъ, ау Саусэрыкъо ыгѣотѣыгъѣп. Дѣаушѣтѣу
пшѣи, ыкІуачІѣ ыухи, псылѣзбанѣ горѣм хѣфѣжѣи,
«лѣылѣылѣ» ыІозѣ, плѣыкѣожѣыгъѣ.

— Саусэрыкъо сыд ышІѣгѣагъѣу кѣыпшІошІѣрѣ о?

Саусэрыкъо зызѣрихѣокІынѣу, фѣдѣ гори хѣмы-
лѣыжѣ фѣдѣу зызѣблихѣунѣу ыІогѣагъѣба? Адѣ дѣарѣ
ышІагъѣр. ЕтІѣ такѣыри зишІи, гѣочІѣгъ кІашѣом
зыригъѣпкІыгъ. ЕтІѣ такѣырыр Саусэрыкъо фѣдѣна?

Щѣбзашѣр, ыкІуачІѣ хѣкІѣжѣи, хѣаулыѣ зѣхѣум, Сау-
сэрыкъо цІѣфы зыкѣышІѣжѣи, зыфѣдагъѣм фѣдѣу
гѣочІѣгѣым кѣычІѣкІѣжѣыгъ. Тхѣожѣыем кѣѣдѣжѣыи
кѣѣшѣсыжѣыгъ.

ШІу алѣѣгѣурѣ Саусэрыкъо лІѣхѣужѣыр цІѣфмѣ
псаоу залѣѣгѣум, лѣѣшѣу гушІуагъѣх, ешхѣ-ешѣо фашІи,
фѣчѣфѣгъѣх, гушІѣ дахѣхѣр фаІуагъ.

Саусэрыкъо имѣхапІѣ кѣызѣрашІагъѣр

Саусэрыкъо лІѣхѣужѣ цІѣрыІо хѣугъѣ. Сыд кѣын
хафѣми, кѣыхѣкІѣжѣын ылѣэкІѣыщтыгъѣ. Шыгъачѣѣ ха-
хѣѣми, апѣу кѣѣсыжѣыщтыгъѣ. Нартхѣр бѣрѣ кѣэзыу-
кІѣхѣрѣ инѣжѣхѣми атѣкІуагъ. ПсышѣхѣэрыкІо цуакъѣу
иІѣмкІѣ хышхом зѣпырыкІѣыщтыгъѣ. Нѣпх иІагъѣти,

зыщѣфаем зыми кѣымылѣѣгъунѣу зигъѣкІодѣыщтыгъѣ.
ШѣофІанѣ гѣѣшІѣгъони иІагъ, ащ икѣамѣщкІѣ зытѣо-
кІѣ, зыфѣе шхыныр тизы кѣэхѣушѣтыгъѣ.

Ау зѣкІѣмѣ анахѣ гѣѣшІѣгъонѣу иІагъѣр иш Тхѣо-
жѣый ары. Ащ хѣти кѣыкІѣхѣан ылѣэкІѣыщтыгъѣп.
Анахѣ гѣогу кѣынми бзыум нахѣ псынкІѣу шычѣѣщ-
тыгъѣ, фаѣмѣ, зиІѣтыти быбыщтыгъѣ. Ар хѣгъѣкІѣри,
цІѣфмѣ афѣдѣу гушІѣн ылѣэкІѣыщтыгъѣ. Саусэрыкъо
ышІѣн ымышІѣу гузѣжѣогъу зыхафѣкІѣ, зѣрѣзекІон фаер
кѣыриІошѣтыгъѣ.

Ащ фѣдѣу шы хѣалѣмѣт зѣриІѣр кѣыдашІагъѣу, нарт-
мѣ ашышхѣр Саусэрыкъо лѣѣшѣу кѣехѣуапсѣщтыгъѣх.
ЦІѣфхѣр зѣфѣдѣхѣп ныІа, цІѣф дѣгъуи шыІ, цІѣф бза-
дѣи шыІ. Дѣаш фѣдѣу нартмѣ цІѣф бзадѣжѣу ахѣтмѣ
агу рихѣыщтыгъѣп Саусэрыкъо зѣкІѣ зѣрѣщѣтхѣухѣрѣр,
ренѣу зѣкІѣмѣ зѣратекІорѣр. Ахѣмѣ агу кѣѣкІѣыгъ Сау-
сэрыкъо агъѣкІодѣынѣу. Ар кѣадѣхѣуным паѣ ежѣыри
иши мѣхапІѣ горѣ яІѣмѣ зѣрагъѣшІѣнѣу рахѣухѣагъ. Ар
зѣмыгъашІѣмѣ, сыдѣушѣтѣу уатекІона?

— Тѣ зѣкІѣхѣми Саусэрыкъо тѣщ нахѣ Іуша, тѣщ
нахѣ лѣѣша? Шытхѣоу фаІорѣм тыщигъѣІѣжѣырѣп.
ТымыгъѣкІодѣ хѣушѣтѣп. Ау ащ кІодѣкІѣ фѣхѣушѣтыр
кѣытѣзыІон зылѣэкІѣыщт закѣор Усѣрѣжѣ ары. Дѣаш
тежѣугъѣзупчІ, — аІуагъ нартмѣ ашышѣу цІѣф бзадѣжѣмѣ.

Усѣрѣжѣ зыфаІорѣр ошІа о? Ащ тыди шыІѣр ылѣѣ-
гъушѣтыгъѣ, тыдѣ щаІори зѣхихѣыщтыгъѣ, сыдкІѣ уѣуп-
чІѣыгъѣми, дѣѣуап кѣыритѣжѣын ылѣэкІѣынѣу шытыгъ.
Кѣызыхѣугъѣри зыми кѣышІѣжѣыщтыгъѣп, зылѣѣжѣы-
щтыри зыми ышІѣщтыгъѣп. Иунѣ чылѣм дѣмытѣу,
кѣушѣхѣѣ мѣз цуным хѣтѣу, изакъоу псѣушѣтыгъѣ.

Зѣзѣгъыхи, Усѣрѣжѣ дѣжѣ кІуагъѣх, дышѣѣ шІухѣаф-
тынхѣр фашІи, раІуагъ:

— Усѣрѣжѣ, — аІуагъ нарт бзадѣжѣмѣ, — ош нахѣ Іуш
мы дунаишхом тетѣп. Уадѣжѣ тыкѣѣкІуагъ тыкѣыо-
лѣѣІунѣу: Саусэрыкъо сыдѣушѣтѣу дгъѣкІодѣын тлѣѣкІѣ-
щта? Ар тымыгъѣкІодѣымѣ, тѣри тыщигъѣІѣщтѣп, тѣ
тиухѣымѣ, ори укѣелѣжѣыщтѣп. КѣытаІу: сыд иши
Тхѣожѣые имѣхапІѣ? Ежѣыри иІѣба мѣхапІѣ горѣ, ты-
текІон тлѣѣкІѣынѣу?

Усѣрѣжѣ ынѣхѣр кѣилѣдыкІхѣу кѣяплѣыгъ, ыжакІѣ
хѣІѣбѣжѣыгъ, ынатІѣ зѣригъѣлѣагъѣ, ышѣхѣѣ фѣгушІѣ-
жѣѣу тІѣкІурѣ Іудѣмыди, кѣариІуагъ:

— Тэрэзэу шгушIагъэ садэжъ шгукъызэрэкIуагъэр. Сэщ нэмыкIы Саусэрыкъуи ащ иши ямэхапIэхэр къышгъуиIон ылъэкIыштэп. Ау дышгъэ шIухъафтынэу къэшгухъыгъэр мэкIаIо. Жгугъэзэжьи, джыри мы къэ-шгухъыгъэм фэдиз къысфэшгухъ, ащ нэсфэ сэри сыкье-гупшысэшт.

Нарт бзаджэхэр къызэкIожьхэм, Усэрэжъ Пэнын ыцIэу аргъоижъ Iуш бэлахъ горэ иIагъэти къеджагъ.

— Мары мокIэ сыкъос! — ыIуи, Пэнынэ плIэныпэ шIункIым къыкъобыбыкIыгъ.

— О укъэдэIуашэу плIэныпэ шIункIым укъосыгъээн фае, арыба? Адэ ащпгъум нартмэ ялгъэIу зэхэпхыгъэшъ, псынкIэу ежъэри, Саусэрыкъорэ ащ ишэу Тхъожьы-рэ къэгъотхи, ямэхапIэ къызэгъашI. Джар зыбгъэца-кIэрэм, дышгъэ цуакъэхэр пфязгъэшIыщтых.

Пэнынэ зи химыIухъэу, ытамэхэр къызэкIиххи, «нынын» ригъаIоу ежъагъ. Усэрэжъ ащ ежэфэ Iоф иIэпти, зэрэщысэу хэчъыагъ. Ар зэрэчъыештыгъэ шIыкIэр ошIа? Ыпэгъуанэмэ ашгъасэу ыIоти, пэгъо-нэ лъэныкъом ыIэхъуамбэ ригъанэщтыгъэ, ар утэбжъа-гъэ хъумэ, мыдрэ пэгъуанэм ыIэхъуамбэ кыIуихъжы-щтыгъэ, ащкIэ жы кышцэзэ, утэбжъагъэм зыригъэгъэ-псэфыщтыгъэ. ГъучIыцэхэр Iуулэрэкъыхъэхэу Iутыгъэх, ыжэ зызэтырихкIэ, ахэр кыдзэщтыгъэх, етIанэ чы-ем зэрэхэтэу кышыпыжъхэти, Iуигъэуцожьыщтыгъэх.

Джауштэу Усэрэжъ чыеу щысызэ, мэфэ заулэ те-шIи, Пэнын къэсыжыгъ.

— Сыд къэбгъэхъагъэр, Пэнын? — ыIуи, Усэрэжъ еупчIыгъ.

— Дышгъэ цокъитIу къэзгъэхъагъ,— ыIуагъ Пэны-ны.— Саусэрыкъуи ишэу Тхъожьый ямэхапIэхэр кы-зэгъэшIагъэх.

Ауштэу ыIуи, Пэнынэ гушIоу, «нынын» ригъаIоу унэр кыбыбыхъэу фежъагъ.

— Зэ быау! — текуагъ ащ Усэрэжъ.— Сыда кы-зэгъэшIагъэр? Сыдэуштэуи кыызэгъэшIагъа?

— Щэбзашэр хэхъанэу, чатэм пиупкIынэу Саусэ-рыкъо лы кызыэрыкIоу иIэр ыкопкъхэр ары.

— Ар дэгъоу кыызэгъэшIагъ. Адэ Тхъожьые сы-дэуштэу утекIощта?

— Ащ сыIэкIэкIуадэ пэтыгъ,— гъынагъэзэ кыIуагъ Пэнынэ.— ЫкIэ зегъэсысым, зы цы налгъэ кыстефи,

сызэпиутынкIэ макIэ къэнэжыгъагъэр. Ау сыкъэш-тагъэп.

— Сыдэуштэу кыызэгъэшIагъа? — техъупкIагъ Усэ-рэжъ Пэнынэ.

— Саусэрыкъо хэчъый, ащ ыпашгъхъэ Тхъожьы-ий зыщэгъолгъым, спэ згъэчани, ашгъхъэмэ къашгуб-лагъэу сатетIысхъэмэ, спэ ахэсIузэ, зэфэдэкIэ апкы-нэ-лынэхэр сыуплгъэкIугъэх. Саусэрыкъо ыкопкъымэ лы шгъаб ателгъыр. Тхъожьые ылгъэгучIэмэ сазынэсым, лгъэшэу къэтхыуагъ, джашыгъур ары ыкIэ щыщ цы налгъэр кызыстефагъэри.

— ОсIуагъэр дэгъоу къэбгъэцэкIагъ,— ыIуагъ Усэ-рэжъы.— ЗыфэсIогъэ дышгъэ цокъитIур мары осэты, унэм уисы зыхгукIэ зышылъ, убыбэтэн хъумэ, кыгчIэмынэнхэу зышыхъжызэ шIы.

Джыри мафэ горэ тешIэжьи, нарт бзаджэхэр Усэ-рэжъы дэжъ къакIохи, яIофы рыкIуагъэмкIэ къеуп-чIыгъэх.

— ШгъуилгъэIу згъэцэкIагъэ,— ыIуагъ Усэрэжъы.— Саусэрыкъо ыкопкъхэр ары имэхапIэр, ахэр чатэм пиупкIынхэ ылъэкIышт. Тхъожьые имэхапIэр ылгъ-гучIэхэр ары, ахэр бзыуцыфым фэдэу шгъабэх. Джы ахэр зэрэшгъуубытыщтхэр ары: Саусэрыкъо зекIо кыикIыжы зыхгукIэ, ПсыцIыкIу зыфиIорэ псыхъом кызыэпырыкIыжъэу ишэн. Ащ гъучIым хэшIыкIыгъэу лгъэмыдж бгъузэ тешгъушIыхъи, макъэ жгугъэIу: «Сау-сэрыкъо псыикIыныр нахъ кыфэпсынкIэнэу лгъэмыдж фядгъэшIыгъ» шгъуIо. Саусэрыкъо зекIо джы зышы-кIорэр эжжгъуагъшIи, икъэкIожьыгъом ехъулIэу лгъэмы-джым мэшIошхо чIэшгъушIыхъ. МашIор кIосэжы-нышгъ, лгъэмыджыр плгъыры дэдэу къэнэшт. Ащ Тхъо-жъые зытехъэкIэ, ылгъэгучIэхэр кыстынхэшгъ, мычгъэ-жышгъоу къэшгъуубытыщт. Джауштэу ежъ Саусэрыкъуи кышгъуIэкIэхъашт.

— Ар дэгъу дэдэу кытэтпIуагъ, кызыэрэпIуагъэм фэдэу тшIышт,— аIуагъ нарт бзаджэмэ. Дышгъэу къа-хыгъэр кырати, гушIом хэтхэу кIожьыгъэх. Саусэ-рыкъо зекIо зыщыдэкIыгъэр зерагъашIи, ПсыцIыкIу гъучI лгъэмыдж тырашIыхъагъ Усэрэжъы кызыэрариIуа-гъэу, макъи агъэIугъ. ЛIыхъужгъым икъэсыжыгъо лгъы-плгъэхи, ащ ехъулIэу мэшIошхо лгъэмыдж чIэгъым чIа-шIыхъагъ. Саусэрыкъо лгъэмыджым кыызэсым, кIэупчIагъ:

– Сыдым фэшіа мы лъэмыджыр, сыд пае ашыгъа?

– Мы лъэмыджыр, – раіуагъ ащ, – ош пае ашыгъ, псыхъор икІыгъошІу кыпфэхъунэу.

Саусэрыкъо ар игуапэ хъутгъэ. «Нартмэ сагурыіуагъ, кысфэдэгъу хъужыгъэх, ашыгъум сагъэпыжыщтэп» ыІуи гушІуагъэ.

Джауштэу ыІуи, Тхъожыем зэрэтесэу гъучІ лъэмыджэу машІокІэ гъэплтыгъэм екІолІагъ. Ау Тхъожые ялыеу Іушы тІогъагъэба? Лъэмыджым занкІэу темыхъэу, ылъэкъо лъэныкъо тырищэягъ. Ауштэу зыкІи-шыгъэр: шы Іушыр гъогукІэ е ымышІэрэ гъогу техъаным кыптэу, лъабжэкІэ теІабэ, ежъ темыхъэзэ, ылъэкъо ещэишъ, пытэмэ, гъогу тэрэзмэ еІошъ, еуплъэкІу. Джары Тхъожые зэришыгъэри. ГъучІ плтыгъэм ылъэгупчэ тІэкІу кызестым, псынкІэу зыкыиутІэрэбгъуи, кыІулучъжыгъ. УкІэхъан плъэкІынэу шытыгъэпти, нэмыкІы гъогукІэ ядэжы кІожыгъэ.

Саусэрыкъо къэрэбгъагъэп, къагъэщынагъэкІэ арэп ауштэу кызэкІигъэзагъэр. ЦІыф бзэдджэ заулэмэ апае лъы ыгъагъэ шІоигъуагъэп. «Сэ сызшыфаем ахэр згъотъжыштых», джауштэу ыІуагъ Саусэрыкъо.

Саусэрыкъо зэрагъэкІодыгъэр

Саусэрыкъо цІэрыІо хъутгъэу, лІыгъэ бэрэ зэрихъагъэу шытыгъэми, къэбар дэйхэр фагъэІуштыгъэ. Бзэджагъэхэр кытешІэ, аІоштыгъэ, цІыфхэм афэдэп, фамэ кІуачІэ, фамэ хъоршэр, тхъагъэпцІы, пцІыус, уды шэнхэр кыхэфэх. Ауштэу зыІоштыгъэхэр Саусэрыкъо шытхъоу фалорэр зыгу римыхъыхэрэр ары. Ахэр ежъхэри шытхъум кІэнэцІыштыгъэх, ау Саусэрыкъо фэдэу, лІыгъи, къулаигъи, акъыли ахэлтыгъэп. Саусэрыкъо агъэкІодмэ, ежъхэм яшытхъу хэхъонэу къашІо-шыти, зэраукІышт шІыкІэм егупшысэхэу фежъагъэх.

Анахъ кІочІэшхоу, анахъ Іушэу, анахъ къулаим сыдэуштэу уфырикъушт?

Пщымыгъупшагъэмэ, Саусэрыкъорэ ащ ишэу Тхъожыерэ мэхалІэхэр зэряІэр Усэрэжы нартмэ къариІо-

гъагъ. Ар агу кызэкІыжым, апэрэм къадэхъутгъэпти, джыри зэ ыужы ихъанхэу тыраубытагъ.

Зэгорэм Саусэрыкъо иныбджэгъу ыдэж кІуагъэ. Къэлапчъэм Іухы, Іуихынэу зытеІабэм, хъалым ыцІы-пІэкІэ унэІут лІыжыр сэхырыгъагъэм дэгъэнагъэу ылъэгъутгъ. Къэлапчъэр Іуимыхэу, елти дэхъагъ. Унэм зехъэм, джыри зы гъэшІэгъон ылъэгъутгъ: унэІут бзылъфигъэр машІом кІэлъырыс, ызыІэ машІом пэлъэу мэсты, Іугъор кыпехы, ежъ зэхышІэрэп.

Ари ыгъэшІагъоу ебгъукІуи, ятІонэрэ унэм ихъагъ. А унэм иныбджэгъу ятэ мэхъыешъ илъ, ыбзэгущъхъэ блэр шыхъагъэу тес, лъым кІэшъу.

Ылъэгъутгъэхэр зыфыхын ымышІэу, Саусэрыкъо иныбджэгъу дэжы ихъи, шхэхи, тІэкІурэ шысыгъэхэу, моуштэу риІуагъ:

– ГъэшІэгъонхэр слъэгъутгъэх, синыбджэгъу, унэІут лІыжыр хъалы папкІэу къэлапчъэм дэгъэнагъ, унэІут бзылъфигъэм ызыІэ машІом щэсты, ежъ шысэу мэхъые. Уятэ ыбзэгущэ блэр тесэу лъыр кІэшъу. Ащ фэдэ мэхъуа, сыда ахэмэ къарыкІырэри?

– Саусэрыкъу, – ыІуагъ иныбджэгъу, – нартмэ уагъэкІодынэу рахъухъагъ. Нью уд горэм елъэІугъэхэти, а плъэгъутгъэхэр уигъэщынэнэу уигъэлъэгъутгъэх, арышъ зыфэсакъыжъ. Гъогу узытехъажыкІэ, сыд уапэ кыфагъэкІи къэмышт, кызыпштэкІэ, джыри уикІодыкІышт.

Иныбджэгъу дэжы мэфэ заулэрэ кышчыІи, къэкІожызэ Саусэрыкъо лъэхъэ плъыжъ гъогум тырилъэгъуагъ. Ыгу рихыгъ, кысшъхъэпэжыын ыІуагъ ыгукІэ, кышты шІоигъоу хъутгъэ, ау иныбджэгъу кыриІуагъэр ыгу къэкІыжи, къебгъукІуагъ.

Джыри заулэрэ къэкІуагъэу, гъогум аркъэн телъэу ылъэгъутгъ, ащи ехъопсагъ, ау кыштагъэп. КъакІомэ игъогу хигъэкІызэ, зэпэжыужэу гъогунапцэм дышъэ тандж телъэу зельэгъум, кыштэнэу къэуцутгъ, ау Тхъожыем кыриІуагъ:

– Лъахъэр къэпштагъэп, аркъэным тыкъебгъукІуагъ, дышъэ танджыри сыдкІэ уишыкІагъ, ар о уипаІо нахъ пытэнэп, Саусэрыкъу.

– ТІогъогогъум сапэ кыфагъэр къэсштагъэп, си-ныбджэгъу кысиІуагъэр згъэцэкІагъэ, ящанэрэр къэсштэкІэ, сигушыІэ сепцІыжыгъэу хъунэп.

Джауштэу ыIуи, дышгэ танджыр кышти, ипаIo
ычIыпIэкIэ ар зычилгагъ. ТIэкIурэ къэкIуагъэхэу,
Тхъожьем риIуагъ:

– Непэ лIыгъэшIапIэ тифэнкIэ сенэгъе, Тхъо-
жый. Синыбджэгъу кысиIуагъ: нарт бзаджемэ сагъэ-
кIодынэу рахъухагъ. Къиныгъо Iаджыми тахэфагъ, ау
джы нэсфэ лIыгъэу тхэлгыр зынэсырэр икъу фэдизэу
зэдгъэшIагъэп. Джи ар кызышынефэшт чIыпIэ тыри-
хылIэштыгъ, зыгъэхъазыр.

– Саусэрыкъу, – ыIуагъ Тхъожье, – сэ сыкъэщ-
тагъэу нибжыи губгъом уизакъоу укысынагъэп, сэри
о укъэштагъэу, плым укыфызэкIэкIуагъэу слъэгъугъэ-
пышгъ, титIуи тыхъазыр. Сэ мэхапIэу сиIэр ошIэ: мы-
жъуакIэм сыхэмыхъэмэ, кыскIэхъани кыстечыныи
псэ зыпыт дунаим тетэп.

– Сэри симэхапIэ ушыгъуаз, – ыIуагъ Саусэры-
къуи. – Скопкъы кытемыфэмэ, сыд фэдэ Iаши кыс-
хэхъаштэп. Скопкъхэр цIыф пкъышгъол кызырыкIох,
ахэмэ къатефэмэ, слъакъохэр паупкIыштых.

Саусэрыкъо кыIоштыр кызыреухэу, дышгэ тан-
джыр шъхъашыпкIи, кIодыжыгъэ. Уд ныом кыIофтэ-
гъагъэти, ыдэжъ быбыжыи, зэхихыгъэр фиIотэжыгъ,
удыми ар нарт бзаджемэ ариIожыгъ. Нартхэр гушIуа-
гъэх: «Усэрэжым зыфиIогъагъэм тефэжыи, арышгъ,
Саусэрыкъуи Тхъожыйи ямэхэпIэ шыпкъэхэр джи
тэшIэ, зэрэдгъэкIодыштхэм тегупшысэшт».

Дышгэ танджыр зэкIодыжым, Саусэрыкъо ар
зилIэужыгъор кыгурыIуагъэти, псынкIэу ядэжъ къэ-
кIожыгъ. Кызырэсыжъэу, янэу Сэтэнае кыпэгъокIи,
кыриIуагъ:

– А сикIалэу лIэхъусэжъ, зитеплтэкIэ гъучIышгоу,
гъучIынитIукIэ дунаир зыплтыхъ, зиIашэ кымыхы-
рэ шымыI, нартэу шыIэмэ джэгъогъу уашIыгъ, уигъэ-
кIодыкIэ еусагъэхэшгъ, зыфэсакъыжъ! Жыи зыIугъахъ,
IахышIоу Iанэм кыитезгъэуцагъэм хаI, уиши зегъэ-
гъэпсэф.

– Тянэ Сэтэнай, сызыукIыштхэр хъазырхэу, сэ зыз-
гъэпсэфэу унэжым сисышта?

Джар ыIуи, Саусэрыкъо и Тхъожье зыридзи, Хъа-
рам Iуашгъэхэ тетхэу нартмэ кызалгъэгъум, Саусэрыкъо
къекуагъэх:

– Саусэрыкъоу лъэкIэпIаш, нартмэ ячэмэхъожыи
хэкIыгъ! Ощ фэдэ шымыIэу аIошгъ, арэу улIыхъужьымэ,
джанщэрэхгыр кыпфэкIошгъ, натIэкIэ къеу!

Джанщэрэхгыр гъучIым хэшIыкIыгъэу, онтэгъоу,
цэ пэчэчанхэр зэфэдэкIэ тетхэу хъурай, икъэкIухъэкIэ
чан дэдэу, зэпимыупкIын шыIэп.

Джанщэрэхгым къеIункIыи, кырагъэчъэхыгъ, зэ-
пэжыужъэу, ыпэ кыифэрэр зэпигъэзымэ, быузэ къе-
чъэхы.

Саусэрыкъо къэштагъэп, джанщэрэхгыр кызысым,
натIэкIэ еуи дифыежыгъ.

Нарт бзаджемэ джыри кырагъэчъэхыи, къэкууа-
гъэх:

– Джи лъапэкIэ къеу!

Саусэрыкъо лъапэкIэ еуи, джанщэрэхгыр дифые-
жыгъ.

Ящэнэрэуи кырагъэчъэхыи, къэкууагъэх:

– ЗэраIорэм фэдэу улъэшымэ, джи копкъышгъэхэ-
кIэ къеу!

Джи нарт бзаджемэ кызыфаIуагъэр лIыхъужьым
имэхапI ары – ылъэгъуанджэмэ ашъхъагъыIоу ыкоп-
къхэм адэжъ цIыф пкъышгъоным фэдэу шъабэ. АхэмкIэ
зеокIэ, ылъакъохэр кызыэпиупкIыштых. Емыомэ, къэ-
рабгъэу, къэштагъэу аIонышгъ, кыдэхъашхыштых.

– Къеу копкъхэмкIэ! – къэкууагъэх нартхэр. – Укъэ-
штагъа?

Нартхэр кыдэхъашхышхэти, Саусэрыкъо губжыгъэ,
зэрэфэлъэкIэу ылъэгъуанджэхэмкIэ джанщэрэхгым
зеом, ылъакъохэр кыпиупкIыгъэх.

Ылъакъохэр пыупкIыгъэхэу кызелгъэгъум, Тхъо-
жье къечъалIи, «зыктысэдзыри, таIэкIэкIыжышт!»
кыриIуагъ. Саусэрыкъо зигъэлъати, шыбгым зыри-
дзагъ. Тхъожыйи бзым фэдэу ечъэжагъ. Тхъожье
кIэхъан ылъэкIынэу дунаим шы тетыгъэп, ау гъогу за-
къоу зырыкIожыштым мыжъуакIэ тыратэкъуагъэу
кычIэкIыгъ. Тхъожье мыжъуакIэм шычъэн ылъэкIы-
рэпти, кызызэтеуцом, нартхэр къакIэхъагъэх. Саусэ-
рыкъо лгыр бэу кIэчыгъэти, кIочIаджэ хъугъэу шым
къефэхыгъ.

Нартхэр гушIуагъэх. «Мыр сыдэуштэу тыукIышт?»
аIуи, зэупчIыжыгъэх. «Дунаим псэ зыпытэу тетмэ зэ-
кIэмэ шIу алъэгъоу аIошгъ, ар тыуплгъэкIушт».

Джауштэу зедашти, кьолэбзыюу, хьайуанэу, хьэкIэ-
кьуакIэу шыIэмэ зэкIэмэ макъэ арагъэIугъ: хэт лIыхъу-
сэлтым ешъошт?

Пстэуми апэу ныбгъур къэбыбыгъ.

– Саусэрыкъо ылты ешъуагъ язгъаIоу, гъэшIэрэ
емыкIу къэсхьынэп,– ыIуи, ныбгъур быбыжыгъэ.
Саусэрыкъо ащ кIэлтыIуагъ:

– СикIэпщ тхьапэ макъэу пыIукIырэм фэдэр ума-
къэу, цIыфхэр бгъаштэу охъу!

Ныбгъур быбы зыхъукIэ, ытамэмэ, Саусэрыкъо зэ-
риIуагъэу, макъэ къапэIукIы, ошIэ-дэмышIэу зыкы-
зиIэтыкIэ, уегъаштэ.

Нартмэ яджемакъэ зэхихыгъэти, тыгъужьыри къэ-
сыгъ.

– Саусэрыкъо ылты сешъонэп, ыли сшхынэп,–
ыIуи, ари IукIыжыгъ.

Саусэрыкъо ащи кIэлтыIуагъ:

– Сэ кIуацIэу схэлтым ызыбланэ осэты. Узилты-
кIэ, лIыхъусэжым фэдэр угоу, шынэр умышIэу,
кызыбгъазэкIэ, хьэ шынапхэм фэдэу укъэрабгъэу охъу!

Саусэрыкъо тыриIуагъэм фэдэу хъугъэ тыгъужы-
ри. Ежъ нахъ кIочIаджэм тебанэрэп, зилтыкIэ, ухэтми
узэшIуиутынэу кIочIэшху, ау зигъэзэжыкIэ, къэрэб-
гъэ дэд.

ТхьакIумкIыхъэри Саусэрыкъо ылты ешъонэу фэ-
ягъэп. Ащ моуштэу тыриIуагъ:

– Си Тхьожые ныкъолъахъэу зэрэчъэщтыр уичъэ-
рыгъэу охъу!

Цундыжыр къэбыби, Саусэрыкъо ылты ешъуагъ,
зигъэшъокIи быбыжын зэхъум, Саусэрыкъо кыIуагъ:

– IукIэ укIэцIэу, тхьцIэкIэ угъуалъхъэу, къэплъ-
фырэмэ уашхыжъэу охъу!

Цундыжыр джаш фэдэу хъугъэ: IукIэ мэкIэцIы,
ытхьцIэ телъэу шырхэр кырышэ, кыыришыгъэмэ аш-
хыжъэу аIо.

Тыгъурыгъури къэбыби, лIыхъужым лъэу кIэчы-
рэм ешъуагъ.

– Дунэе нэфым укъытехъан умылгъэкIэу, шIункIыр
уипсэукIэу охъу!

Тыгъурыгъур джаш фэдэу хъугъэ, мафэрэ зегъэ-
былты, чэщырэ мэшакио.

Ащ фэдиным Саусэрыкъо къин ылъэгъугъ, лъыр
кIэчъэу, ыгу макIэ хъоу, зигъэсысыжын ымылгъэкIэу
шылтыгъ. Ау нарт бзаджэмэ ягухъэ-гужъ Iэсагъэп, моу-
штэу аIуагъ:

– Хьадэгъу псынкIэ ыгъотынэу тыфаеп, моуштэу
игъорыгъоу лъыр кIэчызэ ыпсэ хэкIыштмэ, ащыгъум
хьазаб ыщэчырэп ныIа! Ыпсэ зэрэхэтэу чIэттIэшт!

Джауштэу аIуи, Саусэрыкъо гупсэфэу ыпсэ хэкIы-
нэу игъо рамыгъафэу, зэрэпсаоу чIатIагъ. Тхьожые
ынэпсхэр къетэкъоххэу залъэгъум, Саусэрыкъо шIу
зылъэгъуштыгъэр зыми шы тэрэзы фэхъужыштытэп аIуи,
ари а чIыпIэм шаукIыгъ.

Джары Саусэрыкъо кIодыкIэ фэхъугъэр.

Гъатхэр ары Саусэрыкъо заукIыгъэр. А уахътэр кы-
зысыкIэ, уцхэр къэкIых, къэгъагъэхэр кызыIуехъх. Ежъ
Саусэрыкъо джы кызнэсыгъэми ыпсэ хэкIыгъэп, гъат-
хэ къэс игурым макъэ чIычIэгъым кычIэIукIы. Зы-
кIэгурымрэр цIыфхэм ишIуагъэ аригъэкIын ылъэ-
кIыжырэпшъ ары. Джаш пае ынэпс зэпымыоу кы-
кIэтэкъу, ар къушъхьэлъапэм псы Iэзэгъоу кыкIэчы.

Къанджы ыкъо Шъэуай

Нарт Къандж лIы кIочIэшхоу, зекIоныр, шэкIоныр
икIасэу шытыгъ. ШакIо шыIэу мэзым шыIукIэгъагъ
шъузы фэхъугъэ Iэлыгуджэ-гуащэм. Мэзым бзылгъы-
гъэр изакъоу хэсынэу зэрэхъугъэр зы цIыф горэми
ышIэштыгъэп. Ау нарт Къанджы ар зелъэгъум, ыгу
екIуи, пшъашъэри нэшIукIэ къепллыгъэти, бзылгъ-
фыгъэ Iэлэу, цIыф ымылгъэгъугъэу шытыгъэми, кы-
зэригъаси псэогъу ышIыгъ.

Нарт Къанджырэ Iэлыгуджэ-гуащэрэ унагъо ашIа-
гъэу зэдэпсэхэзэ, шъао къафэхъугъ. Сабыир кызэ-
хъум, ащ янэу Iэлыгуджэ-гуащэм IэпыIэгъу фэхъоу шы-
тыгъэ Сэтэнае шъэожые цIыкIур иджэнэкокIы рилъ-
хьагъ. Ау сабыир емыпзэсыгъэу онтэгъоу кычIэкIи,
джэнэкокIыр пхыритхыгъ. Сэтэнае онджэкъ машIом
дэжы шытыгъэти, сабыир машIом пэфагъ. АгучIэ изы-
гъэу зылгъэIабэхэм, алъэгъугъэр гъэшIэгъоны: сабыир

къэтIысыгъэу машIом хэс, мэшIо тэпмэ арэджэгугу! Ауштэу зельэгъум, янэ ыIогъагъ:

— Мы сабым нарт лIы пхъашэ хэкIышт!

Сэтэнае ащ дыригъэштагъ:

— Тэрэз зыфапIорэр, Iэлыгуджэ-гуащ. Мыр лIы пхъашэ хъуштышъ, Шъэуай фэсэусы.

Шъэуае цIыф къызэрыкIоу зэрэшымытыр кызагурэIом, «ным ибыдзыщэ закъокIэ мыр пIыгъын плъэкIыштэп» аIуи, мафэ къэс къушъхьэм, мылыр зыщымыткIурэ чIыпIэ горэм ахьымэ, шIункIы зыхъукIэ къахъжызы, илъэситIо аIыгъыгъ. Мылым ычIэгъы, ащ гъоткIо зырызэу кыпыткIурэр ыжэ кыдэткIонэу, сабыир чIагъэгъуалъхъэщтыгъэ. Джауштэу илъэситIур зекIым, ящэнэрэм щыкIэдзагъэу, илъэситфыми нэмысызэ, Шъэуае лIыпкъым иуцуагъ. КIочIэшхо хъугъэ, акъыли ыгъотыгъ. Джащ кыщегъэжъагъэу Шъэуае лIыгъэхэр зэрихъэхэу, гъэшIэгъонхэр къехъулIэхэу хъугъэ. Ащ фэдэу къехъулIагъэмэ ащыщ горэ джы къэсIотэшт.

Шъэуае шакIо кIоштми, зекIо ежъэштми, изакъоу дэкIыштыгъэ. ЛIыгъэ зэрэхэлтыр нарт хэгъэгум щашIагъэу, ищытхъу аIуатэщтыгъэ. Ау ренэу изакъоу зэрэзекIорэр зыгу римыхьхэрэр шыIагъэх. Арыти зэ горэм нартылIы куп зэрэугъойи, Шъэуае тегушыIагъэх.

— Шъэуае ренэу изакъоу дэкIы, лIыгъэхэри зэрехъэ, ау ыкIуачIэрэ икъулаигъэрэ зынэсырэ шыпкъэр тшIэрэп. Джар зэдгъэшIэн фае.

Ауштэу заIом, нарт Ерышэкъо-хафэ къахэкIоти, кыIуагъ:

— Сэ ащ сыфэжъугъаз. ЗыдэкIырэм, ыужы сыхъаншъ, зыдакIорэм сыкIошт, ышIэрэр зэкIэ зэзгъэлъэгъушт.

Ерышэкъо-хафэм кыIуагъэр нартмэ агу рихъыгъэп.

— Шъэуае ауштэу шъэфэу уеплъакIоу укъышIэмэ, ыгу рихъыштэп,— аIуагъ нартмэ.— Пыи уишIынышъ, уIэкIэкIодэшт. Тызэгъусэу ыужы тихъащт. Ау нахъыпэрапшIэу о, Ерышэкъо-хафэр, Шъэуае ыдэжы уихъэу мэхъушъ, зыIугъакIи, тигухэлъ фэIуат.

Ерышэкъо-хафэм Шъэуае зыIуигъакIи, нартмэ яунашъо риIуагъ. Шъэуае зи хиIухъагъэп, кIэкIэу джэуап къыритыжыгъ:

— Нахъыжъхэм ауштэу аIуагъэмэ, ашыгъум дэгъу. Пцэдыжъым, бгъэшхъо огъум ыужы сыдэкIынышъ, Лабэ Iут къамылым сыготэу шэкIоныр езгъэжъэшт.

Шъэуае зыфиIогъэ уахътэм дэкIыгъ, мыдрэхэри ащ ыужы ихъагъэх, къаплъэмэ кыльтэгъунхэу, ыужы итхэу макIох. Джауштэу тхъамафэ фэдизырэ кIуагъэх. Мафэ горэм Шъэуае къэуцуи, шым къепсыхыгъэу зальэгъум, екIолIагъэх. Шъэуае къамыщыкIэмкIэ чIышъхъашъор ешы фэдэу къащыхъугъэти, ышIэрэмкIэ еупчIыгъэх.

— Моу шъукъеплъыри мыщ,— ыIуагъ Шъэуае.— Мыр шы лъэуж, сикъамыщыкIэ кIыхъэми, зэрэпсаоу шы лъэужым еуцо. Мыр зыфэдэшыри, ащ лIэу тесыр зылIэужыгъори зэгъэшIэгъэн фае. Лъэужыр къамыл торэщым хэхъэ. Ащ утетэу ухахъэмэ, къэбгъотынкIи хъун. Хэт шъуащыщэу къамылым хэхъанышъ, шы лъэужыр зыфыщтыр?

Ащ фэдэ къахэкIыгъэпти, Шъэуае джыри кыIуагъ:

— Сэ къамылым сыхэхъащт. ЧIыпIэ шъуимыкIэу мэфэ щэкIырэ шъукъысаж. Ащ нэсыфэ сыкъыхэмыкIыжъымэ, жъугъазэри шъукIожъ.

Шъэуае къамылым хэхъагъ. НартылIхэм чэлхэр ашIи, ащ ежэнхэу загъэхъазырыгъ.

Шъэуае мэфищырэ чэщищырэ къамылым хэтэу кIуагъэ. ЕтIанэ къамылым ыгузэгугу иупкIыгъэу, ащ чэу лъагэкIэ къэшIыхъагъэу унэ итэу ылъэгъугъ.

Шъэуае зи кыпэмыгъокIэу щагур зэпичи, унэм ихъагъ, тIэкIурэ шысыгъэу пшъэшъэ дэхэ дэдэ горэ ыдэжъ кычIэхъагъ. Къамыл зэхэкIыхъагъэм хэт унэм изакъоу зыкIисымкIэ пшъашъэм зеупчIым, къыриIуагъ:

— ИлъэсипшI нахъ сымыныбжъэу мыщ тятэ сыкъыригъэтIысхъагъ. Ишы лъэужы шымыщынэу мы унэм кынынэсышъурэм сыретынэу ыIуагъ. Джы о пшIэщтыр мары: мыщ укъэсыфэ укъызэрэкIуагъэм фэди-зырэ джыри укIомэ, тынэрэ тятэрэ зыщыпсэурэ унэм унэсышт. Тятэ имысэу утефэмэ нахъышIу, пшIэн фаехэр тынэ зэкIэ кыуиIошт.

Шъэуае къежы, пшъашъэм зыфиIогъэ унэр кыгъотыгъ. ЛIыр дэсэпти, ныом дэжъ занкIэу ихъагъ, кыызфэкIуагъэри риIотагъ.

— А сикIал,— ыIуагъ ныом,— къамылым хэт унэм исыр сэ сипшъашъ, илъэс пчъагъэ хъугъэу слъэгъугъэ-

пышъ, къинышхо сыхэт, ау джы о укъэсышъугъэмэ, псэогъу пфэхъунышъ, ежъыри сэри зыдгъэпсэфыжъын. Джы узэрэзекІоштыр къыпфэсІотэшт. ЛІыр къызыдэхъажькІэ, шъузэдэшхэшт, етІанэ зыкъэтплгы-хъашт ыІонышъ, урищэжъэшт, былымэу иІэр къыуи-гъэлъэгъушт. «Ахад» ыІомэ, уахэмыд, «уишы нэмыкІ зыми сыфаеп» — джары джэуапэу ептыштыр. Шъукъы-зежъэжъыкІэ, ыужы зыкъигъани, уишы къамыщ щэ-огъу ехъри, голъадэри еІу: «Темэншыу, сыда упэ пакъэ зышІыгъэр?» Земыгъэубытэу къыкІэтхъу, армырмэ уІэкІэкІодэшт. «КъыосІошт» зиІокІэ, къэуцу.

Ныом ар къыІогъэ къодыеу, чІыгур къэсыси, нарт лІыжъыр къыдэхъажьыгъ. Шэу зытесыр фэдэ цІыф ымылгъэгъугъэу ины, ежъ лІыжъыри ины дэд. Унэм къыхыи, шІуфэс Шъэуае къырихыгъ. Іанэу ныом къы-шІыгъэм пэтІысхъэхи, дэгъоу шхагъэх. Нарт лІыжъым изакъоу зы мэл псау гъэжъагъэу ышхыгъ.

Зэшхэхэм, ибылымхэр къыригъэлъэгъунхэу ыІуи, нартым Шъэуае рищэжъагъ. Мэл Іэхъогъушхуи, чэм бэдэди, шы Іэхъогъухэри къыригъэлъэгъугъэх, зыфа-ем фэдиз ахихынэу къыриІуагъ. Ныом игушыІэ шыгъу-пшагъэпти, Шъэуае мэлхэми, чэмхэми, шыхэми ахэ-дагъэп. ЛІыжъыр зытес шыр къыритынэу елгъэІугъ.

Къежъэжъхи къэкІожьыхэзэ, Шъэуае лІыжъым ыужы зыкъыригъани, ишы къамыщ щэогъу рихыгъ, псынкіэу голъади, «Темэншыу, сыда упэ пакъэ зышІы-гъэр?» ыІуи еупчІыгъ. Джауштэу еупчІи, къызкІетхъум, мо лІышхом исэшхо къылгидзыгъ, ау къытыригъэфа-гъэп. ЕтІанэ «къэуцури, спэ пакъэ зышІыгъэр къы-пфэсІотэшт» зеІом, Шъэуае къэуцуи, лІышхор къызкІи-гъэхъагъ.

— Спэ пакъэ зыкІэхъугъэр къыпфэсІотэшт, — ыІуагъ нарт лІышхом. — СыкІалэу къызысэщэм, зы мафэ нахъ сыдэмыпсэугъэу иныжъ зэшишыр къакІуи, сишъуз ахыгъ. Сишъуз къатесхъжынынэу бэрэ сякІугъ, ау сатекІон слгъэкІыгъэп. Джауштэу цІыфбэ язгъэкІо-дыІагъ. Сигъусэхэр къаукІышъ, сэ сыкъагъанэ. Ар сигукъаоу, сынэпс стыр къыкІэкІымэ, спэкІэ къечгъ-хызэ, спэ пихыгъ. Джы сиунэ ис бзылгъыгъэр ятІонэ-рэу къэсшагъ, ау апэрэри сымыгъотыжъэу сышчыІэн слгъэкІыштэп.

— Адэ джы сыд пшІэн уихысап? — еупчІыгъ Шъэуае.

— СшІэн сыхысапыр мары, — ыІуагъ лІы шгъэ-джаштэм. — Нычэпэ зыдгъэпсэфынышъ, пчэдыжъы иныжъымэ тьякІушт. Зырызэу къысІэкІафэхэмэ, сэ ахэ-мэ сизакъоуи сафырикъушт, ар ежъхэми ашІэшъ, ре-нэу зэгъусэхэу къыспэгъокІых. Арышъ, неушы тызэ-кІукІэ, о узизакъоу иныжъмэ уахэхъанышъ, «шъулІымэ, шъукъыдэкІ» пІонышъ япІошт. О уцІыф къызэрыкІо фэдэшъ, къыпшыщынэштхэп, зырызэу къыплгъыдэкІы-штых. КъыдэкІырэм сэ сыкъыпэгъокІышт, о уиІоф къытхэлгъэп, сыд хъугъэкІи тазыфагу укымыхъ.

Джауштэу зэзэгъыхыи, чэщым загъэпсэфи, пчэды-жъым гъогум техагъэх. Иныжъмэ яшагу алгъэгъу зэ-хъум, нарт лІышхор мэзым къыхэуцуи, Шъэуае иныжъ-мэ адэжъ кІуагъэ. Къэлапчтэм Іухыи, яджагъ: «Иныжъ делэгъэ куп, шъуихъадэгъу къэсыгъэшъ, шъулІымэ шъукъыдэкІ!»

Иныжъхэр къэштагъэхэп, «зишъуз къэтхыгъэ егъэ-зыгъэм зы делэ тхъамыкІэ горэ тукІынэу джыри къыгъэкІуагъ» аІуи, анахыкІэр къыдагъэкІыгъ. Мэз пырыпыцум къыззэсым, Темэншыу иныжъым къыпэ-гъокІи, заор аублагъ. Охътаби римыгъэхъэу Темэншыу иныжъ анахыкІэр ыукІыгъ. Гурытыр ащ ыужы къэ-сыгъэти, ащи иІоф ыІуагъ. Хъугъэр иныжъ анахы-жъым къызешІэм, ынэхэр къэушІоркъыгъэх, ыпкъы-нэ-лынэкІэ къэтІыгурыгугъ, къэгырзи, ишы зыкъыри-дзыгъ.

— Тызэ шыІ а мыгъожъ цІыкІоу сшынахыкІэ да-хэхэр зыукІыгъэхэр? — ыІуагъ. — Ыпсэ хэсхынышъ, ихъадэ хъэ гъорыкІомэ язгъэшхыжъын!

МашІор къыІуихэу, зимышІэжъэу ичатэкІэ зиухъэ-зэ, иныжъыр къыззэсым, Темэншыу мэзым къыхэкІыгъ. Дэгъоу ышІэгъыгъэ ышнахыкІэмэ ялыеу анахыжъыр зэрэкІочІэшхори, зэрэкъулайри. Шъщынэштыгъэп, ау уІэгъэ хылтэхэр къытырашагъэхэти, фырикъужьын ымылгъэкІынэу энэгъуештыгъэ.

Зэзонхэу рагъажьы, бэрэ къезэрэфэкІыгъэх. ТІуми акІуачІэ къыхэІагъэу, афэмылгъэкІыжъэу шымэ къафэ-хыгъэх. Къэтэдджыжъыхыи, ячатэхэр аІыгъэу зэфакІохэу аублагъ. Мэбэджыджэх, мэщэопІаох, ерагъэу лгъэбэ-

— Сыд кѣхѣулѣагѣэми, сыд икѣодыкѣэми, сѣ кѣы-
зѣзгѣэшѣшт, тѣн,— ыѣуагѣ Чѣчанѣкѣо Чѣчанѣ.— Сы-
дѣуштѣу гѣогум сытѣхѣаштѣа, сыдѣуштѣу сызекѣоштѣа?

— Уѣтѣ зы Іѣшѣ штѣгѣурѣ зы шѣрѣ кѣыгѣѣнѣгѣагѣ.
Ахѣр хѣазырѣх. Гѣогум гѣомылѣ кѣыостѣу узѣхѣѣкѣІѣ, уѣтѣ
кѣышинѣгѣѣ пкѣІѣгѣуалѣу узтѣсыштѣым ѣхѣ—ѣхѣырѣу
гѣогур кѣыгѣотышт, уѣмылѣѣдѣкѣау, шхомлакѣІѣри
зыбгѣумкѣІѣ умыкѣудѣй, ѣхѣ зѣрѣфаѣу гѣакѣо. Зыжѣу-
гѣѣпсѣфыны зыхѣукѣи, ѣхѣ кѣѣуцушт, шѣуѣхѣѣжѣы-
ны зыхѣукѣи, джаш фѣдѣу кѣыуигѣэшѣІѣшт. Гѣогум ѣгѣѣ-
зыгѣѣ ушыпукѣІѣмѣ, уѣтѣ зѣрихѣзбагѣѣу, ІѣпыІѣгѣу фѣхѣу.
Джауштѣу укѣозѣ, уипкѣІѣгѣуалѣ ѣагоу зыдахѣѣрѣм лѣу
щѣпсѣурѣр ары уѣтѣ зѣкѣодылѣІѣгѣѣштѣр. Узѣрѣдѣпсѣ-
ушт шѣыкѣІѣр о пшѣІѣн.

Чѣчанѣкѣо Чѣчанѣ шѣси, гѣогум тѣхѣагѣ. Янѣ кѣы-
зѣриѣуагѣѣу псѣуѣгѣѣ, пкѣІѣгѣуалѣр шѣхѣафитѣу, шѣхѣѣ-
рытѣупшѣу ыгѣѣкѣІѣуагѣ, ѣлѣѣдѣкѣѣуагѣѣп, шхомлакѣІѣри
зыбгѣукѣІѣ ыкѣудѣыгѣѣп.

Чѣщ—мѣфѣ заулѣрѣ гѣогум тѣтыгѣѣу купышхо го-
рѣм Іѣукѣагѣ. Лѣыхѣр инхѣу шыу тѣокѣитѣу кѣѣкѣо, ахѣ-
мѣ ауѣы ку ит, куплѣІѣм шыкуаор дѣс, куkѣІѣм лѣы
джѣдитѣумѣ азыфагу ишыгѣынхѣр цунтѣхѣагѣѣхѣу бзылѣ-
фыгѣѣ горѣ дѣс. Ышѣхѣацхѣри зѣІѣхѣагѣѣх, чѣфынчѣ,
ынѣпсхѣри фѣубытыѣхѣрѣп а бзылѣфыгѣѣм. Ары
шѣхѣаѣ лѣымѣ шѣузыщѣ ѣрѣд кѣаІѣо!

Чѣчанѣкѣо Чѣчанѣ кѣябгѣукѣІѣуи, кѣылѣыкѣІѣотагѣѣу,
зѣкѣІѣм янѣ кѣыриІѣогѣагѣѣр ыгу кѣѣкѣІѣжѣыгѣѣ: ѣгѣѣзыпѣѣ
уІѣукѣІѣмѣ, ІѣпыІѣгѣу фѣхѣу!

Чѣчанѣкѣом кѣытыригѣѣази, купымѣ кѣяупчѣыгѣѣ:

— Шѣузѣфѣразѣу шѣокѣожѣымѣ, сыд паѣ мы бзылѣ-
фыгѣѣр чѣфынчѣа, ынѣпси кѣѣхѣу, ишыгѣынхѣри цун-
тѣхѣагѣѣхѣа?

— Ащ о уиІѣоф хѣлѣѣп! — ыІѣуи, Чѣчанѣкѣом лѣыхѣр
кѣытѣхѣупкѣІѣагѣѣхѣти, оныр адиубли, шымѣ кѣари-
дзыхѣыгѣѣх, ипкѣІѣгѣуали Чѣчанѣ ыгѣѣсагѣѣу щѣтыгѣѣ-
ти, бгѣѣкѣІѣ яозѣ, бѣхѣр зѣщѣутыгѣѣх. Джауштѣу афы-
рикѣуи, бзылѣфыгѣѣм икѣакѣо кѣырищѣкѣи, шым кѣы-
тыригѣѣ—тѣысхѣи кѣѣжѣѣжѣыгѣѣ.

ПкѣІѣгѣуалѣм зыдигѣѣазѣрѣр игѣогупѣу кѣакѣохѣзѣ,
чылѣ горѣм дахѣѣхи, цѣыфыр бѣу щѣзѣблѣкѣІѣу урам
горѣм кѣытѣхѣагѣѣх. Лѣыкѣуатѣхи, цѣыфыр зыдиз щѣагу
горѣм пкѣІѣгѣуалѣр дахѣи, шышѣоІѣум ѣкѣолѣагѣ. Бзылѣ-

фыгѣѣр шым зырегѣѣуцохым, псынкѣІѣу унѣм илѣѣдѣ-
жѣыгѣѣ. Ащ ѣужы итѣу Чѣчанѣкѣѣри унѣм зѣхѣѣм, анахѣ
унѣшхом лѣышхо горѣ чѣыпѣІѣ псау имѣІѣжѣѣу чатѣкѣІѣ
зѣхѣуІѣахѣыгѣѣу джѣхашѣом тѣлѣѣу ылѣѣгѣуѣгѣ. «Джарышт
тѣтѣ зѣкѣодылѣагѣѣр,— ѣгупшысагѣ Чѣчанѣкѣѣр,— ау
зыпсѣ хѣтѣѣѣ кѣодѣер сѣукѣІѣкѣІѣ, ар лѣыгѣѣ хѣунѣп,
сѣри тѣтѣ икѣодыкѣІѣ зѣзгѣѣшѣІѣн слѣѣкѣІѣнѣп». Джар
ыІѣуи, лѣыр охѣужѣыфѣ, ѣхѣыри ишыкѣІѣагѣѣхѣр афишѣІѣу
илѣѣс фѣдиз тѣшѣагѣ. Лѣы уІѣагѣѣм ыцѣІѣ зыкѣІѣупчѣІѣм,
нарт Шѣбатныкѣу аІѣуи кѣыраІѣуагѣ. Бзылѣфыгѣѣу кѣа-
тырихи кѣыхѣыжѣыгѣѣр Шѣбатныкѣо ишѣузѣу кѣычѣІѣ-
кѣыгѣѣ. Ар илѣы тырахѣ рахѣыжѣѣгѣагѣ.

Шѣбатныкѣо иуІѣагѣѣхѣр кѣыжѣыхи, ыкѣІѣуачѣІѣ кѣы-
гѣотыѣыи кѣызѣтѣдѣжѣыым, Чѣчанѣкѣо ащ ыдѣѣыи
ихѣи, кѣызыфѣкѣІѣуагѣѣр риІѣотагѣ.

— Шѣбатныкѣу,— ыІѣуагѣ Чѣчанѣкѣѣом,— ощ нахѣ
ныбджѣгѣу лѣапѣІѣ тѣтѣ иІѣагѣѣп, ощ нѣмыкѣы ар ѣкѣо-
дылѣагѣѣп, арышѣ, тѣтѣ ылѣ шѣІѣжѣынѣу, о усыукѣІѣнѣу
ары гухѣлѣѣу сиІѣр.

— Уигухѣлѣы укѣІѣхѣажѣын,— джѣуап кѣытыгѣѣ Шѣ-
батныкѣо.— Уфаѣми сыукѣІ, уфаѣми узѣрѣфаѣу зѣкѣо,
ау кѣытѣхѣулѣагѣѣр кѣѣсѣгѣѣІѣуат. Зѣкѣо тыщѣІѣу загѣѣ-
рѣ тапѣ кѣифѣштыгѣѣ кѣІѣлѣ горѣ кѣытѣкѣІѣуалѣи, шІѣуфѣс
зѣтхи, тѣѣкѣІѣурѣ тыгушыІѣагѣѣу, Чѣчанѣ ипаІѣо щѣхи, а
кѣІѣлѣм кѣитѣхѣужѣыгѣѣ. «СипаІѣ ѣхѣымѣ, ашыгѣум слѣхѣѣ
ѣхѣыба» ыІѣуи, Чѣчанѣ шыум лѣѣжѣагѣ. СакѣІѣхѣан
сымылѣѣкѣІѣу зы купрѣ чѣагѣѣхѣу, Чѣчанѣ кѣІѣлѣм пѣб-
лагѣѣ зѣхѣум, зыкѣигѣахѣи, синыбджѣгѣу онѣгум рѣхи,
нѣрѣ—Іѣрѣ агум нѣплѣѣгѣум икѣодыкѣІѣыгѣѣ. Илѣѣуж сѣы-
зѣ, хѣІѣушѣѣом сынѣсыгѣѣ. Лѣѣужхѣр хѣм хѣкѣІѣодагѣѣх.
Сѣ заулѣрѣ хѣм сыхѣхѣагѣ, ау сызѣпырысыкѣІѣын слѣѣ-
кѣІѣыгѣѣп. Илѣѣсырѣ сежагѣ, кѣыгѣѣзѣжѣыштѣмѣ сІѣу.
Іѣгѣѣо—блѣгѣур зѣкѣІѣ кѣѣскѣІѣухѣагѣ, сылѣыхѣугѣѣ. Сиш
сыукѣи, лыр згѣѣгѣуи, ар сѣухѣфѣ ѣтѣани сылѣыхѣугѣѣ.
«Псаугѣѣмѣ, кѣѣкѣІѣожѣыни» сІѣуи, синыбджѣгѣу згѣѣѣ-
жѣыгѣѣ. Джауштѣу сышыІ, сикѣІѣал, дунаим тѣхѣагѣѣо шы-
сиІѣѣжѣѣп. Джары кѣѣбарыр. Джы сыуукѣІѣын пІѣоми
уфит, синыбджѣгѣу паѣмѣ, сѣ сыли узѣштѣп.

— Шѣбатныкѣу,— ыІѣуагѣ Чѣчанѣкѣѣо Чѣчанѣ,— тѣтѣ
цыхѣѣ кѣыпфишѣыщтыгѣѣшѣ, кѣѣпІѣуагѣѣр шѣІѣошѣы
мѣхѣу. Лѣѣужхѣр хѣм зышѣхѣхѣаѣжѣыгѣѣхѣр кѣѣпшѣІѣ-
жѣынхѣа?

— КъэсшIэжынхэу згъэунэфыгъэ, мыжъохэр шы-
зэтеслъхьагъэх,— ыIуагъ Шэбатныкъо.

НэбгыритIуми загъэхъазыри, гъогум техьагъэх. Бэрэ
кIуагъэха, макIэрэ кIуагъэха, укIо зэпытмэ унэсын
фаети, Шэбатныкъо мыжъохэр зыщигъэтIылгыгъэм
къэсыгъэх. Чэчанэкъор изакъоу хьм хэханэу ыIуагъ,
ау Шэбатныкъо фидагъэп. «Синыбджэгъу икIэлэ закъо
къехъулIэрэр сымшIэу сфэшIэштэп» ыIуи, зэгъусэ-
хэу хьм хэсыхъэхи, къинышхо алъэгъугъэми, зэпыры-
сыкIыгъэх. ЧIыгоу зытехьагъэхэр къушъхъэ. Ащ удэ-
кIоенър псынкIагъопти, тIэкIурэ загъэпсэфи ежъагъэх.
Къушъхъэм зэпырыкIыхи, лъэгунэ горэм ихъагъэх,
тIэкIу тешIагъэу ащ пэнэпцIэ сэрайкIэ къэшIыхъагъэу
унэ итэу ралъэгъуагъ. Ащи нэсыхи, шагум зыдахъэхэм,
пшъэшъэ дахэ горэ къапэгъокIи, унэм ришагъэх.
ЫгъэтIысхи, ежъ гъомлапхъэ къыхъынэу икIыжыгъ.
Iанэр къыхъынэу къежъагъэу, ыш къэлапчъэм къыдэ-
хъажъэу зелъэгъум, джыри хъакIэмэ къафигъэзэжи,
Чэчанэкъом къекIолIагъ. Ишъхъатехъо къызтырихи,
кIалэмрэ ежъырэ азыфагу дилъэшъугъ. Ащ къыригъэ-
кIыгъэр: лъэIу къафыриI, ар фагъэцэкIэнэу къашъэгугъы.
Ар нэбгыритIуми къагурыIуагъ, илъэIу зэрэфагъэцэкIэ-
штыри Шэбатныкъо кыIуагъ.

Пшъашъэм ыш унэм къыхъи, шIуфэс къарихыгъ.
Ащ ыужы кыIуагъ:

— Фэсапши, Чэчанэкъо Чэчан! Зэ укъыднэсыгъэ-
мэ Iофэп. Джы сиIоф зыгорэуштэу зэшIокIын!

Пшъашъэмрэ кIалэмрэ Iанэр къахъынэу унэм зе-
кIыжъхэм, Чэчанэкъом мышхэнэу ыIуагъ. ЗыкIэмы-
шхэщтыр — ятэ зыдэшыIэр ышIэрэп, ар мы унагъом
екIодылIэгъэшт. Ятэ къырыкIуагъэр ымышIэу, гъом-
лапхъэм хэIэштэп.

Ябысымрэ пшъашъэмрэ ар зызэхыхьм, Шэбат-
ныкъо Iизын кыIахи, Чэчанэкъор унэм рашыгъ. Нэ-
мыкI унэхъоу шагум дэтым ащи, IункIыбзэу аIулъхэр
кыIуахызэ, унишъмэ азэпырашыгъ. ЯплIэнэрэ унэ-
ми иIункIыбзэ кыIуахи, Чэчанэкъор ащ рагъахъи,
ежъхэр пчъэ кIыбзэу къэуцугъэх. Чэчанэкъор зэрыхъэ-
гъэ унэр дахэу зэIэхыгъэ, гъомлэпхъэ къабзэхэр Iанэм
тетых, пIэ шыгъэм ыжакIэ осым фэдэу фыжъэу лIыжъ
хэсэу къеплъы. ЛIыжъым шIуфэс зырехым, зышъшым-
кIэ къеупчIыгъ. Чэчанэ ыкъоу зэрэшытыр, ятэ кIоды-

гъэшъ, ащ зэрэлъыхъурэр риIотагъэх. ЛIыжъыр къе-
дэIуи:

— Ашыгъум о уизэкъоштэп, гъусэ уиIэн фэе, мы
унэм о ушытIысыштэп, хъакIэшым кIожъ,— ыIуи,
лIыжъым кытIупшыжыгъ.

Чэчанэкъор Шэбатныкъо дэжъ кызехъажъым,
кыльгъэгъугъэр зэкIэ риIотэжыгъ. Арыти Шэбатныкъо
кыIуагъ:

— Джы уилъэгъун бгъэцэкIагъэкIэ лъытэ, а лIы-
жъэу къэплъэгъугъэр уятэу Чэчан ары!

Шэбатныкъо ауштэу кызыеIом, ябысым кIалэ икъэ-
бар къыригъэжъагъ:

— Шъо къешъуIолIэштыр сшIэрэп, ау сэ сиIофы
ышъхъэ къисхышт, ар мары. Сэ шынахъыжъэу хы
сиIагъ, мы пшъашъэу шъулъэгъугъэр тшыпхъу закъу.
КIуачIэкIи, IашэкIи, къулаигъэкIи кытпекIон шы-
мыIэу, тызыфаер кызыIэкIэдгъахъэу, кытфежъэрэм
тытекIоу, кытфырикъун тыIумыкIэу тыхэтыгъ. Ауш-
тэу зэхъум, нахъыжъмэ аIуагъ: мы хэгъэгум тэ кытпэ-
уцужьын исыжъэп, ау чыжъэкIэ иныжъ зэших щеп-
сэу, ахэмэ шы фэрэ лъэпкъэу мин зытIу хэтэу Iэхъо-
гъушхо яI. А шыхэр къатетхыных, ежъхэри тыукIын-
хэшъ, ащ тилIыгъэ шъыпкъэ къышщдгъэлъэгъон.

Джауштэу рахъухъи, иныжъхэм якIухэмэ, язаохэу
аублагъ. Язаохэ къэс сшымэ ашъэу зы къаукIэу, афы-
римыкъухэу, шыхэри къатырахын амылъэкIэу, зыры-
зэу къаукIыхэзэ, сшыхэр зэкIэ хэкIодагъэх. Иныжъ зэ-
шихым шъэу шыр сшыхэм аукигъ. Сэ сыцIыкIугъ,
ау сыныбжъ зекъум, сэри иныжъмэ сьакIоу къэсыуб-
лагъ. Сэри сафырикъугъэп, ныбджэгъоу сиIэхэри
язгъэкIодылIагъэх. Мы сшыпхъу къашъэ ыIуи кысыгъа-
ши, сыIыстыжыгъэу сышысыгъ. Ау кызыссагъэм
мэзищ нахъыбэ темшIагъэу, иныжъхэр кысэкIухи,
сишъуз ахыгъ. Фаехэмэ саукIын алъэкIыни, шъхъае
саукIымэ зызгъэпсэфыжъынэу алъытагъ, ащ ычIыпIэкIэ
сишъуз ахынышъ, ар агъэпщэрыхъэу гъэрэу аIыгъынэу
рахъухъагъ.

Гъусэхэр сшIызэ, бэрэ сьакIугъ, ау сафырикъугъэп,
кыздэзэон сымгыотыжъэу, сизакъоу ськъэнагъ. Ауш-
тэу ськъызэнэм, Усэрэжъ дэжъы ськIуи, сшIэштымкIэ
сеупчIыгъ. Джары сызгъэгъозагъэр, Чэчан ыцIэу лIы
пхъашэ зэрэшыIэр кысыIуагъ. Ащ Шэбатныкъо иныб-

джэгъу. Чечанэ лы кIочIэшху, ишгузи ялыеу кIуачIэ, ахэмэ сабий ахэкIышт, ащ ыныбжь зикъукIэ, ухэткIи утекIон плъэкIыштэп. Джы пшIэн фаер ары, ыIуагъ Усэрэжы: сыдэуштэу шIы фаеми, Чечанэ къэпхьышт. Къэпхьынышъ, кыфэхъурэ кIалэр ащ илтыхъуакIоу къежъэфэ пIыгъышт. А кIалэм Чечанэкъо Чечан фау-сышт. Джар уадэжъ къэсымэ, кIинэу птелъым ухищы-жышт. НэмыкIырэ шIыкIэ шыIэп. Джауштэу Чечанэ къэсхьынэу хъугъэ. Джы о, Чечанэкъо Чечан, уятэ укыльтыкIуагъ, сэри мары сиIоф кыпфэсIотагъ. ПшIэн зыфапIорэм уфит – сыуукIыштыми, IэпыIэгъу укысфэхъуштыми. Уяти, уяни, Шэбатныкъуи, ори кIын шъозгъэлъэгъугъэшъ, игъоу шгултэгъумэ, кысфэжъу-гъэгъу.

Бысым кIалэм кыIуагъэм едэIухи, егупшысэхи, Шэбатныкъо нахыжыты, ащ джэуап ритыжыгъ:

– О укъэмысыжызы, шъуиунэ тисэу пшпхъу ишхъатехъо ежыррэ Чечанэкъо Чечанэрэ азыфагу зы-делъэшгум, есIогъагъ: сыд икIыныштыми, Iофэу тызэ-рихыылIэрэр зэшIотхышт. Арышъ тигушыIэ тепцIы-жыштэп, тфашIэрэр тшIэшт.

Чечанэкъо Чечани кыIуагъ:

– Тятэ иньбджэгъу кыIуагъэр исыутыжырэп. Тянэ ышго сыхэлтызэ, тибысымы гъунэ кыслыгъыгъ, илъэс пчъагъэм кысшыгугъэу кыспэплъагъэшъ, IэпыIэгъу зыфэсшIынэу сэ сыхъазыр. Ау зы лъэIу кы-шгуфусиI: мы Iофыр сэ сизакъоу зэшIосхышт.

Шэбатныкъо ар фидагъэп. ТызэдэкIощтых, ыIуагъ, иньжхэр къэдгъотхэмэ, етIанэ о узэрэфаеу зекIо.

Джауштэу зэдашти, нэбгырищыр зэдежъагъ. Шэу зытетIысхъагъэхэр бысым кIалэм къаритыгъэхэр ары, ежхэр кыызэрэкIогъэ шымэ гъогу кIыныр афэмыукIо-чIынэу къариIуагъ.

Ежъэхи, иньжмэ япсэупIэ благъэу зекIуалIэхэм, мээ пырыпыцум кышыуцугъэх. Чечанэкъо Чечанэ ахэкIи, изакъоу иньжмэ яшагу дэхъагъ. Унэм бзылъ-фыгъэ горэ исыти, кыкIи, псынкIаIоу шагум дэкIы-жынынэу къелъэIугъ.

– Сэ узгъэшхэни, къеблагъ кыюсIони сыфитэп, – ыIуагъ бзылъфыгъэм. – Иньжмэ сафэпщэрыхъэ, зы Iулхъэ хъун кыюстымэ, сэри саукIышт, ори уакIоды-

лIэшт. Икъунба кыистекIодагъэр, сыдэу сынасыпын-чъа!

– Умыщын, сшыпхъу, – ыIуагъ Чечанэкъо Чеча-нэ, – сэр-сэрэу кыхэсхынышъ сшхышт, къэкIожьхэмэ, а иньжхэм яIоф сIощт.

Джауштэу ыIуи, лэпсэу къажьорэм цу кIэпщыр кы-хихи, дэгъоу шхагъэ. Зэшхэм, зигъэпсэфэу шылты-зэ, иньжхэр къэсыжыгъэх. Пшгыгъэх, мэлакIэ ма-лIэх. Чечанэкъом иш шышIоIум епхыгъэу алъэгъугъэ-ти, агъэшIэгъуагъ. «Зишгуз къэтхыгъэм джыри зы делэ тхъамыкIэ горэ кытфигъэкIуагъ тигъэукIынэу» аIуагъ. Унэм зехъэхэм, мыгумэкIыхъу, анахъ пIэкIор дэгъоу яIэм Чечанэкъор хэс. Ари нахъ агъэшIэгъуагъ. Ана-хыкIэр лэпсым зыхэплъэм, лы темылыжыгъэу Чеча-нэкъом хидзэжыгъэ кIэпц къупшхъэр хэлъ.

– Арэп, шхъаубат, – аIуагъ иньжмэ, – сыда уихысапыр? Тэ тызфэдэр пшIэрэба? Тицу кIэпц пшхи, типIэ ухэтIысхъажыгъэу оушIоишъ ухэс. УзэрэтыукIы-штым уегупшысагъэба?

Иньжмэ къаIуагъэр Чечанэкъо Чечанэ зэуи кы-ридзагъэп. «Шгушхэхэмэ, етIанэ тызэрэшIэшт, – ыIуагъ, – арымырмэ мэлакIэ тэлIэти кытфырикъугъ шгуIожышт».

А гушыIэхэри иньжмэ агъэшIэгъуагъ, ау мэлакIэ малIэхэти, шхахи, Чечанэкъом дэжъ къэкIожыгъэх.

– Джы кыятаIу, цIыф цIыкIу, – къаIуагъ иньж-мэ, – узезыфэрэ шыпкъэр.

– Лъэгъунэу сиIэр гъэнэфагъэ, – ыIуагъ Чечанэ-къом. – Мы бзылъфыгъэр схыжынынэу сыкъэкIуагъ. Ар сэ сиIоф. Шго шъуиIофыр – сэшъумыгъэхъыжынэу арышъ, шгубэлахымэ – сэшъумыгъэхъыжъ.

Чечанэкъо Чечанэ бзылъфыгъэм ыблыпкъ кыу-быти, иньжмэ зыкъамышIэжызы, унэм кыырищыгъ. Ишы кытетIысхъажи, бзылъфыгъэри шыллIэм кыдигъэтIысхыи, шагум кыдэкIыжыгъ.

– Сыд шгузыпэтыр! – къатехъупкIагъ анахы-жыр ышнахыкIитIумэ. – Мо делэм бзылъфыгъэр ед-гъэхъыжымэ, хэта тфэпщэрыхъаштыр! ПсынкIэу лъе-жыи, укIи, бзылъфыгъэри къэхъыжъ! – джауштэу риIуагъ анахыкIэм.

Иньжъ анахыкIэр Чечанэкъо Чечанэ кылъе-жъагъ. Чечанэкъор гузажьорэпти, псынкIэу кыкIэ-хъагъ.

– Сыд ІашэкІэ тызэзэонэу уфай? – къэупчІагъ Чэчанэкъор.

– Щэ блырыбл зэфиттэкъушт, ахэр итэгъэкІыфэ титІу язи укІыгъэ мыхъумэ, тышэсыжынышъ, шыбгъэкІэ тызэзэошт. Шым ефэхырэм рашІэн зыфалорэм фитых.

Щэ блырыблыр зэфырагъэкІыгъ, уІагъэхэри ателгы хъугъэ, ау тІумэ язи укІыгъэ хъугъэпти, шэсыжынышъ, зэфилгыгъэх. Чэчанэкъор шым нахъ фэкъулайти, псынкІэу иныжъым телъади, шым зэрэтесэу риути, чатэмкІэ ышъхъэ шІуиупкІыгъ.

БукІыгъэ иныжъым иш ядэжы чъэжыгъэти, иныжъмэ къашІагъ ашнахыкІэ кызыраукІыгъэр. Анахъыжъыр арыти унэшъошІэу ахэтыгъэр, гурытыр Чэчанэкъо Чэчанэ кылытыригъэжъагъ. Ари кызыкІигъахы, Чэчанэкъор ащи Іашэу зэрэзэзэоштхэмкІэ еупчІыгъ.

– Шымэ татесэу чатэхэмкІэ тызэзэошт, – ыІуагъ иныжъым.

Зэзэоныр аубли, бэрэ къезэрэфэкІыгъэх. Иныжъым инасып кыхы, Чэчанэкъом уІэгъэ Іае кызытырешэм, ащ лъэшэу кыгыгъэгубжыгъэу, зэрэфэлъэкІэу иныжъым еуи, зэфэдитІоу зэпиупкІыгъ.

ЯтІонэрэ иныжъэу букІыгъэми иш зэшымэ яшагу чъэжыгъэти, анахъыжъым хъугъэр зыфэдэр къышІагъ. «АІ-анасын, – ыІуагъ, – сэ сыкІуагъэмэ, а мыгъо цІыкІур къэсыукІыныешъ, сшыхэр псаоу къанэштыгъэх. ТхъамыкІэгъошхом сыхидзагъ, ау а цІыф цІыкІур псаоу згъэкІожынып, сшыхэм алъи сшІэжын!»

Иныжъ анахъыжъыр къэшэси, ыгу жъэражъэу, ма-шІор кыІуихэу къечъэжъагъ. Апэу анахыкІэ дэдэм ихъадэ кыІукІагъ, ащ пэмычъжъашэуи, гурытым ихъади ылъэгъугъ. Губжыгъаеу ишы кълъэдэкъауи, зистъжъмэ-зишхыжъэу къачъэзэ, Чэчанэкъо Чэчанэ кълъэжэу шытэу ылъэгъугъ. УІэгъэ хылытэхэр Чэчанэкъом телгыгъэх, ау кызыхигъэшъыгъэп. Зэрэзэзэоштхэ шІыкІэмкІэ къеупчІыгъ. Щэ щэкІ-щэкІ зэфырагъэкІынэу иныжъым кыІуагъэти, Чэчанэкъом зи химыІухъэу заор аублагъ.

Ахэр зышъзэзохэрэм пэчыжъагъэп мэз пырыпыцоу Шэбатныкъорэ ябысым кІалэмрэ зыхэтхэр, къаллъэхэмэ, хъурэр зэкІэ къалъэгъуштыгъэ.

Иныжъ анахъыжъыр адрэ ышнахыкІитІоу Чэчанэкъо Чэчанэ букІыгъэмэ бэкІэ анахъ лъэшыгъ, ІашэмкІи нахъ къулаигъ. Ар шхэгъакІэуи, зигъэлсэфыгъэуи, уІагъи темылъэу къэкІуагъ. Чэчанэкъо Чэчанэ иныжытІумэ язэуагъ, уІэгъэ хылытэхэр кытырашагъэх. Джащ пае Шэбатныкъорэ бысым кІалэмрэ лъэшэу гумэкІыштыгъэх. Чэчанэкъом лъыр бэу кІэкІыгъэу шытыгъэми, икъарыуи кыхэІагъэми кызыхимыгъэшэу щэ щэкІыр иныжъым фитІупшын ылъэкІыгъ, уІэгъэ хылытэхэри тыришагъэх.

Щэхэр заухым, тІури шымэ яшэсыжыныхэу ежъагъэх, ау лъэбэкъу заулэ нахъ афэмыдзэу кызыэхэфагъэх. ТІэкІу шІагъэу иныжъым зыкыгыгъэсысыгъ, Чэчанэкъом ылъэныкъо къэцуахъоу фежъагъ, кынысымэ, кълэнышъ, ышъхъэ кышІуиупкІышът. Ауштэу зелъэгъум, бысым кІалэм зыфэмышыІэу, мэзым кыхэчы, Чэчанэкъом ичатэ кырихи, ІэкІилъхъагъ, етІанэ ыгъэсыси, зыкытыригъэшІэжыгъ. Чэчанэкъом ынапІэ кызызэтырихи, ыкІуачІэ кызыэкІиугъоыгъ. Иныжъыр благъэу къецохъулІагъэти, ичатэкІэ еуи, ышъхъэ шІуиупкІыгъ. Ащ ыужы ежъыри мэхыгъэ.

Шэбатныкъо бзылфыгъэр ишы кытытыригъэтІысхы, бысым кІалэм Чэчанэкъор ишыплІэ дэлъэу псынкІэу къэкІожыгъэх. Бысымырэ ащ ышыпхъурэ ІэзакІэм фэкъулайхэти, ищыкІэгъэ уцхэр рахылыІэхи, еІазэхэзэ, мэзищ фэдиз зытешІэм, ылъэ кылытеуцожыгъ. ЫкІуачІэ кызыегъотыжъым, Шэбатныкъо зыфигъази Чэчанэкъо Чэчанэ кыІуагъ:

– Шэбатныкъу, илъэс пчъагъэ хъугъэ гъогу тызытетыр, ащ фэдизым тынэ кысыжэ. Сэ сятэ згъотыжыгъэ сэлэшъ, сэгущІо сышыс, модыкІэ тынэ зэгоуты. Арышъ, тежъэжын фаеу сэлъытэ.

Шэбатныкъо ар тэрэкІэ ылъыти, зыкыагъэхъазыри кълъэжъыгъэх. Бысым кІалэри къадэкІуагъ. Шэбатныкъо ичылэ кызызэхэм, ащ шэблагъэхи, мэзишъырэ загъэлсэфэу дэсыгъэх. ЕтІанэ Шэбатныкъуи бысымэу яІагъэри кІыгъухэу, Чэчанэрэ ащ ыкъоу Чэчанэкъо Чэчанэрэ ядэжъ къэкІожыгъэх. Зишъуз зыгъотыжыгъэ кІалэр лъэшэу къафэрэзагъ, дышъэ е мылкъушъхъаф зэрэІамыхышъыр ешІэти, шы лъэкпъ гъэшІэгъонэу ежъ зытесырэм фэдэ зырыз кълэритыгъэу кызыдашагъ.

Чэчанэ ичылэ къясыжъхи, зэрэчылэуи зэрэхэгъэ-
гоуи къяфэгушгуагъ. Чэчанэ ишъхьэгъусэу, Чэчанэкъо
Чэчанэ янэ джэгущо аригъэшгъ. Ащ ыужу бэрэ зэ-
дэпсэгъэх, Чэчанэкъоми ищытхъу чыжъэу гугъэ, лгъы-
гъаби зэрихъагъ. Шэсэу дэкгъмэ, Шэбатныкъо дэжъ
дахъэщтыгъэ. Зишгуз кызыфихъыжыгъэ кгалэри благъэ
фэхъугъэу, ащ ыдэжъи кгощтыгъэ, адрэри блэгъэ фа-
кгоу бэрэ къалтыгъэщтыгъэ. Гъогум кызытехъэкгэ,
Шэбатныкъо дэжъи кыдахъэти, ари игъусэу Чэча-
нэтхэмэ къахахъэщтыгъэ.

Джары Чэчанэкъо Чэчанэрэ нарт Шэбатныкъорэ
къяхъулгъэгэмэ ащыщэу сэ зэхэсхыгъэр.

СОДЕРЖАНИЕ .

«Путь к Человеку» через тропы детских стихов.	
Предисловие Б. Цей	5

Стихотворения

Как красива наша земля. Перевод В. Визировой . . .	25
Родина. Перевод В. Визировой	26
Первые шаги. Перевод В. Визировой	27
Потому что он маленький. Перевод В. Визировой . .	29
Мой братик. Перевод В. Визировой	30
Куда идёт Лауркан? Перевод В. Визировой	31
Куда бежит Аслан? Перевод В. Визировой	32
Аслан и ёжик. Перевод В. Визировой	33
Считалка. Перевод В. Визировой	34
Три комара и «гав-гав». Перевод В. Визировой . . .	35
Спелый арбуз. Перевод В. Визировой	36
Скачет козлик по дороге. Перевод А. Шаззо	37
Откуда берётся дождь? Перевод В. Визировой	39
Песенка. Перевод В. Визировой	40
Домик для дождя. Перевод В. Визировой	41
Лужи. Перевод В. Визировой	42
Сад. Перевод В. Визировой	43
Солнце. Перевод В. Визировой	44
Мы рисуем небо. Перевод В. Визировой	45
Слово. Перевод В. Визировой	46

Зима. Перевод В. Визировой	47
«Резные снежинки под солнцем сверкают...»	
Перевод В. Визировой	48
«Летит по небу снежинок стая...» Перевод В. Визировой	—
«Белая снежинка...» Перевод В. Визировой	49
Птица. Перевод В. Визировой	50
«Рассердилась зимушка-зима...» Перевод В. Визировой	51
Скворец. Перевод В. Визировой	52
Разноцветный дождик. Перевод В. Визировой	53
Цветы в небе. Перевод В. Визировой	54
Яблоня у дорожки. Перевод В. Визировой	55
Паук. Перевод В. Визировой	56
Пчела. Перевод В. Визировой	57
Зара. Перевод В. Визировой	58
Бежала луна. Перевод А. Шаззо	59
Луна солнце догоняла. Перевод В. Визировой	60
Шичепшин. Перевод В. Визировой	61
Река. Перевод В. Визировой	62
Дерево и река. Перевод В. Визировой	63
Я хочу услышать. Перевод И. Мазнина	64
Облако плывёт. Перевод В. Визировой	65
Как получается улица? Перевод В. Визировой	66
Я рисую: Утро. Перевод В. Визировой	68
Я рисую: Полдень. Перевод В. Визировой	—
Я рисую: Вечер. Перевод В. Визировой	69
Пень и яичко. Перевод В. Визировой	70
Сказка про двух бычков. Перевод В. Визировой	72
Если собака блеет, то свинья лает.	
Перевод В. Визировой	74
Игра слов. Перевод В. Визировой	75
Сколько рук у бабушки? Перевод В. Визировой	76
Ким и дождь. Перевод А. Шаззо	77
Как быть Киму? Перевод А. Шаззо	80
Кто же лужи уберет? Перевод А. Шаззо	82

Зазнайка. Перевод А. Шаззо	83
Мы играем в прятки. Перевод А. Шаззо	84
Кто поднимет небо? Перевод А. Шаззо	88
Ким вопросы задает. Перевод А. Шаззо	91
Дай мне руку, крошка Ким! Перевод А. Шаззо	94
Ким и дедушка. Перевод В. Визировой	97
Когда пройдут года. Перевод А. Шаззо	98
Достаю до горизонта. Перевод Л. Гуниной	99
Почему Тембот невесел? Перевод В. Нестеренко	102
Каплан не уважает национальный столик для приема пищи (анэ). Перевод В. Визировой	103
Мячик или шарик. Перевод В. Визировой	104
Мамины руки. Перевод И. Мазнина	106
«Слушай. Бабушку и дедушку приветливо встречай...»	
Перевод В. Визировой	107
Советы бабушки и дедушки хвала.	
Перевод В. Визировой	108
Советы мамы и папы. Перевод В. Визировой	109
Играют мальчики. Перевод В. Визировой	111
Черкеска. Перевод Е. Киянской	113

Пьесы и сказки

Золотой дом. Перевод В. Визировой	117
Дом для Аслана. Перевод С. Шхалаховой	124
Волшебная овечка.	143
Разноцветный дождь.	155
Друзья. Перевод В. Визировой	160
Цеунэж и мальчик. Перевод В. Бояринова	165
Огонь нартов. Перевод Е. Киянской	218
Нартские сказания	271

Усэхэр

Сихэгъэгу	329
Ошъочапэм нэсы сIапэ	330
КIымаф	334
«Къунаньр мэджэгу, малъэ...»	335
«Къумыкъу мыгъашхэу...»	336
«Ныр — пыр — Пырын...»	337
Мазэр тыгъэм лъежъэгъагъ	338
Зара	339
Цые	340
Ощхым иун	341
Сьдэу даха тидунае!	342
Бзыум унэу ишыкIагъэр	343
Иэ тхьапш иIэр ситэтэжы?	344
Бэджыр	345
СэгущыIэ	346
Осыц	347
ХъантIаркъу	348
Псылъэбанэхэр	349
ЛъытакI	350
Чъыгыхат	351
ШыкIэпщын	352
Ощх зэмшъогъур	353
КIымаф	354
Гъэтхэ оред	355
Бжъэ IэшIу	356
Щэтэмьд	357
Къесы	358
ОгуIапап	359
«УкIомэ, укIозэ,..»	360
Лъэтегъэуцу	361
Адыгабзэр	362
МэкъэпэшIыжъ	363
КъызызэплъэкIым	364
Шъыурэ Ашъыурэ	365

Лъэтегъэуцу	366
Къэплъаны еушъхъакIу адыгэ Iанэр	367
ГушыIэ джэгухэр	369
КIэлэцIыкIухэр мэджэгух	370
Къэрапыза, къэпыраза?	371
Хырс-хырс	372
Пъырагуа, Iэгугуа?	373
Ошъуапщэр есы	374
Псыхъо	375
Ошъочап	376
Пчэдыжъ	377
Щэджагъу	378
Пчыхъэ	379
Уиогу	380
Осыц	381
ЦуитIу	382
Ощхыр къыздэкIырэр	383
Тыгъэр	384
Нынынрэ гъау-гъаурэ	385
Мэзы	386
КIае, псэи	387
Адэ Кимэ хэт?	388
Кимэ мэупчIэ	390
Дэир хэты ишыкIагъ?	392
Хэта огур зыIэтыгъэр?	394
Кимэ ошхыр къырещэкIы	397
Къаштэ пIапэ, Кимэ цIыкIу	401
Илъэсхэр тешIэмэ	404
ТхъакIумкIыхъэр чъэмэ, чъэзэ	405
Адыгэ шъуаш	412
Нартмэ ямашIу. Поэм	415

Пшысэхэр

Такъэмрэ къакъэмрэ. Пшысэ	449
Бжъдзэмрэ Вадзэмрэ. Адыгэ пшысэмэ атехьгъ	452

Дышгъэ ун. <i>Пшысэ</i>	457
Чыгуи огуи зэдытй. <i>Пшысэ-пъес</i>	462
Зэныбджэгъухэр. <i>КІэлэцІыкІумэ апае къэшІыгъу</i> .	531

Нарт къэбаржэр

Тхьдэр зикІасэр губзыгъэ мэхъу	535
Нарт Саусэрыкъо икъэхъукІ	536
Саусэрыкъо укІ хасэм зэрэкІуагъэр	538
Саусэрыкъо нартмэ гъажъор къызэрафихьыжыгъэр	540
Саусэрыкъо машІор къехьыжы	549
Саусэрыкъо щемыохъум зэрэІэкІэкІыгъэр	556
Саусэрыкъо имэхапІэ къызэрашІагъэр	560
Саусэрыкъо зэрагъэкІодыгъэр	564
Къанджы ыкъо Шъэуай	569
Чэчанэкъо Чэчанрэ нарт Шэбатныкъорэ	575

Нальбий Юнусович Куёк

**СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ВОСЬМИ ТОМАХ**

Том IV

Стихотворения, сказки, пьесы

Редактор **М. Ю. Агирова**

Художественный редактор **Н. Г. Федотова**

Технический редактор **М. А. Кипова**

Компьютерный набор и верстка **Н. К. Зинченко,**

Т. А. Косяк

ИБ № 00

Сдано в набор 30.09.2012. Подписано в печать 31.10.2012. Формат 84x108/32. Бумага офсетная. Гарнитура шрифта «TimesNewRoman Cyr». Печать офсетная. Усл. п. л. 36,96. Уч.-изд. л. 27,0 Тираж 500 экз. Заказ 0.

Государственное бюджетное учреждение Республики Адыгея «Адыгейское республиканское книжное издательство». 385000, г. Майкоп, ул. Поголя, 8.

Отпечатано с готового оригинал-макета в ОАО «Можайский полиграфический комбинат». 143200, Московская область, г. Можайск, ул. Мира, д. 93.